

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE ORDU – SİYASET İLİŞKİLERİ VE
SAVUNMA STRATEJİLERİ (1923-1950)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nadide İrem KOÇAŞ

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA, 2022

T.C
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE ORDU – SİYASET İLİŞKİLERİ VE
SAVUNMA STRATEJİLERİ (1923-1950)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Nadide İrem KOÇAŞ

TARİH ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Tekin ÖNAL
Tez Danışmanı

ANKARA, 2022

ONAY SAYFASI

Nadide İrem KOÇAŞ tarafından hazırlanan “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Savunma Stratejileri (1923-1950)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Tekin ÖNAL	AYBÜ/İTBF	
Kabul ☐ Red ☐		
Prof. Dr. Kenan OLGUN	AYBÜ/İTBF	
Kabul ☐ Red ☐		
Prof. Dr. Necdet AYSAL	AÜ/TİTE	
Kabul ☐ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 08.08.2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu çalışmadaki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu çalışmada kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. .././2022

İmza

Nadide İrem Koçuş

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu tezin ortaya çıkmasında büyük emeği olan, beni her anlamda destekleyen, bilgisi ve duruşuyla örnek aldığım ve kendisiyle çalışmaktan gurur duyduğum sevgili danışmanım Doç. Dr. Tekin Önal'a çok teşekkür ederim. Onun özverisi ve değerli fikirleri olmasaydı bu çalışma tamamlanamazdı. Eğitim hayatım boyunca desteklerini üzerimden çekmeyen, her kararında arkamda duran ve sonsuz sevgileriyle bana güç veren babam İlker Aydoğan ve annem Sevgihan Aydoğan'a minnettarım. Canım arkadaşım Esra Sağkol'a, umutsuzluğa kapıldığım anlarda beni cesaretlendirdiği için ayrıca bir teşekkür borçluyum. Son olarak çalışmamı tamamlarken geçirdiğim stresli zamanlarımda gösterdiği sabrı, destekleri ve yol arkadaşlığı için sevgili eşim Mehmet Can Koçaş'a sonsuz teőekkürler.

Tezimi, hayatta olmasa da geride bıraktığı kütüphanesiyle çalışmama katkıda bulunan dedem Turan Erden'e ithaf ediyorum.

ÖZET

Türkiye’de Ordu – Siyaset İlişkileri ve Savunma Stratejileri (1923-1950)

Türkiye’de ordu-siyaset ilişkileri hemen her dönemde tartışılmış, bu tartışma kimi zaman ordunun Cumhuriyet devrimlerini koruyucu rolü üzerinden, kimi zaman da kurmaya çalıştığı vesayet rejimi üzerinden yapılmıştır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye’de ordu, siyasete yön veren, hükümetleri etkileyen, önemli kararların alınıp uygulanmasında bazen öncü, bazen de karşı olarak varlığını devam ettirmiştir. Ordunun karşısında olduğu politikalar genel manada ve çoğu zaman uygulanamazken, ordu içerisinde de türlü grupların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuş, bu gruplar belli bir süre sonra darbe heveslisi cuntalara dönüşmüştür.

Darbe söylem ve eylemleri ilk olarak İkinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle ortaya çıkarken, bu dönemde Cumhurbaşkanlığı makamında bulunan kişinin İstiklal Harbi kahramanı İsmet İnönü olması, planların kısmen de olsa akamete uğramasına sebep olmuştur. Ancak 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine giden süreci, İnönü’nün Cumhurbaşkanlığına ve politikalarına karşı çıkan bir grup askerin örgütlemesi, bu dönemin ayrıntılı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Öte yandan, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye üzerine kurulan baskı, ülkeyi türlü savunma stratejileri uygulamaya iterken, savaşın askeri ve ekonomik yükü hükümetlerin uzun ömürlü olmalarını da engellemiştir. Sonuç olarak dönemin en önemli problemleri ordunun siyaset içindeki rolü ve ülke savunması olarak belirlemiştir. Çalışma, daha detaylı bilgi verebilmesi ve dönemselleştirme açısından 1923–1950 yılları arasını kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, İsmet İnönü, Türk Silahlı Kuvvetleri, Darbe, Darbe Girişimi, Savunma.

ABSTRACT

Military-Political Relations and Defense Strategies in Turkey (1923-1950)

In Turkey, the military-politics relations have been discussed in almost every period, and this discussion was made sometimes over the protective role of the army in the republican revolutions, and sometimes over the tutelage regime that it tried to establish. From any angle, the army in Turkey has continued to exist, sometimes as a pioneer and sometimes against, in the making and implementation of important decisions that shape politics, affect governments. While the policies against the army could not be implemented in general and most of the time, the emergence of various groups within the army was inevitable, and these groups turned into coup-hungry juntas after a certain period of time.

While the coup discourse and actions first emerged with the end of the Second World War, the fact that the person who occupied the presidency in this period was İsmet İnönü, the hero of the War of Independence, caused the plans to fail, albeit partially. However, the process leading to the May 27, 1960 military coup, the organization of a group of soldiers opposing the Presidency and policies of İnönü, requires a detailed examination of this period. On the other hand, while the pressure on Turkey, especially during the Second World War, pushed the country to implement various defense strategies, the military and economic burden of the war also prevented the governments from being long-lived. As a result, the most important problems of the period appeared as the role of the army in politics and the defense of the country. The study has been handled in a way to cover the years 1923-1950 in terms of giving more detailed information and periodization.

Keywords: Coup, Coup Attend, Defence, İsmet İnönü, Second World War, Turkish Armed Forces.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	v
TABLolar DİZİNİ.....	vi
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	18
TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİ.....	18
1.1. Atatürk Dönemi'nde Ordu	18
1.1.1. Halifeliğin Kaldırılması	19
1.1.2. Meclis'te Muhalefet	22
1.1.3. Şeyh Sait İsyanı.....	24
1.1.4. İzmir Suikastı ve Paşaların Tasfiyesi	25
1.1.5. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Menemen Olayı ve Ordunun Rolü	27
1.1.6. Dersim İsyanı	29
1.2. İsmet İnönü Döneminde Ordu	31
1.2.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu.....	33
1.2.2. Orduda İhtilal Düşüncesi.....	35
1.2.3. Çok Partili Hayata Geçiş.....	37
1.2.4. Seçimlerden Sonra Ordu-Siyaset İlişkisinin Seyri.....	39
II. Bölüm.....	44
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA SAVUNMA STRATEJİLERİ	44
2.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye	44
2.2. Refik Saydam Hükümetleri Dönemi (1939 – 1942).....	45
2.2.1. Uluslararası İttifaklar	48

2.2.2. Ekonomik Kararlar.....	51
2.2.3. Dış Politika.....	57
2.3. Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri Dönemi (1942-1946).....	60
2.3.1. Ekonomik Kararlar.....	61
2.3.2. Uluslararası Görüşmelerde Türkiye.....	67
2.3.3. Diplomatik İlişkiler.....	72
III. BÖLÜM.....	75
SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’DE SAVUNMAYA DÖNÜK SİYASİ, ASKERİ ve EKONOMİK POLİTİKALAR.....	75
3.1. Savaş Sonrasında Türkiye.....	75
3.2. Recep Peker Hükümeti Dönemi (1946 – 1947).....	76
3.2.1. Ekonomik Politikalar.....	78
3.2.2. Siyasi ve Askerî Politikalar.....	79
3.3. Hasan Saka Hükümetleri Dönemi (1947 – 1949).....	82
3.3.1. Ekonomik Politikalar.....	83
3.3.2. Siyasi ve Askerî Politikalar.....	85
3.4. Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi (1949 – 1950).....	89
3.4.1. Ekonomik Politikalar.....	91
3.4.2. Siyasi ve Askerî Politikalar.....	92
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	104
EKLER.....	117

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
MSYK	: Milli Savunma Yüksek Kurulu
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1	84
Tablo 2	91
Tablo 3	96
Tablo 4	96

GİRİŞ

Silahlı kuvvetler, devlet kavramının ortaya çıkışından itibaren devletin kendisini iç ve dış tehditlere karşı korumak amacıyla duyduğu ihtiyaca cevap veren bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir. Devlet halkın refahını sağlamakla yükümlüdür. Silahlı kuvvetler, devletin bu anlamda gayesini gerçekleştirebilmek için ihtiyacı olan zorlayıcı gücün karşılığı olarak belirmektedir. Silahlı kuvvetlerin görevi içeride ve dışarıda güvenliği sağlamak olarak sınırlandırılmıştır.¹ Bu sınırlandırma kapsamında ordu, devlet otoritesi ile fikir ayrılıkları yaşadığı veya tehdit algıladığı durumlarda sivil otoritenin yürüttüğü siyasete müdahale etme hakkını kendisinde görmüştür. Ordunun devlet otoritesine karşı bir tavır takındığı her durumda ordu-siyaset ilişkisinden bahsetmek mümkündür. Mevcut otoriteyi destekleyen, karşısında duran veya tarafsız kalan ordu, bu üç durumda da ortaya siyasal bir tavır koymuş olur. Dolayısıyla sadece ordunun varlığı bile ordu-siyaset ilişkisini meydana getirir. (Özdağ, 2006: 12)

Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsuru olması sebebiyle diğer devletlerin ordularından ayrılmaktadır fakat modern Türkiye'nin oluşumundan daha eski tarihlerde de Türk siyasetinde askerinin etkinliği görülür. Osmanlı Devleti'nde ordu, devlet yönetiminde aleni bir şekilde söz sahibi olmasa da siyasette varlığını her zaman hissettirmiş, kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı yoldan müdahalede bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde özellikle duraklama ve gerileme dönemlerinde devletin toparlanması için reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada devletin ve toplumun dönüştürülmesi işlevi genellikle orduya yüklenmiştir.

Geleneklerden uzaklaşmak ve değişim söz konusu olduğunda her zaman mevcut düzenden fayda sağlayan kesim yeniliğe direnen tarafta bulunur. Orduda değişim söz konusu olduğunda ilk tepkilerin ordudan gelmesi bu anlamda olağan sayılabilir. Nitekim II. Osman, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma ve yeni bir ordu yaratma fikrinden dolayı canından

¹ Machiavelli, Prens adlı eserinde devlet-ordu ilişkisini şu şekilde anlatmıştır: "Bir prensin iki korkusu olmalıdır: biri içeride, kendi uyruklarıyla ilgili; öteki dışarıda, dış güçlerle ilgili. İyi ordular ve iyi dostlarla dış güçlere karşı kendini savunur ve iyi orduları olduğu sürece, daima iyi dostları da olacaktır." Niccolo Machiavelli, **Prens**, Can Yayınları, 2008, s.105.

olmuş, III. Selim, Nizâm-ı Cedîd ordusuna tepki gösteren yeniçerilerin ayaklanması sonucu tahttan çekilmek zorunda kalmış ve öldürülmüştür.²

“Askeri feodal” bir düzene sahip olan Osmanlı Devleti, genişleme politikası izlediği yıllarda orduyu güçlü tutmak durumunda olmuş ve mali kaynakların çoğu ordunun tüketimine ayrılmıştır. Ordusunun sürekli başarılar kazandığı, devletin parlak devirlerinin geride kalması ve modern ordu düzenine geçen Avrupa’nın karşısında alınan yenilgiler, Osmanlı Devleti’nin de çağa ayak uydurmasını gerektirmiştir. Osmanlı Devleti’nde modern anlamda düzenlemelere ilk önce ordudan başlanmış ve ordu toplumsal dönüşümün ilk basamağını oluşturmuştur.³ Sultan II. Mahmut döneminde Vak’â-i Hayriyye (Hayırlı Olay) olarak adlandırılan Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ve yeni bir ordu oluşturma fikriyle somut bir şekle dönüşen askeri alandaki reformlar, daha sonrasında gelen kapsamlı değişimin öncülleri niteliğindedir. Yeniçeri Ocağı’nın yerine daha modern bir öngörüyle “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye” ordusu kurulmuş, bununla beraber “Muallem Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Nezareti” yani Ordu Bakanlığı teşkil edilmiştir. (İba, 1998: 23) Sultan II. Mahmut’un yürüttüğü politika ile amacı modern ordunun kurulması vasıtasıyla merkezi devleti güçlendirmektir. (Zürcher, 2000: 64) Dolayısıyla bu politikayı takip eden reformlar da birbiriyle bağlantılı olmuştur. Modern bir ordu oluşturulması için yetkin bir subay kadrosu yetiştirmek, buna bağlı olarak da askeri eğitim veren kurumlarda köklü düzenlemeler yapmak gerekmiştir.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunun eğitimi için 1828 yılında Kuleli Askeri Lisesi inşa edilmiştir. (Çürük, 2002: 355) 1834’te ise subay yetiştirmek amacıyla

² III. Selim’in askerlikle ilgili getirmeye çalıştığı uygulamalar sert bir muhalefetle karşılaşmıştır. Buna ek olarak, İngiliz filosunun Çanakkale’den geçip İstanbul önlerine kadar gelmesi, filonun blokaj sebebiyle şehirde kıtlık ve pahalılığa yol açması halkın reformlar dolayısıyla biriken kızgınlığını su üstüne çıkarmış ve patlama noktasına getirmiştir. Filonun Yeniçeri Ocağı’nın imhası için bizzat devlet ricâlinin davetiyle geldiğine dair çıkarılan asılsız söylentiler ortalığı daha da karıştırmıştır. Sürecin sonunda, Köse Mûsâ Paşa ve Şeyhülislâm Topal Atâullah Efendi tarafından planlanan, Nizâm-ı Cedîd karşıtı bir isyan başlatılmıştır. (Kabakçı Mustafa İsyanı) İsyân, dört gün içinde fazla kan dökülmeden Selim’in tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştır. (25-29 Mayıs 1807). Alemdar Mustafa Paşa etrafında toplanan Selim taraftarlarının darbe girişimi ise hüsrarla sonuçlanmıştır. Darbe 28 Temmuz 1808 günü saraya hücumla başlamış ve öğleden sonra ölüm kalım noktasına ulaşmıştır. Alemdar sarayın kapılarını kırıp içeri girdiğinde bir şilte üzerine konmuş Selim’in cesediyle karşılaşmıştır. Kemal Beydilli, “Selim III”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009, s.425-426.

³ Askeri alanda yenileşme girişimi ilk defa Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde Nizâm-ı Cedîd (Yeni Düzen) hareketi ile başlamıştır. Dış kaynaklı bu fikri Osmanlı’ya ilk getiren kişinin Fransız subay De Rochefort olduğu bilinmektedir. De Rochefort zamanın Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa ile görüşerek kendisine “Bab-ı Ali hizmetinde bir fen kıtası kurulması üzerine tasarı” başlıklı bir proje sunarak, cedit nizam alayları yetiştirmek üzere subay eğitimi ve yetiştirilmesini önermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s.42-45.

mesleki bir okul olan Mekteb-i Ulûm-i Harbiye, modern nitelikte bir eğitim vermek üzere kurulmuştur. (Karpas, 2015: 62) Reformların sürekliliğini sağlamak açısından Avrupa'yı her anlamda tanımış olması gereken bir bürokrasi kadrosuna da ihtiyaç duyulmuştur. Batılı tarzda eğitim kurumlarına ek olarak Avrupa'ya eğitim amaçlı öğrenci gönderilmesi, hem bu amaca hizmet ederek bürokraside sonraki yıllarda yaşanacak değişimin temelini oluşturmuş hem de ülke içinde farklı fikir akımları gelişmesinin zeminini hazırlamıştır.

Sultan II. Mahmut döneminde askerinin eğitimiyle ilgili diğer bir önemli husus yurtdışından orduya eğitim vermek amaçlı subayların getirtilmesidir. Osmanlı Devleti o dönemde Rusya, Avusturya, Fransa gibi devletlere göre siyasi anlamda daha güvenilir bulunduğu için bu eğitimlere Prusyalı subaylar iştirak etmiştir.

Alman Yüzbaşı Helmuth von Moltke'nin⁴ 1836 yılında bu iş için görevlendirilmesiyle birlikte, Osmanlı ordusunda etkisi uzun süre devam edecek olan Prusya tarzı eğitim geleneği başlamıştır. (Zürcher, 2000: 66) Takip eden yıllarda Osmanlı ordusunda 1883-1895 yılları arasında Prusyalı Mareşal Wilhelm Colmar von der Goltz⁵ ve 1913-1918 yılları arasında Alman Askeri Yardım Misyonu kapsamında General Otto Liman von Sanders'in⁶ görevlendirilmeleriyle orduda Alman ağırlığı devam etmiştir.

Helmuth von Moltke'nin orduda görev yaptığı dönemde kaleme aldığı izlenimlerinden Osmanlı ordusunun durumunu açıkça görmek mümkündür. "Türkiye Mektupları" isimli eserinden Moltke'nin aktardıklarına göre askerinin eğitimi ve silah

⁴ 26 Ekim 1800'de Parchim'de dünyaya gelmiştir. Askerî eğitimini Danimarka'da almış ve 1819'da subay olarak mezun olduktan sonra 1822'de Prusya hizmetine girmiştir. 1835-1839 yılları arasında yüzbaşı rütbesiyle Türkiye'de bulunmuş ve kendisini sonradan da etkileyecek olan gerçek savaşla ilgili ilk önemli tecrübelerini burada edinmiştir. 24 Nisan 1891'de Berlin'de ölmüştür. Kemal Beydilli, "Helmuth von Moltke", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, s.267-268.

⁵ Mareşal rütbeli Alman subay. Osmanlı Devleti'nde görev yaptığı süre boyunca askerî ve siyasi meselelerle yakından ilgilenmiş, askerler ve eğitim sistemi üzerinde oldukça etkili olmuştur. 1916'da Irak Cephesinde hayatını kaybetmiştir. Mezarı Tarabya'da Alman askerî mezarlığında bulunmaktadır. Salih Kış, "Birinci Dünya Savaşı'nda Müşir Von Der Goltz Paşa'nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü", **History Studies**, 9/3 (2017), s.121-139.

⁶ Alman Askeri Yardım Misyonu kapsamında Türkiye'ye gelen Alman General. Askerî heyetin başkanı olarak 5 yıl Türkiye'de bulunmuş ve bu süre zarfında Genelkurmay Başkan Vekilliği, 1. Kolordu Komutanlığı ve Askerî Şura Üyeliği görevlerini üstlenmiştir. Mesut Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)", **CTAD**, 15/30 (2019), s. 29-84; Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut von Moltke'den Müşir Liman von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askerî Heyetleri", **OTAM Dergisi**, 4 (1993), s.297-349.

kullanma kabiliyeti oldukça yetersizdir. Ayrıca askerin barınma, beslenme, giyim ve sağlık ihtiyaçları da yeterli ve eşit bir şekilde sağlanamamaktadır.⁷

Asker kaçakları da bu dönemde büyük bir problem haline gelmiştir. Bunun sebebi hükümetin asker toplama işlemini düzenli ve sistemli bir şekilde yürütememesi olarak görülmektedir. Moltke'nin Türkiye'de bulunduğu yıllarda asker alımları büyük oranda Doğu Bölgesi'nden yapılmıştır ve bu da kaçak grupların artmasına yol açmıştır. Ordugâhların çevresine düşmanı önlemekten çok kaçıışı önlemek amacıyla nöbetçiler dikilmiştir. (Wallach, 1985: 16)

Sultan II. Mahmut'dan sonra, 1839 yılında tahta geçen büyük oğlu Abdülmecid de ıslahat yanlısı bir izlenim vermiştir. Sultan II. Mahmut döneminde başlanan reform hareketleri kesintiye uğramamış, Sultan Abdülmecid döneminde de devam ettirilmiştir. Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu), Sultanın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra ilan edilmiştir. Fermanda ıslahatların çerçevesi halkın genel güvenliği, yargı, vergi, yönetim ve askerlik alanlarında düzenlemeler şeklinde çizilmiştir. II. Mahmut döneminde olduğu gibi düzensiz ve gelişigüzel yapılan asker alımları silah altına alınanları usandırmakla beraber ülkeye de her bakımdan zarar vermektedir. Tanzimat Fermanı'nın askerlik ile ilgili maddesi de asker alma sisteminde düzenlemeler öngörerek Gayrimüslimler için askerlik görevini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca bir maddede tüm Osmanlı tebaasının askeri ve sivil okullara ayırım yapılmaksızın alınacağı kararı yer almaktadır. (Gümüş, 2008: 224) Bu konuda resmen eşitliğin getirilmesi ve hukuki bir düzene oturtulması ilk kez Tanzimat Fermanı ile gerçekleştirilmiştir.

Gelenekçi tavrıyla bilinen ve halk tarafından da imparatorluğu Batı taklitçiliğinden uzak tutması beklenen Sultan Abdülaziz'in 1861-1876 yılları arasındaki saltanat döneminde de yenileşme hareketi devam etmiştir. Avrupa'ya seyahat eden ilk Padişah olma özelliğini taşıyan Abdülaziz'in Batı'ya karşı fikirleri bu seyahatten sonra değişmiştir. II. Mahmut zamanında açılan okullarda Avrupa'dan haberdar yetişmiş olan Ali Paşa ve Fuad Paşa bu dönemde Sultanın üzerinde ve onun Avrupa seyahatinin gerçekleşmesinde de etkili olmuşlardır. (Bulut, 2019: 70) İngiliz ve Fransız donanmalarını bu seyahatte inceleme fırsatı bulan Padişah, Osmanlı'nın geri kalmışlığının nedeninin ordu ve donanmadaki yetersizlikten kaynaklandığını görmüştür. Bundan dolayı Abdülaziz'in hükümdarlık döneminde dışarıdan borç alınarak dünyanın en büyük üçüncü donanması yapılmış, Bahriye Nâzırlığı kurularak

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Helmuth von Moltke, **Türkiye Mektupları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1967

donanmanın yetkileri Kaptan-ı Derya'dan alınmış, modern top ve tüfekler getirilmiş ve yeni kışlalar inşa edilmiştir. The Times Gazetesi 20 Ocak 1863 tarihli sayısında Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerini kıyaslarken, “Bundan önceki Sultanın çılgınlığı saraylar yapmaktı, Abdülaziz’inki ise kışlalar yapmak” diyerek Sultanın orduya verdiği önemi vurgulamıştır. (The Times, nr. 24460, 20 Ocak 1863, s.6)

Düzenlemeler yapılırken devletin mali durumu kötüye gitmeye başlamış ve hazinedeki altın miktarı oldukça azalmıştır. Buna ek olarak bazı paşalar ve halkın bir kesimi Sultan Abdülaziz’e karşı bir propaganda yürütmeye başlamış ve isyanlar patlak vermiştir. Özellikle Tanzimat’ın yeterli yeniliği getiremediğini düşünen aydın kesimden doğan “Yeni Osmanlılar”⁸ hareketi Sultan Abdülaziz’in saltanatının son yıllarında etkili olmuştur. Hareketin temel gayesi meşruti yönetim ve anayasanın ilan edilmesidir. Dönemin Sadrazâm Midhat Paşa’nın önderliğinde Padişaha karşı bir askeri cunta planlanmış, dönemin Şeyhülislâmı Hasan Hayrullah Efendi, Padişahın tahttan indirilmesi ile ilgili fetva vermiştir. 30 Mayıs 1876 günü önceden örgütlenmiş olan ve Suriye’den getirilen askerler Mekteb-i Harbiye Nâzırı Süleyman Paşa öncülüğünde sarayın etrafını kuşatmış ve Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiştir. (Ayvalık, 2018: 68-69) Böylece ilk askeri darbe⁹ gerçekleşmiştir. Darbeden sonra V. Murad tahta geçirildiyse de Padişahın üç aylık kısa saltanatında yönetimde egemen kuvvet Midhat Paşa olmuştur. Bu sürede yönetim şeklinin değişmesi ile ilgili istenen verim alınamamış ve anayasa hazırlanamamıştır. Meşrutiyet düşüncesine sıcak baktığına inanılan II. Abdülhamit’in 31 Ağustos 1876 günü tahta geçirilmesinden kısa bir süre sonra, 23 Aralık 1876’da Kânûn-i Esâsî (Temel Kanun/Anayasa) ilan edilmiştir. (Zürcher, 2000: s.112-114) Meşrutiyet ilan edildikten sonra hükümete yöneltilen sert eleştiriler ve 93 Harbi’nde alınan yenilgiyi de gerekçe gösteren Abdülhamit, Meclis’i süresiz olarak kapatma kararı almış, daha sonra Kânûn-i Esâsî’yi de yürürlükten kaldırarak istibdat dönemini başlatmıştır. (Karpas, 2010: 99)

⁸ Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Şinasi, Agâh Efendi gibi aydın isimlerin önderliğinde padişahın mutlak otoritesine muhalif olan ve meşruti yönetimi savunan bir harekettir. Osmanlı’da hürriyet fikrinin gelişmesinde katkıları büyüktür. II. Abdülhamit dönemindeki Jön Türk muhalefetine şekillenmesinde önemli rol oynamış, devletin rejim değişikliğinin temellerini atmışlardır. Kemal Beydilli, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, s.430-433.

⁹ Bâb-ı Serasker-î Dâr-ı Şûrâ Reisi Hüseyin Daim Paşa ve askeri erkândan birtakım kişiler tarafından gizli faaliyet gösteren bir cemiyet kurulmuş, Sultan Abdülmecid’i ordu aracılığıyla tahttan indirme planı yapılmış fakat olay duyulmuştur. Sorgulamalar Kuleli Kışlası’nda yapıldığı için olay Kuleli Vak’ası olarak tarihe geçmiştir. Kuleli Vak’ası bilinen ilk darbe girişimidir fakat 1876 olayı başarıya ulaşmış ilk askeri darbe olma özelliğini taşımaktadır. Zekeriya Türkmen, “Kuleli Vak’ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s.356-357.

II. Abdülhamit'in yönetim anlayışı, anayasanın ilan edilişi ve sonrasındaki süreç ordunun siyasileşmesine hız kazandırmıştır. Çoğunluğunu ordu mensuplarının oluşturduğu muhalif cemiyetler bu yıllarda kurulmaya başlanmış ve ülke içindeki muhalefetin büyümesine sebep olmuştur. Türk siyasal hayatının önemli bir yapı taşı olan ve saltanattan cumhuriyete geçiş sürecinde de kilit bir rol oynayacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), bu dönemin ürünüdür. Abdülhamit'in tahta çıkışından 13 yıl sonra, 1889'da dört Tıbbiye-yi Askeriye öğrencisinin bir araya gelmesiyle kurulan Cemiyetin dayanak noktası Abdülhamit'e karşı tepkiler olmuştur. Dolayısıyla devletin yıkılış sürecini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamalarını okuyabilmek için Abdülhamit dönemine ayrı bir parantez açmak gereklidir.

Askeri alana yönelik reform hareketleri şüphesiz II. Abdülhamit döneminin en önemli düzenlemelerindendir. Batılı tarzda eğitim veren okullarda yetiştirilen askeri kadrolar içerisindeki hareketlilik ve bu kadroların rejime yönelik tepkileri, dönemin ordu-siyaset ilişkisi için önem arz etmektedir. Abdülhamit'in yönetim anlayışı bu dönemde bürokrasi ve askeriye-yi ayrı tutmak ve bürokrat sınıfını yetiştirirken askeri okulları da kontrol altında tutmak olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin askeri eğitim programları 1800'lü yıllardan itibaren genellikle dış destekli yürütülmüştür. Bununla birlikte ordunun çeşitli kademelerindeki düzenlemeler de farklı ülkelerden esinlenilerek hazırlanmış ve bir sentez haline getirilmiştir. Bu durum elbette ilgili kurumlarda karmaşa ve kafa karışıklığına sebep olmuş, teşkilatlanmada da sıkıntılar yaratmıştır. II. Mahmut döneminde ülkeye askeri eğitim vermek üzere gelen Helmuth von Moltke bu durumla ilgili gözlemini şöyle aktarmıştır: “*Rus ceketleri, Fransız talimnameleri, Belçika tüfekleri, Türk fesleri, Macar eyerleri, İngiliz kılıçları ve bütün uluslardan öğretmenlerle Avrupa örneğine göre bir ordunun yaratılması en bahtsız bir girişimdi.*” (Wallach, 1985: 17)

Sultan II. Mahmut döneminde eğitim için bir Alman heyeti gelmişse de genellikle bu dönemden 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne kadar askeri okullara Fransız eğitim programları hâkim olmuştur. Dersler askerlik bilgisinden ziyade matematik dersleriyle dolu ve askeri okullar asker yetiştirmekten çok ressam, bestekâr, mimar, mühendis ve şair yetiştirmiştir. (Tepedelenlioğlu, 1967: 113) Bu durumda Kara Kuvvetleri'nin yeniden

düzenlenmesiyle görevlendirilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa¹⁰ bu sıkıntıları da belirterek subayların Alman usullerine göre yetiştirilmesi gerektiği fikrini Padişaha sunmuş ve Paşa'nın bu fikrine dayanılarak Almanya ile temasa geçilmiştir. (Tepedelenlioğlu, 1967: 113-114) Bu temas üzerine Alman Mareşal Colmar von der Goltz ile beraber 13 kişilik bir heyet bir yıl arayla İstanbul'a gelmiştir. (Akcan, 2013: 16)

Goltz Paşa, görev başına geçtiğinde ilk icraatlarından biri askeri eğitim müfredatını ve askeri okulların mahiyetini değiştirmek olmuştur. Gerçekleştirilen reformlar sonucu Goltz Paşa'nın Türkiye'de görev yaptığı 12 yıl içerisinde Harbiye Mektebi'nin mezun ettiği öğrenci sayısı dört kat artmıştır. (Akcan, 2013: 17) Fakat bu durum aynı zamanda dolaylı yoldan, aslında temelleri II. Mahmut zamanına dayanan, bir meseleyi de derinleştirecektir. Alaylı-mektepli meselesi özellikle eğitimde gerçekleştirilen reformlara ve Abdülhamit döneminin karmaşık siyasi ortamına bağlı olarak bu dönemin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir.

Düzenlemeler sonucunda mektepli subayların birliklerde etkinliğinin artması, alaylı subayların kendilerini sistemden uzaklaştırılmış hissetmelerine neden olmuştur. Alaylılar kendilerini geleneksel düzenin muhafızı olarak görmeye başlamış, mektepliler ise mevcut düzenin değişmesi gerektiğini savunan hürriyetçi düşünce tarzını benimsemişlerdir. (Kara, 2016: 559) Bu sırada rejime muhalif olan aydın kesimden ve öğrencilerden üye kazanarak şubeler açmaya başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti kısa zamanda faaliyetlerini hızlandırmıştır. Cemiyetin büyümesinde ordudan gelen desteğin önemli ölçüde payı vardır. Ordu içerisinde hâlihazırda devam eden alaylı-mektepli meselesine ideolojik ayrışmalar da eklenince ordunun politize olması kaçınılmaz bir hal almıştır.

Cemiyet, Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesini bir mecburiyet olarak görmektedir. Bu amaçla bir ihtilal planladıkları bilinmektedir, hatta Abdülhamit'e karşı bir darbe girişimi olduysa da başarıya ulaşmamıştır.¹¹ İç karışıklıklar ve Abdülhamit'in baskıcı idaresi

¹⁰ Asker kişiliğiyle öne çıkan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkasya Cephesi komutanlığını yapmış, aynı zamanda devlet adamı olarak da görevlerde bulunmuş ve İttihat ve Terakki döneminde sadrazamlık yapmıştır. Matematik ve astronomi alanlarında da çalışmaları bulunmakla beraber, iyi bir eğitimci ve yazardır. Rifat Uçarol, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 13, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, s.445-448.

¹¹ Bazı Jön Türklerin hatıratlarına göre, Prens Sabahattin, Avlonyalı İsmail Kemal, Müşir Recep Paşa gibi isimlerin içinde bulunduğu bir grup Londra'da bir araya gelip toplantı yapmıştır. Toplantının amacı; II. Abdülhamit'in saltanatına son vermek ve padişahı tahttan indirmek için bir askeri darbe planı hazırlamaktır. Darbe hazırlıkları yapılmış, girişim gerçekleşmiş fakat başarıya ulaşamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Burak Birecikli, "Sultan II. Abdülhamit'e Karşı Başarısız Bir Darbe Teşebbüsü", **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, 1/1 (2012), s.683-697.

Cemiyet dışında da büyük çoğunluğu rahatsız etmeye başlamıştır. 1906 yılından itibaren özellikle Makedonya’da yoğunlaşan iç karışıklık karşısında subaylar devletin kaybedilme tehlikesini açıkça görmüşlerdir. Bunların üzerine dış etken olarak Reval Görüşmeleri’nde¹² Osmanlı Devleti’nin paylaşılacağına dair konuşmalar yapıldığı söylentisinin Selanik’e ulaşmasıyla örgütlenmeden eyleme geçiş süreci hızlanmıştır. (Zürcher, 2000: 135)

İkinci Ordu subaylarından olan Kolağası Resneli Niyazi, 3 Temmuz 1908’de yanına asker ve sivillerden oluşan bir grup alarak ayaklanmayı başlatmıştır. (Türkmen, 1993: 17) İsyanı durdurma çabaları sonuç vermemiş, Anadolu’dan Makedonya’ya gönderilen birliklerin de Cemiyete katılmasıyla beraber olaylar kontrolden çıkmıştır. Baskılara dayanamayan Padişah 24 Temmuz 1908 tarihinde Cemiyetin uzun zamandır gayesi olan Meşrutiyeti yeniden ilan etmiştir. (Bircikli, 2008: 217)

Meşrutiyet’in ilanının akabinde orduda hızlı bir tasfiye sürecine girilmiş fakat eski rejimden kalanları temizlemek amaçlı yapılan tasfiyelerle beraber, kadrolara Cemiyetin güvendiği insanların alınması tepki çekmiştir. Meşrutiyetin ilanı ordunun askeri ve teknik alanlardaki rolünün yanı sıra siyasi alandaki yenileşmede de etkin bir rol oynadığını göstermesi açısından önemlidir. Birincisinden farklı olarak meşrutiyetin bu ikinci dönemi özgürlük, eşitlik, adalet, eğitim-öğretimde ve ekonomik alanda gelişmeler getirmeyi amaçlamıştır. (Akbaba, 2006: 59) Bu devrede Cemiyet, iktidar olmak hazırlığında ve arzusunda bulunmamışsa da, Mebusan Meclisi’nin üzerindeki kontrolünden de vazgeçmemiştir.¹³ 1908 seçimlerinde de bu vaziyet açıkça görülebilir.¹⁴

¹² 9-10 Ocak 1908 tarihinde Reval’de İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola Avrupa sorunlarını görüşmek üzere bir araya gelmişlerdir. Görüşmede Makedonya ile ilgili bir reform programı hakkında uzlaşmışlardır. Bu durum, Jön Türkler tarafından, Makedonya bölgesinin Osmanlı Devleti’nden koparılacağı şeklinde algılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Meltem Begüm Saatçi, **Makedonya Sorunu (1903-1913)**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2004; Öner Buçukcu, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1913)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012; Sevilya Aslanova, **20. Yüzyılın Başında Rusya’nın Osmanlı Politikası (1903-1917)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

¹³ Tanin Gazetesi’ndeki 14 Ağustos 1908 tarihli “İslahata Nereden Başlamalı?” başlıklı yazısında Hüseyin Cahid bu durumu şöyle açıklar: “Devr-i sabık hiçbirimizi idare adamı olarak hazırlamadı. Bugün iş görebilecek olan adamlarımız o zaman memurin-i devlet arasına sokulmazdı. Sokulanlar da iş başına kadar çıkamazdı.” Asaf Özkan, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s.22.

¹⁴ Seçimler için bkz. Kenan Olgun ve Cezmi Eraslan, **Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, s.69-79.

1909 yılının ilk aylarına gelindiğinde Cemiyet, bir taraftan seçimlerde başarı sağlayamayan Ahrâr Fırkası'nın¹⁵, bir taraftan da muhafazakâr çevrelerin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. (Zürcher, 2000: 143) Şiddetli gösteriler ve olaylar Cemiyete karşı nabzı yükseltmiş, iç karışıklıkların bir sonucu olarak dönemin ordu-siyaset ilişkisi için önemli bir dönüm noktası olan 31 Mart Olayı'nın yolu açılmıştır. Alaylı-mektepli meselesi de bu olayı besleyen unsurlardan biri olmuştur. Hem aktif siyasette var olan hem de mektepli olan İttihatçı subaylar ve Padişaha bağlılığını sürdüren alaylı kısım olarak ordu ikiye bölünmüş durumdadır. Tarafsız kısım ise askerin siyasetten uzak durarak sadece savunma alanında faaliyet göstermesini istemektedir. (Burak, 2011: 48)

Nitekim 1. Ordunun bazı askerleri, albaylar ve muhafazakâr kesimin yoğunlukta olduğu bir grup, yönetim kademeleri ve askeriye ile ilgili çeşitli isteklerini dile getirerek 31 Mart 1909 günü bir ayaklanma başlatmışlardır. İsyancıların istekleri arasında "başlarındaki mektepli subayların değiştirilmesi, alaylı subaylardan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin yerlerine iadesi" de bulunmaktadır. Bu durum isyanda alaylı mektepli meselesinin ne derece etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir. (Bayar, 1997: 104)

Selanik'ten gelen Hareket Ordusu¹⁶ isyanı bastırılmış ve birkaç gün sonra II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine V. Mehmed Reşat geçirilmiştir. Abdülhamit devrinin kapanmasının ve 31 Mart Vak'ası'nın ardından artık siyaseti şekillendiren kurum olan orduda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Abdülhamit'in alaylı subayları kayırmasından şikâyetçi olan İttihatçı subaylar yönetimde söz hakkı elde ettikten sonra kendilerinden olan subayları üst rütbelere çıkarmıştır. Duruma alaylı subaylar açısından bakıldığında ordu bir anlamda Cemiyetin arka bahçesi durumuna gelmiştir. (Kara, 2016: 561)

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909'da düzenlediği ikinci kongrede de ordu-siyaset meselesi üzerinde durulmuştur. Cemiyete asker kimliğiyle katılmış olan ve o sırada Trablus

¹⁵ II. Meşrutiyet döneminin ilk siyasal partisi olan Ahrâr Fırkası, 14 Eylül 1908'de kurulmuş ve İttihat ve Terakki muhalifi basından yoğun bir ilgi görmüştür. Ahrâr Fırkası'nın belirlenmiş bir başkanı olmamakla beraber genel kanı Prens Sabahattin'in fırkayı kurduğu ve ideolojik çizgisinin onun görüşlerine dayandığı yönündedir. 31 Mart İsyanı sonrası üyelerinin bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı ise yurt dışına kaçmıştır. 30 Ocak 1910 tarihinde firka feshedilmiştir. İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi – Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, Cilt: I, TBMM Vakfı Yayınları No:14, s.370,371.

¹⁶ İlerleyen zamanlarda ülkenin siyasi geleceğini şekillendirecek İTC önde gelenlerinin ve Milli Mücadele ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamalarına imza atacak olan çoğu genç subayın ismi burada görülmektedir: Mustafa Kemal (Atatürk), Ali Fethi (Okyar), İsmet (İnönü), Halil (Kut) Paşa, Yakup Cemil, Eyüp Sabri (Akgöl) (İTC kuruculardan), İsmail (Canbulat) (İTC kuruculardan). Orhan Yüksel, **31 Mart Olayı ve Hareket Ordusunun Mahiyeti**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986, s.53-54.

delegesi bulunan Mustafa Kemal Bey bu kongrede askerinin siyasetle ilgilenmesi ile alakalı fikrini şöyle dile getirmiştir:

" Ordu mensupları cemiyet içinde kaldıkça hem parti kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır. Mensuplarının pek çoğu cemiyet azası olan III. Ordu, günün manasıyla modern bir ordu sayılmaz. Orduya dayanan cemiyet de, millet bünyesinde kök salamamaktadır. Bunun için bir an evvel, cemiyetin muhtaç olduğu zabitleri veyahut cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım. Bundan sonra zabitlerin ve ordu mensuplarının, herhangi siyasi bir cemiyete girmelerine mani olmak için kanuni hükümler koyalım." (Aydemir, 2020: 134-135)

Mustafa Kemal Bey'in bu fikri bir kısım delege tarafından desteklense de çoğunluk sert tepki göstermiştir. Hareket Ordusu'na katılan 2. Ordu Kumandanı Ferik Salih Paşa, Mebûsân Meclisi'ne çektiği telgrafta "Ordu, vatanın selametine ve meşruiyetiyle kardeş olan meşrutiyete, kanının son damlasını akıtırken dahi sadık ve hâkimdir. Ordu hiçbir siyasi partinin emellerine alet değildir. Ordu, siyasetle uğraşan bir askerinin yokluğunu varlığından ahsen görür. Ordu, meşrutiyet ve hürriyetin nıghebânıdır" (Bayar, 1997: 6) diyerek aslında ordunun siyasetten uzak durması gerektiği tezini savunurken, "hürriyetin nıghebânı" diyerek orduyu açıkça siyasi çekişmede bir taraf olarak göstermiştir. Bu düşünce ilerleyen yıllarda ordunun geneline yayılacak ve kendini rejimin koruyucu gücü olarak gören ordu, bu fikrin arkasına sığınarak birçok kez siyasal yaşama müdahale edecektir.

1911 yılında tüm muhalefet gruplarının birleşmesinden doğan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na¹⁷ kadar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetim üzerindeki hâkimiyeti sarsılmamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 11 Aralık 1911 tarihinde İTC'nin en güçlü olduğu başkent İstanbul'da yapılan seçimi bir oy farkla kazanmıştır. Bu durum İTC için bir tehlike çanı olarak değerlendirilmiştir. (Olgun ve Eraslan, 2006: 99) Bunun üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir sonraki seçime hazırlanmasının önünü kesmek amacıyla mevcut anayasada Cemiyetin istediği yönde değişiklikler yapılarak seçim erkene çekilmiştir.¹⁸

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, s.507-511.

¹⁸ Seçim zamanının değişebilmesi için Meclis-i Mebûsân'ın kapatılması gerekir. Anayasanın 35. Maddesi, "Meclisin yetkilerinin fazla arttırıldığı böylece yasama ve yürütme arasındaki dengenin bozulduğu" gerekçesiyle 1876 Anayasası'ndaki haline getirilmeye çalışılmıştır. Hükümet, ilgili maddenin yeniden düzenlenmesi teklifini Meclise sunmuştur ve bu teklife göre; hükümet ile Meclis arasındaki bir anlaşmazlıkta, teklif Meclis tarafından iki defa reddedilirse, hükümetin değişmesi veya 3 ay içinde seçime

Seçim sürecinde her iki tarafa yönelik eylemler ve şiddet olaylarının birçok bölgede yaşanması sebebiyle 1912 seçimleri tarihe “*sopalı seçimler*” olarak geçmiştir. (Olgun ve Eraslan, 2006: 106) İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerden iktidar olarak çıkmış, fakat iktidar olsa da muktedir olamayacağı bir sürece girmiştir. Ülke içerisindeki muhalif grupların iktidar savaşı ve ordunun karmaşık durumundan dolayı, Trablusgarp Savaşı ve Arnavutluk isyanı sırasında büyük sıkıntılar çekilmiştir.

Bu sırada, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na mensup alaylı subaylar tarafından kurulan Halâskâr Zâbitân (Kurtarıcı Subaylar) Grubu, yeni bir muhalif cephe açmıştır. Grup, ordunun siyasetten tamamen ayrılmasını ve ordunun siyasete karışmasının sebebi olarak gördükleri İTC’nin de yönetimden çekilmesini istemiştir. (Olgun, 1999: 161) İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı bu muhalefetin doğuşu aslında beklendik bir olaydır. Bernard Lewis bu durumu şöyle değerlendirir:

“Cemiyet, eski Meclis’i feshedip hileli bir genel seçimle Meclis’teki muhalefetin hakkından gelmeyi bilmişti. Meşru muhalefeti gayrimeşru şekilde ortadan kaldıran cemiyet, kaçınılmaz olarak yeni bir muhalefeti de doğurdu. Bu muhalefet demokratik ya da Meclis içinden değil, askeri bir muhalefetti. Yani cemiyetin kendi geçmişinden gelen bir hayaletti.” (Lewis, 2015: 302)

Yüksek ve orta rütbeli subaylardan oluşan grup ile ilgili sonradan Rıza Nur’un “Biz kendimizi ve bütün sivilleri gizleyerek bu harekete sırf bir askeri hareket süsü veriyorduk” (Bayar, 1997: 132) açıklaması muhalefetin sadece asker kaynaklı olmadığını, yalnızca öyle görüldüğünü göstermektedir. Halâskâr Zâbitân Grubu tepkisini çeşitli kişi ve kurumlara gönderdiği tehdit mektuplarıyla dile getirmiştir. Bu mektuplardan özellikle Meclis Başkanı Halil Bey’e (Menteşe), Padişahın mabeyincisi Halit Ziya Bey’e (Uşaklıgil) ve Askeri Şura’ya gönderilen mektuplar yarattıkları etki açısından önemlidir. (Olgun, 1999: 165) Bu mektuplar aynı zamanda bir muhtıra niteliği taşımaktadır.¹⁹

gitmek şartıyla Meclisin feshine karar vermek padişaha aittir. Anayasa gereği 35. Madde, 1909 yılındaki haliyle kalmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın askeri müdahaleyle yönetimi devralmayı bile düşündüğü bu mücadele sonucunda, İttihatçı Sait Paşa kabinesi istifa etmiş, ertesi gün yeni kabineyi yine kendisi kurarak 35. Madde hükümlerini yerine getirmiştir. Hükümetin teklifi gerekli çoğunluğu sağlayamadığı için reddedilmiş ve V. Mehmed Reşat Ayan Meclisi’nin onayını alarak 18 Ocak 1912 tarihinde Meclisi feshetmiştir. Böylece seçimlerin öne alınmasını sağlanmıştır. Adnan Gelmez, **Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebûsân Seçimleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

¹⁹ Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Bey’e gönderilen mektupta, grubun açıkça Meclis’i darbe yapmakla tehdit ettiği şu cümleden de anlaşılmaktadır; “Meclis-i Hâzır-ı Mebusanın ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve

Grubun öncelikli amacı üyelerini deneyimsiz ve başarısız gördükleri Sait Paşa Hükümeti'nin istifasını sağlamaktır. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali üzerine Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya savaş açmamasının faturası da bu Hükümete kesilmiş, eleştirileri üzerine çeken Sait Paşa Hükümeti istifa etmiş ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. (Güneş, 2012: 191-193) Meclis'i tehdit ederek feshedilmesini sağlayan grup, Türk demokrasi tarihinde bir ilke imza atmıştır. (Olgun ve Eraslan, 2006: 117)

Halâskâr Olayı'nın da etkisiyle tamamen politize olmuş ordunun kendi içerisinde bir cephe daha açılmıştır. Böylece Halâskârcı subaylar orduda ciddi bir çoğunluk teşkil etmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti de olaylar sonucunda kısa bir süreliğine iktidardan uzaklaştırılmıştır. Ordu içerisinde açılan muhalefet cephelerinin çoğalması ve huzursuzluğun etkisini 1911-1912 yıllarında Trablusgarp'ta, 1912-1913 yıllarında ise Balkan Savaşları'nda açıkça görmek mümkündür.

Balkan Savaşları sürmekteyken 23 Ocak 1913'te Enver Bey'in başında bulunduğu İttihatçı subaylardan oluşan bir topluluk Bab-ı Ali'yi basmış ve kanlı bir hükümet darbesiyle yönetime el koymuşlardır. Olay sırasında, Harbiye Nazırı Nazım Paşa makam odasında İttihatçı fedai Yakup Cemil tarafından vurularak öldürülmüştür. (Küçük, 1991: 389) Böylelikle İttihat ve Terakki'nin tam hâkimiyet sağlayacağı dönem başlamıştır. Böyle bir hükümet darbesinin planlanmasının arkasındaki motivasyon Balkan Savaşları'nın kötü gidişatı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi başka türlü eline alamayacağı düşüncesi olmuştur. Fakat savaşın ortasındayken böyle bir değişikliğin ordu üzerinde ne şekilde etki gösterdiği tartışılır. Nitekim ordunun en alt kademelerine kadar yayılmış siyaset ve ülke içerisindeki siyasi çekişmelerin geri dönüşü Balkan yenilgisiyle olmuştur.

Askerler arasındaki siyasi çekişme savaş esnasında emir-komutayı olumsuz etkilemiş, sonrasında yapılan eleştiriler ve yazılan hatıratlarda da bu duruma değinilerek ordu içindeki ayrışmadan genellikle hükümet sorumlu tutulmuştur. Dönemle ilgili yazılan hatıratlardan örnek vermek gerekirse savaş sırasında kurmay subay olan Ali Fethi Bey (Okyar) hatıratında bu ayrışma durumunu şöyle aktarmaktadır:

“Hatırladıkça elem duymamak mümkün değildir: Savaş içinde öylesine olaylar cereyan etti ki, tüyler ürpertir. Bazı zabıtların kalpaklarındaki şekil, İttihatçılığını,

Tiyatrosunun feshi hususunda bir engel olmadığımızı ve hattâ tervîc-i matkabımız yolunda bilfiil çalıştığımızı kırk sekiz saatte izhar ve ispat etmezseniz, üzerimize terettüp eden vazife-i vatanîyyeyi tamamen icra edeceğimizi ihbar ediyoruz.” **Meclisi Mebûsân Zabıt Ceridesi**, 2.Cilt, 12 Temmuz 1328 (1912), s.444.

bazılarının ise İtilafçılığını belirtiyordu. Kimler sokmuştu bu korkunç uçurumu ordunun içine? Ben, İkinci Meşrutiyet'in beyannamesini yazmış, İttihat ve Terakki'nin ilk yayılmasında emek vermiş, Sultan Hamid kendisine teslim edilmiş, nihayet bu fırkanın umumi kâtipliğini yapmış adam olarak, bu soruların cevabını veremem. Kalbinde vatan muhabbeti, ihtiraslarının üzerine çıkabilmiş hangi kişinin havsalası böylesine ihaneti alabilirdi?" (Okyar, 1980: 157)

Balkan yenilgisiyle sadece ordudaki eksiklikler ortaya çıkmamış, yönetime de oldukça fazla eleştiri yapılmıştır. Siyasi çekişmeler her anlamda devleti çıkmaza sokmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı ele aldıktan sonra Enver Paşa, Harbiye Nâzırlığı'na getirilmiştir. Bundan sonra orduda daha önce görülmemiş çapta bir ıslahat hareketine girişilmiştir. Düzenlemeler kapsamında orduda gençleştirme politikası izlenerek alaylı tabir edilen yaşlı subaylar tasfiye edilmiş, genç subaylar daha yüksek rütbelere getirilmiştir. Avrupa'dan yüklü miktarda teçhizat getirilmiş, askeri fabrikalar modernleştirilmiş ve ordunun senelik bütçesi arttırılmıştır. (Kaşığığun, 2009: 48)

Ordu mevcudundaki sürekli değişimlerden dolayı en önemli sorunlardan biri düzenli ve teşkilatlı bir ordu kurulamamasıdır. Kadroların istenen düzeye gelmesi için önemli oranda asker alımı yapılması gerekiyordu. Bunun için her kazada bir asker alma şubesi kurularak nüfusa bağlı bir tasnif sistemi getirilmiş ve asker alma teşkilatının yenilenmesi ile ilgili kanun düzenlenmiştir. 1914'te yürürlüğe giren "*Mükellefiyet-i Askeriyye Kanun-ı Muvakkati*"na göre 18 yaşını tamamlayan Osmanlı vatandaşı her erkek askerlik yapmak zorunda olacaktır. (Çöklü, 2014: 81) Bir anda böyle bir yoğunluk, askerin eğitimi, iaşesi ve donanım yetersizliği gibi birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

Askerin eğitimi konusunda Alman ekolü hâlâ hâkim durumdadır. Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı'ndan önce ve Balkan yenilgisinden sonra tekrar bir Alman Askerî Heyeti Türkiye'ye gelmiştir. Alman General Liman von Sanders 5 yıl süreyle bu heyetin başkanı olarak, Genelkurmay Başkan Vekilliği, I. Kolordu Komutanlığı ve Askerî Şura Üyeliği görevlerini üstlenmiştir. (Özgüldür, 1993: 304) Sanders, görevde bulunduğu süre boyunca kendisinden önce Türkiye'de faaliyet gösteren Alman subaylardan daha faydalı işlerde bulunmuştur. Sanders Askerî Yardım Misyonu'nun Türkiye'ye geliş amacı tamamen askeridir. Misyon, Türkiye'ye gelmeden önce Kayzer II. Wilhelm, Türk ordusu ile ilgili Sanders'e "*İş başında genç Türklerin ya da yaşlı Türklerin bulunması sizi ilgilendirmemelidir. Siz yalnız Türk Ordusu ile ilgileneceksiniz. Türk subayları arasından*

politikayı çıkarıp atın. Politikayla ilgilenmek onların en büyük hataları olmuştur” diyerek Generali uyarmıştır. (Sanders, 2016: 9) Türkiye’de ordunun içinde bulunduğu durum artık dışarıdan da açıkça görülebiliyordu. Savaşın artık kapıda olduğu bu kriz döneminde ordunun her açıdan hızlıca iyileşme dönemine girmesi bir mecburiyet halini almıştı.

Yaklaşık bir yıl sonra 1914 yılında, Türkiye’nin bir oldubitti sonucu kendini Birinci Dünya Savaşı’nın içinde bulmasıyla beraber ordunun tüm sorunları da gün yüzüne çıkmıştı. Ordunun ıslah çalışmaları hâlâ devam etmekteydi ve eğitim, giyim, silah vs. konularında hala istenilen sonuca ulaşamamıştı. Böyle bir durumda savaşa girmiş olmak hızlandırılmış bir şekilde tüm ordunun savaşabilecek duruma getirilmesini gerektiriyordu.

Askere alma düzeninde değişiklikler yapılarak ordu mevcudu arttırmaya çalışılmıştır. 1915 kurlarının tükenmesi üzerine 1916 yılında 1917 ve 1918 kurları da silah altına alınmış, 1917’de ise 1919 ve 1920 kurları askere alınmıştır. Eldeki kaynakların tükenmesi, ilerleyen yıllarda Kurtuluş Savaşı’nda sıkıntı yaratacak bir durum olmuştur. (Kaşığığun, 2009: 57) Birtakım sorunlar yaşanmış olsa da savaş sırasında Alman eğitim ve desteğinin Türk askeri üzerindeki olumlu etkisi yadsınamaz. Bu yıllarda Türk askerinin edindiği deneyim ve bilgi Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk zamanlarında da olumlu anlamda etki etmeye devam edecektir. (Uyar, 2019: 78)

Bu zor şartlarda savaşan ordu, zaferler kazanmış olsa da savaştan yenik çıkmış ve bu yenilgiyle beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti de bir süre sonra iktidarı kaybetmiştir. 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması ile birlikte yenilgi resmen kabul edilmiş ve silahlar bırakılmıştır. Mondros Mütarekesi ile Türkiye ordudan yoksun ve savunmasız bırakılmak istenmiştir. Özellikle ordunun terhis edilmesinin istendiği 5. madde ve İtilaf Devletleri’ne istedikleri bölgeyi işgal etme hakkı tanıyan 7. Madde, Türkiye’yi tamamen savunmasız bırakmayı amaçlamıştır. Kurtuluş hareketi böyle bir ortamda, Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkması ve halkın örgütlenmesiyle başlamıştır. Türk ordusu da bu Kurtuluş Savaşı sırasında yeniden kurularak “Milli Ordu” halini almıştır. Milli Mücadele halk hareketi olarak başlamış olsa da sivil-asker işbirliğiyle yürütülmüştür. Yönetim kanadının desteklemediği bu kurtuluş hareketi düşman işgali, tutuklama kararları, kısıtlı bütçe, yetersiz ordu gibi zor şartlar altında gerçekleştirilmiştir. Anadolu’da kongreler düzenlenerek halkın örgütlenmesi sağlanmış, bu kongreler sırasında ise Anadolu’da bulunan komutanların desteği alınmıştır. Bunlardan, özellikle ellerinde bulundurdukları komuta gücü göz önüne alındığında, Kazım (Karabekir) ve Ali Fuad (Cebesoy) Paşaların Milli

Mücadele'ye katılması önemli dönüm noktaları olmuştur. Ek olarak İstanbul'da Harbiye Nezareti'nden haberler ise Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları olan Fevzi (Çakmak) Paşa ve İsmet (İnönü) Bey aracılığıyla alınmıştır. (Karpat, 2010: 121)

Milli Mücadele ordu-siyaset karşıtlığından önemli oranda beslenmiştir. Kazım (Karabekir) Paşa'nın yanında Mustafa Kemal Paşa hakkında çıkarılmış bir tutuklama emri bulunmasına rağmen “*emrinizdeyim*” diyerek Milli Mücadele'ye katılması İstanbul Hükümeti'ne karşı alenen isyandır. Benzer şekilde o dönem Harbiye Nâzırlığı görevinde bulunan Fevzi Paşa'nın Anadolu'ya geçişi de Milli Mücadele açısından çok önemli bir kazanım olmuştur.

Milli Mücadele döneminde silah, cephane konularında büyük bir yokluk çekilirken mücadeleyi askeri kanattan yürütmeye çalışmak olumlu sonuç vermeyecekti. Fakat halk ile iş birliği yapılması durumunda hem sayıca daha fazla ve kuvvetli birlikler oluşuyor, hem de orduya harcanacak zaman ve paradan tasarruf edilmiş oluyordu. Bu noktada Kuva-yı Milliye birliklerinden büyük destek alınmış olsa da Mustafa Kemal Paşa onların çetecilik ruhunu desteklemiyor ve devlete bağlı düzenli bir ordu oluşturmak istiyordu. (Aydemir, 2020: 404,405) Mustafa Kemal Paşa'nın “*Müdafaa-i Milliye demek ordu teşkilatı demektir*” söylemi de bu düşüncüyü destekler niteliktedir. 1921 senesinde 63.018.358 liralık hükümet bütçesinin 32.435.015 lirası, yani yarısından fazlası silahlı kuvvetlere ayrılmıştır. Bu da düzenli ordunun kurulmasına verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. (İba, 1998: 84)

Milli Mücadele yıllarındaki ordu-siyaset ilişkisi 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) çıkardığı İcra Vekillerinin Seçilmesine Dair Kanun'da açık bir şekilde görülmektedir. Bu kanun ile Genelkurmay işleri ile ilgili ayrı bir bakanlık kurulmuş, bu bakanlık siyasi ve askeri organlar arasında çıkabilecek sıkıntıları minimum düzeye indirmek maksadıyla doğrudan BMM'ye karşı sorumlu tutulmuştur. (Öztürk, 1993: 51) Böylece Meclis, ordu üzerinde tahakküm kurabilecek bir konuma gelmiştir. Buna karşın aynı sene çıkarılan Nisâb-ı Müzâkere Kanunu ile ordu ve kolordu komutanlığında bulunan kişilerin Meclis üyeliği ile beraber askeri görevlerini yürütülebileceğine karar verilmiştir. (Öztürk, 1993: 51) Ayrıca üç yıl faaliyet gösteren bu ilk Meclis'in üye dağılımı %57 memur-öğretmen, %15 asker, %13 hukukçu, %9 serbest meslek sahibi ve %6 çiftçi şeklindedir. Bakanlar kuruluna bakıldığında Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa, Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa ve Dâhiliye Vekili Cami (Başkut) Bey olmuşlardır. Bu üç

görevde asker kökenli bakan geleneği sonraki Meclislerde de bir süre devam etmiştir. (Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, 1998: 37)

Savaşın bitmesinin ardından İtilaf Devletleri ile TBMM arasında görüşmeler başlamıştır. Görüşmeler için hem İstanbul hem Ankara Hükümetine davet gelmesi, Türkiye'deki ikilik durumuna gönderme yapan stratejik bir hamledir. Saltanatın kaldırılmasının da yolunu açan esas etken bu olacaktır. Barış görüşmelerinin Lozan'da yapılması kararlaştırıldıktan sonra görüşmelere gidecek Türk heyeti belirlenmiş ve heyetin başkanlığına İsmet Paşa getirilmiştir. İsmet Paşa'nın düşüncesi bu konferansa askeri galibiyetlerle övünmek için gidilmediği yönündedir. TBMM hükümeti bu görüşmelere savaşın mağlubu değil, kurtuluş mücadelesi sonucunda elini güçlendirmiş ve masaya oturacağı devletlerle eşit şartlara sahip yeni bir devlet olarak katılacaktır. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un deyişiyle Türkler, “*bir elde Misâk-ı Millî, bir elde kılıç*” olduğu halde konferansa girmişlerdir. (Sonyel, 1974: 53) TBMM hükümeti Lozan'dan önce Türk heyetine Misâk-ı Millî'den kesinlikle taviz verilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Belirlenen 14 maddelik talimatnamede kapitülasyonlar, azınlıklar, borçlar, boğazların durumu, ordu ve donanmanın durumu ile ilgili genel sınırlar çizilmiştir. (Sonyel, 1974: 48)

Konferansın başlamasıyla beraber Ankara da konferansın gidişatına göre hareket etmek amaçlı birtakım savunma tedbirleri almıştır. Sivas Mebusu Vasıf Bey, Vekiller Heyeti'ne yazdığı telgrafta; İstanbul'da işgal durumunun devam ettiğini, bu sebeple İngilizlerin, BMM Hükümeti'ni konferansta sıkıntıya sokabileceğini ve bunun da tekrar bir savaşa yol açabileceğini belirterek önlem alınması gerektiğini bildirmiştir. Telgrafın Fevzi Paşa'ya ulaşması üzerine Paşa da tedbirleri gerekli görmüş ve kolordu seviyesinde Beyoğlu, Üsküdar ve Çatalca kumandanlıklarından oluşturulan İstanbul Kumandanlığı kurulmuştur. (Bostancı, 2019: 22) İsmet Paşa'nın gönderdiği bir telgrafta boğazlar meselesi tartışılırken çıkmaza girildiği ve konferansta kesinti olabileceği, ordunun hazır bulunması gerektiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'ya “...*Konferansın inkıta ihtimali karip görüldüğüne nazaran, orduların süratle faaliyete geçirilmesi ve ilk hedefleri Trakya'da suret-i harekâtı hakkındaki mütalaat-ı devletlerinin ve şimdiden alınması lazım gelen tedâbirin ordulara emr buyurulmasını ve işârını rica ederim...*” diye bildirerek orduyu her daim hazır tutmuştur. (Bostancı, 2019: 25) Bu bekleyiş döneminde halk içerisinde de zaman zaman savaş propagandaları yapılmıştır. Lozan'da siyaseten başarıya ulaşılamazsa askeri güç ile ulaşılabileceğini savunanlar olmuştur. Fakat görüşmeler sırasında askeri hazırlıklar taarruz ihtimalinden ziyade savunma amaçlı yapılmıştır.

Lozan'da Türk heyetinin savunma stratejisi önce ayrı ayrı müttefiklerle anlaşmak, daha sonra İngiltere ile mücadele etmek şeklinde belirlenmiştir. Fakat İngiltere müttefiklerle saflarını sıkı tutmuş ve görüşmeleri çıkmaza sokmuştur. Bunun üzerine İsmet Paşa taktik değiştirerek öncelikle İngiltere ile anlaşma yolunu seçmiştir. Yaklaşık 8 ay süren görüşmeler sonucunda antlaşma 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. Konferansın tüm olumsuzluklarına rağmen, Türkiye önemli ölçüde kendi isteklerini kabul ettirebilmiştir. Lozan Antlaşması Türkiye'nin kurtuluş mücadelesi ile ortaya koyduğu bağımsız duruşunu tescillemiş ve Misak-ı Milli büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Antlaşma bir zafer veya hezimet olarak değil, başarılı bir uzlaşma olarak değerlendirilmelidir. Zafer olarak görülecek kazanımları olduğu gibi uzlaşmaya varılamayan konular da olmuştur.

I. BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİ

1.1. Atatürk Dönemi'nde Ordu

“Ordumuz, Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir. Ordumuz; Türk topraklarının ve Türkiye idealini tahakkuk ettirmek için sarf etmekte olduğumuz sistemli çalışmaların yenilmesi imkânsız teminatıdır.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 421)

Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 29 Ekim 1923 tarihinde, yeni devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olarak belirlenmesiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti resmen kurulmuştur. Lozan’da sağlanan uzlaşma ortamı, bu yıllarda da istikrarlı bir şekilde sürdürülmeye çalışılmıştır. Yeni rejimin sağlam bir temele oturmasını destekleyecek inkılaplar ardı ardına uygulanmaya başlanmış, devletin kuruluş sancuları çekeceği bir döneme girilmiştir. Sıkıntılı kurtuluş yıllarının ardından gelen zafer halkı rahatlatmışsa da henüz yaralar sarılamamış, maddi ve manevi anlamda halk büyük bir çöküş yaşamıştır. Böyle bir ortamda inkılapların ne kadar sağlıklı bir şekilde hayata geçirilebileceği tartışmalı bir konudur. Nitekim Atatürk Dönemi olarak nitelendirilen 1923-1938 arası dönemde, devlet bir yandan yeni bir rejim oturtmaya çalışırken bir yandan da çok fazla iç karışıklıkla uğraşmıştır.

Ordu-siyaset ilişkisi açısından da bu dönemin bir anlamda dönüştürücü olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti şeklen yıkılmış olsa da, aradan geçen birkaç yılda yeni Türk Devleti henüz kendi kurumlarını oluşturabilmiş değildir. Milli Mücadele’de aktif rol oynayan ordu ile beraber eski devletin kurumları da dönüştürülerek yeni devlete uyarlanmıştır. Ordunun burada öne çıkan özelliği, hem askeri hem siyasi başarıların altında imzasının olması ve yeni devleti kuran kadronun büyük ölçüde asker kökenli olmasıdır. Osmanlı’da modernleşmenin taşıyıcısı olarak beliren ordu, Cumhuriyet döneminde de yeni rejimin ve inkılap hareketlerinin tüm sorumluluğunu üstünde taşımıştır. Bu dönemde toplum ve siyaset üzerinde askeri bürokrasi güçlü bir hâkimiyet kurmuş, ordu mensupları kendilerini rejimin kurucu ve kollayıcı gücü olarak gördüğü için cumhuriyet rejimi de ordu-devlet haline gelmiştir. (Duman, 2019: 153,154)

İlk hükümetten itibaren Atatürk döneminde görev yapan hiçbir hükümet tamamen sivil bir yapıya sahip olmamıştır. 1 Kasım 1923 tarihinde görev yapmaya başlayan Birinci Cumhuriyet Hükümeti'nde²⁰ 14 vekilden üçü asker kökenli olup, genele oranlandığında bu sayı kabinenin yaklaşık %20'lik kısmını karşılamaktadır. Belirtilen dönem boyunca bu oranda zaman zaman artma ve azalma gözlemlendiyse de yaklaşık olarak aynı şekilde devam etmiştir.²¹ Bu durumda kabinede asker ağırlığı olmadığını söylemek mümkündür, fakat bu durum yönetimde ve önemli kararların uygulayıcı mercilerinde hâkim bir askeri güç olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Özdağ (2017)'a göre, 1923-1938 arası dönem “askersiz militarizm” olarak nitelendirilebilir.

1.1.1. Halifeliğin Kaldırılması

Hilafetin kaldırılması meselesi bu dönemde hem askeri gücün niteliği açısından hem de yeni rejimin getirdiği en önemli değişikliklerden olması bakımından çok yönlü incelenmesi gereken bir durumdur. Cumhuriyetin ilanı ile beraber yeni modern devletin oluşturulma aşamasında din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması önemli bir yer tutmuştur. Bu noktada halifelik kurumunun niteliği ve işlevi Meclis'te de halk arasında da tartışma konusu olmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesinin de kesin olarak halifeliği kaldırmak yönünde olduğu bilinmektedir. Bu konu Meclis'ten önce, İzmir'de 15-20 Şubat 1924 tarihinde yapılan Harp Oyunları'nda karara bağlanmıştır. Harp Oyunları'na Başvekil İsmet Paşa, Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa, 1. Ordu Müfettişi Kâzım Paşa (Karabekir), 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa (Cebesoy) gibi ordunun yüksek kumanda heyetinde bulunan kişiler katılmıştır. (Özdağ,

²⁰ Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet Paşa (İnönü), Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa (Çakmak) ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa (Özalp) ilk kabinedeki asker vekilleridir. Asker vekil oranı bu dönem hükümetlerinde küçük değişiklikler haricinde genellikle aynı bakanlıklarda ve aynı oranda seyretmiştir. **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

²¹ Asker kökenli milletvekilleri:

I. Meclis (1920- 1923) % 15

II. Meclis (1923-1927) % 20

III. Meclis (1927- 1935) % 19

IV. Meclis (1935- 1939) % 16

V. Meclis (1939-1943) % 18

VI. Meclis (1943- 1946) % 16

Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.176.

2006: 49) Toplantıda, Şer' iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ve öğretim kurumlarının birleştirilmesi yönünde kararların yanı sıra hilafet meselesi de gündeme gelmiş ve ordu tarafından onaylanarak karara bağlanmıştır. (Aytepe, 2002: 22)

Harp Oyunları'ndan bir hafta sonra, 1 Mart 1924 tarihinde Meclis açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa bu kararlara değinmiş, ayrıca ordu, siyaset, din ve devlet ilişkisi ile ilgili düşüncesinden de bahsetmiştir.

“Memleketin hayat-ı umumiyesinde orduyu siyasetten tecrid etmek umdesi, Cumhuriyetin daima nasb-ı nazar ettiği bir nokta-i esasiyedir. Şimdiye kadar takib olunan bu yolda, Cumhuriyet orduları vatanın emin ve mutmain harisi olarak mevkii hürmət ve kuvvette kalmışlardır. Bunun gibi intisap ile mutmain ve mesut bulunduğumuz diyanet-i İslâmiyeyi, asırlardan beri müteamel olduğu veçhile bir vasıta-i siyaset mevkiinden tenziye ve îlâ etmek elzem olduğu hakikatini müşahede ediyoruz. Mukaddes ve latufi olan itikadat ve vicdaniyatımızı muğlak ve mütelevvin olan ve her türlü menfaat ve ihtirasata sahneyi tecelliyat olan siyasetin ve siyasetin bütün uzviyatından biran evvel ve katiyyen tahlîs etmek milletin dünyevi ve uhrevi saadetinin emrettiği bir zarurettir. Ancak, bu suretle Diyanet-i İslâmiyenin mealiyatı tecelli eder.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Cilt, 1 Mart 1340(1924), s.6-8)

Konuşmada ordunun görevi vatani korumakla sınırlandırılmış ve siyasetten uzak tutulması gerektiği kesin bir dille belirtilmiştir. Buna ek olarak dinin de siyasetten tamamen arındırılması gerektiği, bunun esasında dinin bir gereği olduğu belirtilmiştir. Bu konuşma genel olarak Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesindeki yönetim biçiminin özeti niteliğindedir. Buradan hareketle, ilerleyen yıllarda bu düşünce ekseninde kararlar alındığı söylenebilir fakat ordu hiçbir zaman tamamen siyasetten uzak kalmamış, bu yıllarda çıkan tüm isyan ve iç karışıklıkların temelini ise ordu-siyaset-din üçgeni şekillendirmiştir.

3 Mart 1924 tarihinde Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi'nin bahsedilen konularda verdikleri kanun teklifleri kabul edilerek Hilafetin ve Şeriye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri'nin kaldırılmasına karar verilmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Cilt, 3 Mart 1340(1924), s.61-63)

Dönemin Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet Paşa da bu kanun teklifi hakkında 3 Mart 1924 tarihli Meclis konuşmasında Mustafa Kemal Paşa ile aynı noktalara temas etmiştir. Paşa, Halifelik makamının kaldırılmasıyla Türkiye'de İslam dininin yaşanması noktasında bir aksama olmayacağını belirtmiştir. Buna ek olarak İsmet Paşa, Milli Mücadele'nin

“hilafet makamını kurtarmak” ve benzeri gayelerle yapılmış olduğuna dair konuşmalar karşısında ise Milli Mücadele’nin esas temellerine ve amacına şu şekilde değinmiştir:

“ Arkadaşlar, Anadolu'nun bütün ovalarını doldurduğumuz henüz gözleri açık yatan şehitler için bundan büyük hüürnetsizlik olamaz. Tasavvur eder misiniz ki; beş sene başından nihayetine kadar kâmilen ayaklanmış bütün vergilerinden, sonra da ayrıca mamelekini vererek beş sene bütün dünyaya karşı mukavemet etmiş bir millet bahusus muvafıkı akıl ve hikmet olmayın bir uydurma ile bu azim mücahedele atılmış bulunsun. Arkadaşlar, askerler, zabitler! Biliniz ki bütün dünya düşmanımızdır, Halife düşmanımızdır. Şu devlet, bu millet, şu millet hepsi düşmanımızdır. Burasını istilâ etmiş, şurasını istilâ etmiş ve Halife sizi esir etmek isteyenlerle beraber olmuştur. Bunu açıktan açığa söyledik. ” (İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları Cilt 1, 1992: 172)

Aynı gün hem hilafet kaldırılmış, hem de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti’nin kaldırılmasıyla Genelkurmay Başkanlığı, siyasetten ve hükümetten bağımsız hale getirilmiştir. Radikal kararların ardı ardına geldiği bu dönem elbette bazı çevrelerde rahatsızlık uyandırmıştır. Özellikle kararların alınış şekli, daha önce Cumhuriyet’in ilanında da olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa’nın çevresinden, yani kurucu kadrodan tepki görmüştür.²² Halifeliliğin dini konumun yanı sıra, millet ve kamuoyunu elde tutmak açısından önemli bir makam olduğu, kaldırılmasının felakete yol açacağı düşüncesi doğrultusunda da tepkiler gelmiştir. (Atatürk, 2018: 486) Bu karar Cumhuriyet devrimlerinin arasında en çok ses getiren ve tartışma yaratan kararlardan biri olmuştur. Yıllar sonra bile Türkiye’de büyük tartışmalar yaratmış, devlet adamlarının söylemlerine konu olmuş ve halkın kutuplaşmasına sebep olmuştur. Ordu açısından bakıldığında ise, karar Harp Oyunları’nda ordunun yüksek kademesinin onayına sunulurken Meclis’e taşınmıştır. (Özdağ, 2006: 49) Aynı gün Genelkurmay Başkanlığı ile ilgili yapılan düzenleme aslında orduyu karar merci olmaktan uzaklaştırmış gibi bir imaj çizse de, ordunun daha sonraki yıllarda eylemlerinin arkasındaki sebep olarak gösterilecek laik imajının oluşmasının yolunu açmıştır.

²² 30 Ekim sabahı, Bahriye müfrezesi komutanı, Kazım Karabekir’e Ankara’dan açık bir telgraf geldiğini, bu telgrafta Cumhuriyet’in ilan olunması sebebiyle yüz bir pare top atılmasının istendiğini bildirmiştir. Karabekir, Vali Bey ile görüşmüş, vali haberi şaşkınlıkla karşılamıştır. Valinin Cumhuriyet’in ilanından haberi yoktur. Karabekir, hem şaşırır hem kırılmıştır. Duyularını şöyle dile getirir; “Ben hem mebus ve hem de bir ordu kumandanı olduğum halde bana da kimse bir şey bildirmemişti. Bu vaziyet haklı olarak halkı da orduyu da telaş ve endişeye düşürdü. Daha dün yüreklerine ferahlık verdiğim zatlar benden bu şeklin manasını soruyorlardı. Bu vaziyette tabii Cumhuriyet’in ilanını ertesi günü dahi kutlayamadık.” Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.192-193.

1.1.2. Meclis'te Muhalefet

Meclis'te ortaya çıkan huzursuzluk hilafetin kaldırılmasıyla daha da belirginleşmiş, hem kararların alınmış şekline hem de bazı isimlerin ön plana çıkmasına karşı duyulan hoşnutsuzluk yüksek perdeden dile getirilmeye başlanmıştır. Meclis'te o dönemde tartışılan önemli konulardan biri de hem askerlik hem milletvekilliği görevlerinin beraber yapılması ile ilgilidir. Bu durum ordunun siyasetin dışında kalması gerektiği fikrine ve bu doğrultuda yapılan düzenlemelere aykırı görünmektedir. 1924 yılının başlarından itibaren kutuplaşmalar artmaya başlamış ve Mustafa Kemal Paşa en yakınlarından hâlâ askerlik görevinde bulunanlara “*Ya ordu ya politika*” diyerek bu konuda duruşunu açıkça ortaya koymuştur. Daha sonra “*Ya tamamen benim yanımda veya açıkça karşımda*” demiştir. (Okyar, 1980: 350) Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde hâlihazırda var olan rahatsızlıklar bu çıkıştan sonra daha da derinleşmiştir. Bununla beraber ilerleyen zamanlarda yine ordu mensuplarının siyasi yaşamla ilişkilerini düzenlemek adına yapılan hamleler ordudan doğabilecek muhtemel bir muhalif hareketi önlemek için tedbir niteliği taşımaktadır. Bu olaylar zinciri Türkiye'de ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının da yolunu açmıştır.

Meclis çalışmalarına devam ederken, esas kararların ordu tarafından alınacağını bilen komutanlar Kazım Paşa (Karabekir), Refet Paşa (Bele), Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir nevi ordu üzerinde tahakküm kurma mücadelesi başlamıştır. (Özdağ, 2006: 53) Mustafa Kemal Paşa, “*Paşalar Komplosu*” olarak adlandırdığı bu mücadeleyi Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır:

“ Bir yıl öncesinden, yani Rauf Bey'in hükümet başkanlığından çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğerleri arasında bir komplo düşünülmüştür. Bunda başarı sağlayabilmek için orduyu ele almak gerekli görülmüştür. Bu maksatla, Kazım Karabekir Paşa, Birinci Ordu Müfettişliği'ne atandıktan sonra, eski komutanlık bölgesi olan Doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığını ve bundan sonra kendisini askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürdü. Rütbesi yükselttilerek İkinci Ordu Müfettişliği'ne gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın da bu komploya katılabileceğini düşündüler. Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kazandıklarını sandılar. İstifalarından önce, bazı komutanların kendileriyle birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalıştılar. İşe politikadan başlayacaklardı. Bunun için uygun an ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasi alandaki ve

ordudaki hazırlıklarını yeterli görüyorlardı. Rauf Bey eski İkinci Grup mensupları aracılığı ile bütün memlekette milleti aleyhimize kışkırtmak üzere çalışma fırsatı buldular.” (Atatürk, 2018: 604, 605)

Bahsedilen istifalardan birkaç ay sonra, 17 Kasım 1924'te, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kurulmuştur. (Zürcher, 2000: 245) Fırkanın başkanı Kazım (Karabekir) Paşa, ikinci başkan Rauf (Orbay) ve Dr. Adnan (Adivar) beyler, genel sekreter ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa olmuşlardır. (Okyar, 1980: 352) Parti üyelerinin hepsi devlet memuriyetinden gelmiş ve yükseköğrenim görmüş kişilerdir. Asker kökenlilerin oranı parti içinde %44 civarındadır.²³ Bu oran partinin kuruluş motivasyonunu ve dayandığı temelleri açıklar niteliktedir.

Meclis içindeki karışıklıkta Osmanlı'dan, İttihat ve Terakki döneminden beri süregelen, Milli Mücadele'de de önemli ölçüde desteği alınmış olan “komitacılık” faaliyetinin de etkisi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu komitacı takımını tasfiye etmemiş, aksine kendi safında tutmaya çalışmıştır. (Akbal, 2017: 328) Kafkasya kahramanı, komitacı ve sinirli karakteriyle bilinen, “*Deli*” lakaplı Halit (Karsıalan) Paşa da bu kişilerden bir tanesidir. Paşa'nın 8 Şubat 1925 tarihinde Meclis'te gazilerin terfi ettirilmesi ve maddi durumları ile ilgili verdiği önergeye gelen itirazlar neticesinde nabız yükselmiş, sözlü tartışmalar fiziksel tartışmaya dönmüştür. (Üçüncü, 2012: 550) Ertesi gün yine bu konuda ve farklı konularda ciddi tartışmalar yaşanmış ve Meclis'te arbede çıkmıştır. Mebuslar Halit Paşa'yı yatıştırmaya çalışırken paşa silahına davranmış ve Afyon mebusu Ali (Çetinkaya) Bey'in de silahını çıkarmasıyla bir el ateş edilmiş, Halit Paşa yaralanmıştır. (Okyar, 1980: 363) Halit Paşa sonrasında ameliyata alınsa da kurtarılamamış, olay siyasi bir cinayet olarak görülmüştür. Paşa'ya ateş edenin kim olduğu bir süre tartışılmış, önceden anlaşılmadıkları bilinen ve paşalar komplosu meselesinden dolayı da araları gergin olan Ali (Çetinkaya) Bey ile Halit Paşa arasında bu durumun bir komitacı hesaplaşması olduğu düşünülmüştür. (Akbal, 2017: 338, 340) Savcılığın yaptığı tahkikat sonucunda, Ali (Çetinkaya) Bey ve arkadaşları haklı bulunmuş, olay nefsi müdafaa olarak görülmüştür. (Üçüncü, 2012: 568) Olaydan birkaç gün sonra Şeyh Sait İsyanı'nın çıkmasıyla gündem değişmiş ve olay böylece kapanmıştır.

²³ Bu oran Cumhuriyet Halk Fırkası'nda %18'dir. Habip Kocaman ve Mustafa Ceylan, “Türkiye Cumhuriyetinin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Yasama Dergisi** (34), s.19.

1.1.3. Şeyh Sait İsyanı

Meclis'te karmaşa ortamı doğarken, hem iç güvenliği hem sınır güvenliğini tehdit eden isyanlar ardı ardına patlak vermiştir. 1925 Şubat'ında Şeyh Sait İsyanı çıkmış, hemen ardından aynı sene başlayan Ağrı İsyanları 1930 senesine kadar sürmüştür. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yayınladığı “*Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*” isimli eserde 18 olaya yer verilmiştir. Olaylardan sadece bir tanesi, Menemen, Doğu'da geçmemiştir. (Tunçay, 1981: 127) Buradan hareketle, Türkiye'de bu yıllarda ciddi bir Doğu sorunu mevcuttur ve bu durum hem iç karışıklıklara sebep olmakta hem de ciddi bir sınır problemi doğurmaktadır.

Şeyh Sait İsyanı'nın belirgin tek bir sebebi yoktur. Yıllardır süregelen ve özellikle son yıllarda iyice artan bölgesel bir rahatsızlığın dışavurumu olarak değerlendirilebilir. Lozan Antlaşması, Doğu bölgesi ile ilgili birtakım düşünceleri yıkmış, Ankara'da ise hükümetin laiklik adımları, saltanat ve hilafetin kaldırılması ve Kürtlere karşı ayrılıkçı bir politika izlendiğinin düşünülmesi isyanın patlak vermesine sebep olmuştur. (Koç, 2013: 155) 13 Şubat 1925 tarihinde isyan patlak vermiş, hükümet 23 Şubat'ta “*devletin silahlı güçlerine karşı silahlı isyan başlatılması*” gerekçesiyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bazı bölgelerde sıkıyönetim ilan etmiştir. (Üskül, 1997: 77) Bu kararın ertesi günü de Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, İkinci Başkan General Kazım (Orbay) Paşa ve İsmet (İnönü) Paşa'nın planlamasıyla bölgeye bir askerî tenkil hareketi tertiplenmiştir. Plana göre bölgenin büyük kuvvetlerle sarılması ve hava kuvvetlerinin de harekete geçmesi kararlaştırılmıştır. 15 Nisan 1925 tarihinde Şeyh Sait'in yakalanması üzerine olaylar son bulmuştur. (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 2012: 177-217)

Şeyh Sait İsyanı, insanca yaşama özlemi, çağdaş uygarlıklar düzeyine çıkmak ve geri kalmışlıktan kurtulmak için ardı ardına uygulanan devrim hamlelerine karşı bu dönemde ortaya çıkan en önemli ve büyük tepki olmuştur. İsyanın sona ermesiyle birlikte hükümet değişiklikleri gerçekleştirmiş ve birçok önemli kanun yürürlüğe girmiştir. (Aysal, 2009: 584) Ayaklanma ekonomisi, ordu, sosyal hayat, iç ve dış politika alanlarının tümünü olumsuz etkilemiştir. İsyanın kontrol altına alınmasında yetersiz kalan hükümete gelen baskılar sonucu Fethi (Okyar) Bey istifa etmiş, yeni hükümeti İsmet (İnönü) Paşa kurmuştur. Yeni hükümet 4 Mart 1925'te asi, gerici ve benzeri unsurlara karşı kullanılmak üzere geniş yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu'nu kabul etmiştir. (Karpas, 2010: 133) Bununla beraber isyana

destek veren gazetelerin kapatılması, İstiklâl Mahkemeleri'nin²⁴ tekrar faaliyete geçmesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve son olarak da tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla süreç son bulmuştur.

Şeyh Sait İsyanı aynı zamanda ilerleyen yıllarda ortaya çıkan bölgesel isyanların ve hükümetin Doğu bölgesindeki tahakküm çabasının önemli bir basamağını oluşturmuştur. Hükümet yoğun askerî güç kullanımıyla bölgedeki isyan unsurlarını sindirme çabasına ek olarak, bölge ile ilgili çeşitli rapor ve düzenlemeler aracılığıyla sorunun kaynağına inmeyi amaçlamış ve kökten bir çözüm arayışına girmiştir. Atatürk döneminin son yıllarında patlayacak olan Dersim olaylarının da arka planını bu dönemin olayları ve hazırlanan raporlar göstermektedir.

Şeyh Sait olayından birkaç ay sonra, 14 Eylül 1925 tarihinde, Meclis Başkanı Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey, Başbakan İsmet Paşa'ya bir Doğu Raporu sunarak, bölgenin yeniden yapılandırılması amacıyla devlet politikasının revize edilmesi üzerinde durmuştur. Raporda Doğu bölgesindeki aşiret hayatının hükümeti hiçe saydığı ve bu doğrultuda bölgede bir iskân politikası uygulanabileceği belirtilmiştir. (İlyas, 2014: 333) Bölge ile ilgili yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda hazırlanan Şark Islahat Planı, 8 Eylül 1925 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanunla beraber sorunlu bölgelerde umumi müfettişlikler teşkil edilmiş, aşiret yapısının zayıflatılması için tedbirler alınmasına ve bu tedbirlerin umumi müfettişlik tarafından kontrol edilmesine karar verilmiştir. Buna ek olarak bölgedeki silahların toplanacağı ve isyan eden aşiretlerin başka bölgelere gönderileceği belirtilmiştir. (İlyas, 2014: 334)

1.1.4. İzmir Suikastı ve Paşaların Tasfiyesi

İkinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluş amacı görünürde Şeyh Sait İsyanı olsa da, aslında muhalefeti uzun vadede kontrol altına almak da amaçlanmıştır. Nitekim 1926 Haziran'ında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen İzmir Suikastının ortaya

²⁴ İstiklâl Mahkemeleri, olağanüstü tehlike karşısında yasama organının kendi içinden seçtiği üyelerden kurulu mahkemelere olağanüstü yetkiler vermesi sonucu kurulan ihtilâl mahkemeleridir. 1920-1923 yılları arasında faaliyet gösteren ilk dönem mahkemeler iç güvenlik ve birliği sağlamayı, özellikle asker kaçağı sorununu çözmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde toplam 14 mahkeme çalışmıştır. İkinci dönem mahkemeleri 1923-1927 yılları arasında faaliyet göstermiş, isyanlar ve olağanüstü hallerde kurulmuştur. Tüm mahkemeler toplamda 1.630 kişi hakkında idam kararı almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975; **İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları)**, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No. 1, Ankara, 2015.

çıkarılmasından sonra yine İstiklâl Mahkemeleri'nde muhalefetin tasfiyesine yönelik geniş çaplı yargılamalar yapılmıştır. Suikast girişimi ile ilgili yargılamalara başlamadan önce mahkeme tarafından sunulan iddianamede olayın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı paravan olarak kullanan İttihatçıların bir tertibi olduğu belirtilmiştir. (Küçük, 2001: 354) Mahkemenin kararında, ülkeyi sebepsizce Birinci Dünya Savaşı'na sokan ve sonrasında ülkeyi terk eden İttihat ve Terakki ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ileri gelenlerinin, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da iktidarı ele geçirmek için Mustafa Kemal Paşa'ya suikast hazırladıkları belirtilmiştir. (Savran, 2006: 77) Duruşmaların sonucunda, bilinen İttihatçıların neredeyse tamamı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın o sırada yurtdışında olan Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) Beyler haricinde çoğu üyesi yargılanmıştır.²⁵ Paşaların yargılanması ve yöneltile suçlamalar ordu çevresinde rahatsızlık uyandırmış ve paşalar mahkemede savunma yapmayı reddetmişlerdir. İkişi giyaben olmak üzere on beş kişi idama mahkûm edilmiş, suikast hadisesiyle ilişkisi olmadığı anlaşılan Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar ve Cemal (Mersinli) Paşaların da dâhil olduğu yirmi dört kişi beraat etmiştir. (Küçük, 2001: 354)

Ordunun bu suikast ve sonucundaki yargılamaların içerisindeki yeri tartışmalı bir konudur. Yargılamalara karşı Mustafa Kemal Paşa'dan tek müdahale, paşaların yargılanması hususunda gelmiştir. Bu hamle davanın akışını değiştirerek paşaların beraat etmesini sağlamıştır. Olaylara karşı kamuoyunun tepkisi de daha çok ordu kanadı ile ilgili olmuştur. Tümüyle bir değerlendirme yapıldığında, suikastın planlanmasında, geçmişten beri süregelen ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından kapanış sürecine kadar yaşanan olaylar zincirinin etkisi yadsınamaz. Bu olayın sonucunda aslında 1923'ten beri tasfiye edilmeye devam edilen eski İttihatçılar büyük bir oranda kadrolardan temizlenmiştir. Paşaların beraat etmesi ordu kanadındaki rahatsızlığı gidermiş olsa da, siyasi anlamda geri dönülmez bir yola girilmiştir. Bu tarihten sonra Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalif sesler daha az duyulmaya başlanmıştır. 1927 Haziran'ında Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa askerlikten emekliye ayrılmış (Kocatürk, 2000: 467), aynı senenin sonunda Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) paşaların da ordudan ayrılmalarıyla

²⁵ Yargılanan isimlerden bazıları; Faik Bey, Şükrü Bey, Sarı Efe Edip, Eski Maliye Nazırı Cavid Bey, Refet Paşa, Ali Fuad Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Rüştü Paşa, Ergani Mebusu İhsan Bey, Bursa Mebusu Necati Bey, İsmail Canbulat, Sivas Mebusu Halit Turgut, Erzincan Mebusu Sabit Bey, eski Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Ziya Hurşit, Kazım Karabekir, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, eski iâşe Nazırı Kara Kemal. Mehmet Kürşad Yavan, "İttihatçılar ve İzmir Suikasti", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 118/232 (2018), s.97-116.

beraber ordu-meclis ayrımı netleşmiştir. Bundan sonraki dönemde, Mustafa Kemal Paşa'nın vefatına kadar, ordu daha çok devletin bir aracı olarak kullanılmıştır.

1.1.5. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Menemen Olayı ve Ordunun Rolü

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla bir süreliğine rafa kaldırılan çok partili hayata geçiş, 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle tekrar gündeme gelmiştir. Bu yıllarda Paris Büyükelçiliği görevinde bulunan Ali Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), üç ay faaliyet gösterdikten sonra 18 Kasım 1930 tarihinde feshedilerek Türk demokrasi tarihindeki yerini almıştır. Bu kısa süren demokrasi deneyi, halk üzerinde beklenmeyen bir tesir yaratmış, halkın yönetimden ve ülke durumundan ne derece şikâyetçi olduğunu ortaya çıkarmıştır. 4-5 Eylül 1930'da Ali Fethi (Okyar) Bey'in İzmir seyahati sırasında yaşanan olaylar bu durumu kanıtlar niteliktedir.²⁶

Baskı altında ve olaylı geçen 1930 belediye seçimleri sonucunda SCF, 502 seçim bölgesinden yalnızca 31'inde başarıya ulaşmıştır. (Özipek, 1991: 149) Bu bölgeler içerisinde İzmir, sonrasında meydana gelen ve bir irtica olayı olarak değerlendirilen Menemen Olayı'nın yaşandığı bölge olması açısından önemlidir. Ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik gerginlikler ile yeni firkanın yarattığı muhalefet ortamından da beslenen çevreler, yıllardan beri perde arkasında devam eden gericilik hareketlerine meşru bir zemin hazırladıklarını düşünerek harekete geçmişlerdir. 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen'de Derviş Mehmet önderliğinde bir grup, “*din elden gidiyor, şeriat isteriz, şapka giymek kâfirliktir...*” benzeri sloganlarla ayaklanmışlardır. (Üstün, 1978: 19) Olaylar sırasında Mustafa Fehmi Kubilay adlı yedek subay, gericiler tarafından şehit edilmiştir. (Kocatürk, 2000: 513) Olaydan sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, orduya başsağlığı dilerken “*Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet, canlılığını tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır*” diyerek, devrimler aleyhinde tüm isyan ve gericilik hareketlerine karşı görüşünü dile getirmiştir. (Aysal, 2009: 605) TPCF ve SCF'nin açılma, kapanma ve etkinlik süreçleri esnasında yaşanan olaylar göstermiştir ki, devrimler henüz oturmamışken muhalif çevrelere parti etrafında toplanma fırsatı vermek

²⁶ Ali Fethi Bey İzmir'de elli bin kişilik büyük bir kalabalık tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Ona ulaşmak isteyen halk büyük bir izdihama yol açmıştır. Gezinin ilerleyen günlerinde Fethi Bey'in gelişinin etrafında şekillenen farklı olaylar da meydana gelmiş, polislerin olaylara müdahalesi sonucunda bir öğrenci öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Berat Özipek, **Türk Siyasal Yaşamında Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1991.

olumlu netice vermemiştir. Ne zaman çok partili hayata geçiş girişiminde bulunulsa, rejim ve devrimler tehdit altına girmiştir.

Bu dönemde silahlı kuvvetler, devrimlerin uygulanması ve rejimin korunması noktasında sivil otoritenin aracı olarak faaliyet göstermiştir. (Burak, 2011: 50) Devlet, rejim ve ordu ayrılmaz bir bütündür ve ülkenin idaresinden sorumludurlar. Orduya biçilen bu rol iç isyanlar ile daha da belirginleşmiş, kanunlar ile de bu durum desteklenmiştir. Menemen Olayı'ndan dört yıl sonra, anma töreninde dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in yaptığı konuşmada, ordunun rejim ve inkılabın temel savunucusu olduğu şu sözlerle vurgulanmıştır:

“Ordu, Türk topraklarını kurtarıcı olmak büyük vasfından başka; Türk inkılâbının uyanık ve onurlu koruyucusu olmak vasfına da mâlik bulunuyor. Yeni hiçbir rejim ve devlet sistemi, yapılan inkılâbı, kendi resmî ordusuna, milletin özü demek olan orduya emanet edememiştir; edemiyor. Cumhuriyet ordusu, geçirdiğimiz zorlu günlerde, dış düşmanlara ve içte ayaklanan mürteci asilere karşı benzersiz şeref imtihanları vermiştir.” (Koçak, 2018: 95)

10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun 34.maddesine²⁷ eklenen *“Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanun ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır”*²⁸ ibaresi ile ordunun, Cumhuriyet var oldukça bu görevinden ayrılmayacağı belirtilmiştir. (Resmi Gazete, 10.06.1935) Bu madde ilerleyen yıllarda gerçekleşecek olan tüm askeri müdahalelerin dayanak noktasını oluşturmuş, ordu ile siyaset birbirinden ayrılmak istense bile ayrılamayacak bir noktaya getirmiştir.

Askerin etkinliği bu yıllarda tamamen iç tehditlere karşı ve rejimi korumaya yönelik olmuştur. Devrimlerin yukarıdan aşağı uygulanması noktasında asker hem uygulayıcı, hem muhalif hareketleri önleyici bir konumdadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri hükümete karşı en yoğun tepkiler sistematik bir şekilde Doğu bölgesinden gelmektedir. Dolayısıyla

²⁷ 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, bu kanun “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu” olarak düzenlenmiş, 34.madde 35.maddeye kaydırılmıştır. **Resmi Gazete**, 9 Ocak 1961

²⁸ Askeri müdahalelerin sebebi olarak görülen bu madde 2013 yılında “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.” şeklinde revize edilmiştir. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

askeri güç en çok bu bölgelerde kullanılmaktadır. Daha önce değinildiği gibi, 1924-1938 arası dönemde çıkan 18 isyandan 17'si Doğu'da geçmektedir.²⁹

1.1.6. Dersim İsyanı

Atatürk Dönemi'nin son ve en önemli isyanı 1937-1938 arasında gerçekleşen Dersim İsyanı'dır. Dersim bölgesi de, Şeyh Sait İsyanı'nın meydana geldiği bölge gibi, coğrafi konumu nedeniyle merkezi otoritenin tam olarak sağlanamadığı bir bölgedir. Bölge, aşiretlerin hâkimiyetinde ve ağalık düzeniyle yönetilmektedir. Osmanlı döneminden beri bu bölgede isyanların çıktığı bilinmektedir. Hükümet de bu bölgenin asayişini sağlamak ve merkezi yönetime daha bağlı bir duruma getirmek için çalışmalar başlatmıştır.

Dersim meselesi uzun zamandır hükümetin gündeminde olan bir konudur. Bölge ile alakalı etraflı incelemeler yapılmış ve çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Öncelikle 1935 yılında kabul edilen 2884 sayılı '*Tunceli vilâyetinin idaresi hakkında kanun*' ile birlikte, Dersim bölgesinin ismi Tunceli olarak değiştirilmiştir. (Resmi Gazete, 02.01.1936) Valiliğe ise 4. Umumi Müfettişlik de uhdesinde bulunmak üzere 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan atanmıştır.³⁰ Korgenerale geniş yetkiler verilerek bölgede otorite sağlama çalışmalarına başlanmıştır. Bu durum bölgede uzun yıllardır halk üzerinde egemenlik kurmuş olan aşiretlerde rahatsızlık yaratmıştır. (Kurt, 2016: 119) Nitekim

²⁹ 1924-1938 yılları arasında sırasıyla aşağıdaki ayaklanmaların olduğu bildirilmektedir ancak tenkil ve tedip harekâtlarının ayaklanma kategorisinde değerlendirilmesi meselesi tartışmalı bir konudur.

1924, Nasturi Ayaklanması

1925, Şeyh Sait Ayaklanması

1925, Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı

1925-1937, Sason Ayaklanmaları

1926-1930, Ağrı Ayaklanmaları

1926, Koçuşağı Ayaklanması

1927, Mutki Ayaklanması

1927, Bicar Tenkil Harekâtı

1929, Asi Resul Ayaklanması

1929, Tendürük Harekâtı

1930, Savur Tenkil Harekâtı

1930, Zeylan Ayaklanması

1930, Oramar Ayaklanması

1930, Pülümür Harekâtı

1937-1938, Dersim İsyanı. **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları I-II**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

³⁰ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Numarası: 61-2-12. (Bu atıftan itibaren Cumhuriyet Arşivi kısaltılarak 'BCA' şeklinde kullanılacaktır. Eğik çizginin (/); sol tarafı fon kodunu, sağ tarafı ise yer numarasını ifade edecektir.)

kanunun yürürlüğe girmesinden yaklaşık bir yıl sonra 1937 olayları başlamıştır. (Akyürekli, 2010: 106) Mart 1937’de Demenan ve Hayderan aşiretlerinin nahiyeler arasına yapılan çelik halatlı asma köprüyü yıkmaları, telefon hattını kesmeleri ve Sin Karakolu’na saldırmaları ile olayların fitili ateşlenmiştir. (Akyürekli, 2010: 108) Olaylar sonucunda hükümet sert tedbirler almak durumunda kalmış, 4 Mayıs 1937 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bölgeye askerî harekât düzenlenmesine karar verilmiştir. Karara göre; kuvvetler şiddetli ve etkili bir taarruz hareketi ile bölgeye girecek, isyan eden halk başka bir yere nakil edilecek ve silahlar toplanacaktır. (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 2012: 217) Yaklaşık 6 ay süren ayaklanma, 10 Eylül 1937’de isyanın elebaşı Seyit Rıza’nın teslim olmasıyla son bulmuştur. (Akşam, 13.07.1937)

Dönemin Başvekili İsmet İnönü, görevden ayrılmadan önce TBMM’de yaptığı son konuşmasında Tunceli ile ilgili şunları söylemiştir:

“Cumhuriyet ordusu ve zabıtası, bu hadise esnasında yaptığı takiplerde, hurafa olarak zihinlerde yerleşen ne kadar uçurum halinde dere ve ne kadar çıkılmaz dağ varsa, Hepsini Ankara sokakları gibi baştan başa geçmişlerdir. Kanun götüren ordu, jandarma neferlerinin, ayak basmadığı yer, inmediği dere ve çıkmadığı tepe yoktur.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 19.Cilt, 18.09.1937, s.344)

Konuşma, ordunun bu dönemdeki rolünü betimler niteliktedir. Önceki yıllarda çıkan rejim karşıtı ayaklanmalarda olduğu gibi, yoğun askeri güç kullanımına başvurularak ayaklanma bastırılmış ve ordu, rejimi tehdit eden unsurları bertaraf etmiştir. Aynı zamanda ‘kanun götüren ordu’ söylemiyle de, ordunun devrimlerin uygulayıcı gücü ve Cumhuriyet’i taşıyan bir araç olduğu çıkarımı yapılabilir.

Ordunun iç savunmadaki etkinliği, dönemin dış politikasına da dolaylı yoldan etki etmiştir. “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi, iç ve dış politikanın temelini teşkil etmiştir. 1934 Balkan Paktı ile eski Osmanlı topraklarıyla ilişkiler, 1937 Montrö Sözleşmesi ile boğazlar ve aynı yıl Sadabat Paktı ile Doğuda barış güvence altına alınmıştır. (Karpata, 2015: 193) Türkiye uluslararası anlamda kendini güvenli alana çekerken, iç tehditleri de ordunun desteğiyle sindirerek egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek, orduya önemli ölçüde yatırım yapılmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla 1926-1938 arası dönemde, toplam bütçenin %30’unun üstünde bir miktar savunma harcamalarına ayrılmıştır. (Özdağ,

2006: 106) Savunma sanayinde özellikle 1928-1938 arası dönemde birçok fabrika faaliyete geçmiştir.³¹

Türkiye Cumhuriyeti, kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatına kadar olan ilk perdede, uluslararası alanda yerini belirlemiş ve tüm kurumlarıyla ulus-devlet inşasını gerçekleştirmiştir. Çok kısa zamanda ardı ardına uygulanan devrimler halkın bocalamasına ve iç isyanlara sebep olmuşsa da, ordu ve hükümet işbirliğiyle kontrollü bir şekilde uygulamaya devam edilmiştir. Bu dönemde ordunun faaliyetleri devlet ve rejimin meşruluk zeminini güçlendirmeye hizmet ederken, bu zemin de ordunun faaliyetlerinin meşruluğunu sağlamıştır.³² (Şen, 2005: 60) Niccolo Machiavelli'nin (2020) "*Hiçbir prenslik, kendi ordusu olmadan güvende değildir; tersine, zor durumlarda onu inançla savunacak güçten yoksun olduğu için, tümüyle talihin buyruğu altındadır*" tanımına göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan itibaren hiçbir zaman kendini talihin buyruğuna teslim etmemiştir. Kurucu kadronun siyaset ve askerlik geçmişi, Kurtuluş Savaşı zamanının ve yeni bir devlet yaratma sürecinin tecrübeleri, özellikle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün hem askeri hem siyasi anlamda doğru ve planlı hamleleriyle beraber 15 yıl gibi kısa bir sürede devlet idaresi tesis edilmiştir.

1.2. İsmet İnönü Döneminde Ordu

Mustafa Kemal Atatürk'ün zamansız vefatı üzerine, 11 Kasım 1938 günü Malatya Mebusu İsmet İnönü, 348 oy ile Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. (Resmi Gazete, 12 Kasım 1938) Böylece "*Milli Şef Dönemi*" olarak adlandırılan, tek partili dönemin bittiği 1950 yılına kadar sürecek İnönü dönemi başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün, vefat etmeden önce Cumhurbaşkanlığı makamına kendisinden sonra gelecek kişi ile ilgili bir beyanat vermediği bilinmektedir. Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü, yolları Atatürk'ün vefatından önce

³¹ 1928 Ankara Fişek Fabrikası

1929 Kırıkkale Mermi Fabrikası

1930 Kayaş Kapsül Fabrikası ve Mermi İmalathanesi

1934 Elmadağ Barut ve Patlayıcı Madde Fabrikaları

1935 Mamak Gaz Maskesi Fabrikası

1937 Kırıkkale Barut Fabrikası, Top Fabrikası

1938 Dişli Fabrikası

1939 Tüfek Fabrikası. Levent Kalyon, **Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.83.

³² Silahlı kuvvetler yeni rejimin kabullendirilmesi, yeni kültüre ilişkin çabalar, modern tarım bilgisi ile ilgili faaliyetler, okuma-yazma gibi askerlik dışı konuların halka aktarılmasında da aktif rol oynamıştır. Serdar Şen, **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, Nokta Kitap, İstanbul, 2005, s.43

ve İnönü'nün Başvekillikten çekilmesiyle ayırmıştır. Kesinliği olmamakla beraber, hatıratlardan ve dönem ile ilgili yazılan inceleme eserlerden anlaşıldığı üzere, Atatürk, İnönü'yü kendinden sonraki dönemde yönetimden uzak tutmayı amaçlamış olabilir. Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla İnönü'ye Londra Büyükelçiliğini teklif etmiş, fakat İnönü görevi reddetmiştir. (Bozdağ, 1993: 14) Buna ek olarak, Atatürk'ün vasiyetini yazarken İsmet İnönü'nün çocuklarına kendi mirasından aylık bağlanmasını istemesi de vardığımız kanıyı güçlendirir niteliktedir. (Bozdağ, 1993: 31)

İsmet İnönü ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, Cumhurbaşkanlığı makamına kimin geleceği ile ilgili çeşitli kulis faaliyetleri başlamıştır. Öncelikle Atatürk'ün hastalığının son günlerine denk gelen bir tarihte, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın başında bulunduğu bir grup, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'ya Cumhurbaşkanlığı görevini teklif etmişlerdir. Renda, görevi kesin bir şekilde reddetmiştir. (Aydemir, 2018: 21)

İsmet İnönü ayrıldığından beri Başvekil olan Celal Bayar ve yıllardır ordu üzerinde kesin hâkimiyeti olan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da şüphesiz bu görev için akıllara gelen isimler olmuşlardır. Celal Bayar, bu konu ile ilgili ilk görüşmeyi Fevzi Çakmak'la gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanlığına kimi uygun göreceği sualine Fevzi Çakmak, “*emrinizdeyim*” diyerek, hükümet ve Meclis'in emrinde olduğunu belirtmiştir. (Bozdağ, 1993: 222) Bu hususta Mareşalin tavrı, ordunun da düşüncesini belirler niteliktedir. Elinde bulundurduğu askeri güç göz önüne alındığında, Fevzi Çakmak'ın Meclis'te tarafsız bir seçim yapılmasını istemesi, ordunun da Meclis emrinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Celal Bayar da yıllar sonra konuyla ilgili şu sözleri söylemiştir;

“Meclis seçecektir Reiscumhuru... Bizim vazifemiz meseleyi mal sahibine götürüp selamete teslim etmektir. Vazifesini ifa edebilmesi için ve ondan sonra da, bir ekseriyetle bile seçilirse, ona itaati sağlamaktır. Bu prensibe aykırı hareket eden babam mezardan çıksa onu asarım.” (Birand, Dündar ve Çaplı, 1993: 21)

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı askerler üzerinde de büyük etki yaratmış; Cumhurbaşkanlığı makamına kimin geçeceği ve akibetin ne olacağı, İnönü'nün neden ortaya çıkmadığı konuşulmaya başlanmıştır. Bu algıyı değiştiren ve askeri rahatlatan bildiri Genelkurmay'dan gelmiştir. Harp Akademisi'nde dersler kesilerek okunan bildiri ile “*Sonuç olumlu olacaktır. Kaygılanmaya gerek yoktur.*” mesajı verildikten kısa bir süre sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuştur. (Sarıkaya, 2019: 219)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu sıfatla yaptığı ilk Meclis konuşmasında, “*Sükûn, istikrar ve emniyet içinde çalışmaktan başka arzusu olmayan milletimizi anarşiden ve cebirden uzak, bütün vatandaşlar için müsavi bir emniyet havası içinde bulundurmağı, Cumhuriyetin en kıymetli nimeti biliyoruz.*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 27.Cilt, 11 Kasım 1938, s.18) ifadeleriyle yönetim anlayışını özetlemiştir. Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra, Eylül 1939'da, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber, devlet her an saldırıya uğrama ihtimalinin gölgesinde bir yönetim mücadelesine girmiştir.

Tarihsel açıdan bu dönem, çok partili hayata geçilen 1946 senesi ve sonrasında 1950 senesine kadar olan dört yıllık süreç ele alınarak iki kısımda incelenmektedir. Bu dönemselleştirme, ordu-siyaset ilişkisinin dinamiğini değiştiren olaylar ele alınarak yapıldığında, yine iki kısımda incelenmekle beraber, 1938-1944 ve 1944-1950 yılları arasında kapsamaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938'deki vefatından sonraki süreç, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı'ndan 1944 senesinde emekli olmasıyla son bulmuş, önemli bir dönüm noktası olan bu tarihle beraber Türk Silahlı Kuvvetleri için bir dönem kapanmıştır. Özdağ (2006), belirtilen dönemleri, 1939-1944 yılları arasında “*Kemalist devrimin bekçisi olarak ordu*” ve 1944-1950 yılları arasında “*Kemalist devrimin iktidar ortaklığından çıkarılan ordu*” şeklinde isimlendirmiştir.

1.2.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, bilindiği üzere tarafsızlık politikası izlemiştir. Savaş sürecinde savaşın içine çekilmek istenmişse de dışarıda kalmayı başarabilmiş, fakat savaşın getirdiği olumsuz ekonomi koşullarından bağımsız kalamamıştır. Devlet, bir yandan bu süreçte halkın refah seviyesini korumaya çalışırken bir yandan da halen yerleşmekte olan yeni rejimi sürdürebilmeyi amaçlamıştır. Aydemir'in (2018) deyimiyle, devrim henüz son sözünü söylememiştir. Böyle bir ortamda Cumhurbaşkanlığı makamına, sistemi bilen ve Cumhuriyet rejiminin ilk tohumlarını atan bir kişinin geçmesi, zorunluluk haline gelmiştir. İstiklâl Harbi kahramanı İsmet İnönü, şartların getirdiği adam olarak, büyük sorumluluklarla beraber ülkenin ‘*Milli Şef'i*’³³ ve CHP'nin ‘*değişmez genel başkan*’ı olmuştur. Yönetimde

³³ Türk siyasi tarihi literatürüne Tek Parti döneminde giren “Şef” deyimi, 20.Yüzyılın ilk çeyreğinde Almanya ve İtalya'nın liderleri olan Hitler ve Mussolini için kullanılmıştır. Atatürk döneminde de kullanılmış fakat yaygın kullanımı İnönü ve dönemi için olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Hakan Uzun, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Millî Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9/20-21 (2010).

kaldığı süreçte özellikle ekonomik kaygılarla çıkarılan bazı kanunlar ve vergi uygulamaları, halk üzerinde oldukça baskı yaratmış ve yıllar sonra bile tartışılan konular haline gelmişlerdir. Bunlara karşılık, savaş yıllarında izlediği dış politika sayesinde ülkeyi savaşın dışında tutarak büyük bir başarıya imza atmıştır.

Savaş süreci, sonrasında Sovyetlerin toprak istekleri³⁴ ve herhangi bir saldırı ihtimaline karşılık, iki milyonluk Türk ordusu 1947 yılına kadar silah altında tutulmuştur. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için tüketimden kısılmış, savunma harcamaları arttırılmış ve sermaye birikimi olmadığından dolayı ekonomik bunalıma girilmiştir. (Öztürk, 1993: 62) 1942 yılında dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, bu durumu şöyle özetlemiştir; “*Harple beraber koskoca bir Türk ordusu buğday sarfiyatını yüz binlerce ton artırdığı gibi Türk ordusunun hayvanları da arpa ve yulaf sarfiyatını yüz binlerce ton arttırmıştır ve özellikle bu yüzden dengede koskoca bir açık peyda olmuştur.*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 27.Cilt, 5 Ağustos 1942, s.22)

Ordu içerisinde ise bu süreçte askerler arasında huzursuzluk ve İnönü yönetimine karşı fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylelikle, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen ilk askeri darbe olan 27 Mayıs 1960 müdahalesinden yıllar önce, çeşitli gruplarda hükümete yönelik cunta fikri oluşmaya başlamıştır. Bu grupların oluşmasının temel dayanak noktası, yüksek kumanda heyeti ve sivil yönetimin orduyu savaşa yeteri kadar hazırlayamaması ve savaşta karşılaşılan zorluklardan hükümete doğan tepkilerdir. (Özdağ, 2006: 138)

³⁴ Sovyet Rusya, İkinci Dünya Savaşı’nda galip olmanın verdiği güçle, 1925 yılında imzalanan ve her beş yılda bir yenilenen Türk-Rus Dostluk Anlaşmasını yenilemeyi reddederek Türkiye’den toprak ve üs talebinde bulunmuştur. Montrö ile Boğazlarda; Brest Litovsk, Moskova ve Kars Antlaşmaları ile de Kars ve Ardahan’da Türkiye’nin egemenliğini kabul etmiş olduğu halde Boğazlardan üs ve Kars-Ardahan’ı istemiştir. Bu süreçte Amerika ve İngiltere’nin de desteğini alan Türkiye, Sovyet Rusya’nın taleplerini reddetmiş; emellerinden vazgeçmesi halinde Sovyet Rusya ile iyi ilişkilerini sürdüreceğini belirtmiştir. Ancak Sovyet Rusya’nın emellerinden vazgeçmemesi Türk-Rus ilişkilerinin kopma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nasrullah Uzman, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, **Akademik Bakış**, 11/27, s.117-142.

1.2.2. Orduda İhtilal Düşüncesi

Türkiye’de ihtilâl düşüncesi ilk olarak 1942-1943 yıllarında Çorlu’da bir grup subayın bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır.³⁵ İsmet İnönü ve idaresini devirmek için yemin edip, birbirlerine şeref sözü veren subaylar, General Muzaffer Tuğsavul’a³⁶ harekâtın liderliğini teklif etmişlerdir.³⁷ General, “*ordunun müdahalesi, bir memleket için intihar demektir*” diyerek, bu teklifi reddetmiştir. (Taylak, 1977: 6) Bu girişim yalnızca tek bir kaynaktan, Alparslan Türkeş’in aktardıklarından öğrenilmiştir ve girişimi doğrulayan ikinci bir kaynak bulunmamaktadır.

Darbeyi öngören ikinci girişim ise, o sırada Erkan-ı Harbiye Harekât Dairesi başkanı olan Ahmet Ekrem Türker ile temas kuran subaylar arasında planlanmıştır. Subaylar, General Ahmet Ekrem Türker’e “*artık ne yapacaksanız yapınız*” diyerek açıkça hükümete müdahale teklifinde bulunmuşlardır. Bu grubun çalışmaları Ankara ve İstanbul’un dışında birçok ilde yayılmış ve tüm darbe hazırlıkları yapılmış olduğu halde, devam eden İkinci Dünya Savaşı’nın ülkede yarattığı tahribat nedeniyle son anda vazgeçilmiştir. (Türkeş, 1977: 10-12)

27 Mayıs 1960 müdahalesinde aktif rol oynayan Albay Sadi Koçaş³⁸, bu yıllarda ihtilâl planlayan bir diğer grubun varlığını, Albay Nazmi Dora’dan aldığı teklifle öğrenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sebebiyle ordunun ve halkın yaşadığı sıkıntılara değinen Dora, devrim ve kalkınma hareketinin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gibi devam etmediğini iddia etmiştir. Ayrıca ordunun gençleştirilmesi taraftarı olan Albay, ordunun başında 20

³⁵ Alparslan Türkeş ihtilâl fikrinin 1940-1941’lere kadar götürülebileceğini belirtmiş fakat kurulan bir grup veya isimden bahsetmemiştir. Alparslan Türkeş, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul, 1977.

³⁶ Muzaffer Tuğsavul ’un hayatı ile ilgili bilgiler arşivden derlendiği haliyle şöyledir; Korgeneral rütbesi ile 1946 yılında Genelkurmay ikinci başkanlığı görevine getirilmiştir. 1948 yılında ise Orgeneral rütbesiyle 2.Ordu Müfettişliği ve Yüksek Askerî Şûra üyeliği görevlerinde bulunmuştur. 1952 yılında İzmir Valiliği görevindeyken vefat etmiştir. **BCA**, 30-11-1-0 / 187-39-17; **BCA**, 30-18-1-2 / 120-58-9; **BCA**, 30-18-1-2 / 123-57-1; **BCA**, 30-1-0-0 / 57-349-8

³⁷ Her geçen dakikanın memleketi biraz daha uçuruma sürüklemekten başka bir işe yaramadığını söyleyen subaylar, ordunun derhal duruma müdahale etmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Tuğsavul’a aktardıklarına göre; kısa zamanda harekâtı planlamayı ve ‘devrin diktatörü ile etrafındaki dalkavukları beş saat içinde toplamayı’ amaçlamışlardır. Muammer Taylak, **27 Mayıs ve Türkeş**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977, s.6.

³⁸ Sadi Koçaş, 1940 yılında Kara Harp Okulunu bitirerek Topçu subayı, 1950 yılında Harp Akademisini bitirerek Kurmay subay olmuştur. 1961 yılı sonunda Kurmay Albaylıktan emekliliğini istemiş, Cumhurbaşkanlığı tarafından Kontenjan Senatörü seçilmiştir. 12 Mart Muhtırası üzerine kurulan partiler üstü 1. Erim Hükümetinde Başbakan Yardımcısı olmuştur. Siyasi edebiyatımızda “*Onbirler*” diye anılan 12 arkadaşı ile beraber hükümetten istifa ederek, politikadan ayrılmıştır. Sadi Koçaş, **Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar**, May Yayınevi, İstanbul, 1977.

yıldır aynı Genelkurmay Başkanının bulunmasından şikâyet ederek, Cemal Tural³⁹ ve Necip San⁴⁰ gibi genç subayların daha üst makamlarda bulunmaları gerektiğini söylemiştir. (Koçaş, 1977: 150-151) Dora, içinde bulunduğu girişimi; “*Bizim bu konuyu sağlamaya yemin etmiş bir teşkilatımız var, şu andan itibaren sen de bu teşkilatın üyesisin*” diyerek açıkça söylemiştir. Sadi Koçaş ise bu teklifi henüz kendini böyle bir davaya hizmet edebilecek yetenekte görmediğini ve teşkilatın şimdiden deşifre olduğunu⁴¹ belirterek reddetmiştir. (Koçaş, 1977: 154)

Bu yıllarda kurulan ve 1950 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren bir diğer ekip Kurmay Albay Seyfi Kurtbek⁴² önderliğinde kurulan “*Hücum Ordusu*” isimli gruptur. Sonradan ikiye ayrılan ekip, çalışmalarını ayrı ayrı sürdürmüştür. Aynı dönemde Nazmi Dora’nın Sadi Koçaş’a teşkilata katılmasını teklif ederken yaptığı konuşmada da isimleri geçen Kurmay Binbaşı Necip San ve Kurmay Binbaşı Cemal Tural, Seyfi Kurtbek ekibinden ayrılarak yeni bir grup kurmuşlardır. (Özdağ, 2006: 140) Kurtbek ekibi 1943’te ikiye ayrılmış, Sadi Koçaş’a ise teklif 1944 yılında gelmiştir. Sadi Koçaş, Nazmi Dora ile yaptığı görüşmeden önce, Dora tarafından Cemal Tural’a bir mektup iletmekle görevlendirilmiş ve döndüğünde Dora, Cemal Tural hakkında Koçaş’a fazlaca detaylı sorular sormuştur. (Koçaş, 1977: 148)

³⁹ Türk Silahlı Kuvvetlerinin 13.Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural, 1925 yılında Kara Harp Okulundan mezun olmuştur. 1930 yılına kadar Kara Kuvvetleri Komutanlığına bağlı çeşitli birliklerde Takım Komutanlığı yapmıştır. 1933 yılında Harp Akademisini kurmay subay olarak bitirdikten sonra; Takım Komutanlığı, Proje Subaylığı, Personel Şube Müdürlüğü, Harp Akademilerinde Öğretim Üyeliği, Bölük Komutanlığı, Ordu İkmal Şube Müdürlüğü, Öğrenci Tabur Komutanlığı, Genelkurmay Karargâhında Şube Müdürlüğü, Alay Komutanlığı ve Tümen Komutan Yardımcılığı görevlerini yürütmüştür. 1966 - 1969 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı görevini yürütmüş ve 1969 yılında Yüksek Askerî Şûra Üyeliğinden emekli olmuştur. 1981 yılında vefat etmiştir. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=CemalTural>, Erişim Tarihi: 18.02.2022.

⁴⁰ İbrahim Necip San, 1922’de Harp Okulu’nu bitirmiş, 1948’de Albay olmuştur. 1957’de Askeri Müze Müdürlüğü ve 1960 yılında Emniyet Genel Müdürlüğü yapmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü görevinde iken Başbakanlık Müsteşarlığı’na tayin olmuş, 1962’ye kadar bu görevini sürdürmüştür. Kurucu Meclis Millî Birlik Komitesi Temsilciliği’nde bulunmuş, 1983 tarihinde vefat etmiştir. **Dünden Bugüne Başbakanlık**, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s.109.

⁴¹ Sadi Koçaş, teşkilatın varlığını öğrendiğinde Nazmi Dora’ya üç subayın adını vererek (isimler hatıratında verilmemiştir) teşkilata dâhil olup olmadıklarını sormuştur. Dâhil olduklarını öğrendikten sonra, teşkilatın deşifre olduğunu söylemiştir. Sadi Koçaş, **age.**, s.153-155.

⁴² Seyfi Kurtbek, 1923 yılından itibaren fırka, alay ve bölük komutanlıkları görevlerinde bulunmuştur. 1939’da Kurmay Binbaşı rütbesine yükseldikten sonra Atina Ataşemiliterliğine görevlendirilmiştir. Bu tarihten sonra da çeşitli Alay Grup Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1944’de Genelkurmay 4.Şube Müdürlüğüne atandıktan sonra Yarbaylığa, iki yıl sonra da Albaylığa yükselmiştir. Genelkurmay Başkanlığı’ndaki görevinden 1950’de emekli olduktan sonra Demokrat Parti döneminde Ulaştırma ve Millî Savunma Bakanlıkları görevinde bulunmuştur. 27 Mayıs müdahalesi sürecinde sorgulanıp serbest bırakılmıştır. <https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ali-seyfi-kurtbek>, Erişim Tarihi: 17.02.2022.

Bu bilgilere dayanarak, Koçaş'ın Seyfi Kurtbek ekibinden doğan ikinci ekibe katılmaya çağırıldığı kanısına varılmaktadır.

Ordu içerisinde bu gruplaşmalar yaşanırken, ordunun en üst kademesinde önemli bir değişiklik olmuştur. 1924 yılından beri Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunan Mareşal Fevzi Çakmak, 12 Ocak 1944 tarihinde yaş haddinden emekliye sevk edilmiştir. (BCA, 30-11-1-0 / 165-2-8) Çakmak'ın emekliliğiyle beraber 20 yıllık bir gelenek son bulmuştur. Bundan sonra, 5 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı “*Genelkurmay Başkanlığının vazife ve salâhiyetleri hakkında kanun*” ile Genelkurmay Başkanlığı Başbakanlığa bağlanmıştır. (Resmi Gazete, 13 Haziran 1944) Bu kanun ile beraber Türk Silahlı Kuvvetleri devlet içindeki bağımsız konumunu yitirmiştir. (Özdağ, 2006: 123) Mareşal Fevzi Çakmak'tan sonra, Genelkurmay Başkanlığı görevine Orgeneral Kâzım Orbay getirilmiştir. (BCA, 30-11-1-0 / 165-2-9) Oğlu Haşmet Orbay'ın isminin, 1945 yılında ülke gündemine oturan Ankara Cinayeti'ne⁴³ karışması ve söylentiler sonucunda görevinden ayrılan Kâzım Orbay'ın yerine Orgeneral Salih Omurtak getirilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 111-52-18)

1.2.3. Çok Partili Hayata Geçiş

Bu sırada, İkinci Dünya Savaşı'nın 1945 yılında sona ermesinin ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nde tarihsel bir dönüm noktasına gelinmiştir. Geçmişte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile iki sefer denenmiş olan çok partili hayata geçiş süreci, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kararıyla tekrar gündeme gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sosyal, siyasal ve ekonomik durumun iç ve dış politikaya yansımaları, çok partili hayata geçiş kararının zeminini hazırlamıştır. Bunların yanı sıra savaşın başlamasından önce de İsmet İnönü, demokratik bir idare tarzına geçme fikrini açıkça belirtmiş ve sürecin başlamasında onun kararlılığı etkili olmuştur. 6 Mart 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, “*Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve*

⁴³ Dr. Neşet Naci Arzan, 16 Ekim 1945 günü Ankara'da muayenehanesinde Reşit Mercan tarafından öldürülmüştür. Mercan'ın “doktor verem raporu vermedi, bu yüzden öldürdüm” ifadesinin üzerine Mercan'ın verem olmadığına anlaşılmasıyla suçlamalar çevresine yönelmiştir. Haşmet Orbay'la aynı evde kalan ve yakın arkadaş olan katilin kullandığı tabancanın kılıfı, Orbay'ın belediyedeki odasında bulunmuştur. Katil Reşit Mercan olarak belirlense de, Haşmet Orbay hakkında şüpheli ifadeler verilmiş, cinayeti azmettirdiği veya kendisinin işlemiş olabileceği söylenmiştir. Dönemin Ankara Valisi Nevzat Tandoğan da mahkeme tarafından suçu gizlemek ve delilleri karartmakla suçlanmış, bunun sonucunda intihar etmiştir. Tandoğan'ın ve Arzan'ın ölümleri ile ilgili şüpheler hiçbir zaman açıklığa kavuşturulamamıştır. Uğur Mumcu, **40'ların Cadı Kazanı**, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.143-149; İhsan Tomuş, **Ankara Cinayeti**, Bilgi Kitabevi, Ankara, 2003.

ileri tekâmülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın mürakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edinilmedikçe halk idaresi vardır denilemez.” Sözleriyle demokratikleşme ile ilgili niyetini belirtmiştir. (Toker, 1970: 18) Savaş sürecinin getirdiği zor şartlar sebebiyle askıda kalan bu fikir, savaşın son bulması ve Türkiye’nin mevcut yeni düzende yerini alma çabaları sebebiyle yürüttüğü dış politikanın neticesi olarak uygulanmaya başlanmıştır. İsmet İnönü, 1945 yılında Meclis açılış konuşmasında “*tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında başka parti bulunmamasıdır*” diyerek, uygulamaya geçileceğini belirtmiştir. (Cumhuriyet, 2 Kasım 1945) Süreç 1945 yılında Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere dâhil olması ve San Francisco konferansına katılmasıyla resmen başlamıştır. (Lewis, 2018: 407) Türkiye, konferansa “*savaş sonrasında çok partili demokratik bir ülke olma kaydıyla*” katılabilmektedir. (Berber, 2012: 134)

1945 yılı bütçe görüşmeleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Meclis’te tartışılırken şiddetli bir muhalefet ortaya çıkmış, çok partili hayata geçiş fikrinin somutlaşmasında etkili olan olaylar zinciri bu şekilde başlamıştır. 7 Haziran 1945 tarihinde Halk Partisi Meclis Grubu’na, eski Başbakan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’ın imzaladığı “*Dörtlü Takrir*”in verilmesiyle muhalefet daha belirgin bir şekil almaya başlamıştır. (Karpat, 2010: 233) Önergede bir muhalefet partisinin kurulmasından ziyade, CHP grubunda anayasanın tam uygulanmasını ve demokrasinin kurulmasını amaçlayan bir reform öngörülmüşse de örgütlü siyasal muhalefetin başlangıç noktasını teşkil eden bir belge olmuştur. (Zürcher, 2000: 306) Önerge reddedildikten sonra ilk olarak Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün, daha sonra da Refik Koraltan’ın partiyle ilişkisi kesilmiştir.⁴⁴ Daha sonra Celal Bayar’ın istifasıyla beraber, Demokrat Parti’nin kuruluşuna giden süreç başlamıştır.

Bu yıllarda kurulan siyasal partilerin⁴⁵ arasından Demokrat Parti’ye seçmen tarafından yoğun ilgi gösterilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sürecinde maddi manevi oldukça

⁴⁴ Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün partiden çıkarılma sebepleri, “*bir taraftan parti içinde ayrılık cereyanları uyandırmak suretiyle partinin memleketteki varlığını zaafa uğratmak ve diğer taraftan partinin demokratik bünyede olmadığı yolundaki yazılarla aynı safta muhalefetle birleşerek partiyi yıkmaya çalışmak*” olarak belirtilmiştir. Refik Koraltan’ın ihraç edilme sebebi de aynı şekilde gazetelere verdiği muhalif demeçler olarak gösterilmiştir. **BCA**, 490-1-0-0 / 5-27-17; **BCA**, 490-1-0-0 / 6-28-7.

⁴⁵ 1945, Milli Kalkınma Partisi

1946, Sosyal Adalet Partisi

1946, Liberal Demokrat Partisi

1946, Çiftçi ve Köylü Partisi

1946, Türk Sosyal Demokrat Partisi

1946, Türkiye Sosyalist Partisi

yıpranmış olan halk, ağır vergiler altında ezilen köylü ve ordu içerisinde İnönü'ye cephe almış olan askerler, DP'nin seçmen kitlesini oluşturmuştur. Normalde 1947 yılında yapılması gereken seçimler 1946'da gerçekleştirilmiş, henüz birkaç aylık hazırlıkla seçime giren DP, 54 milletvekili çıkarabilmiştir. (İba, 1998: 158) Açık oy-gizli tasnif sistemiyle yapılan seçimlerde DP'nin kazandığı haberleri gelmeye başlamış, fakat sandık başlarında jandarmanın halka baskı uyguladığı, sandıkların kaçırıldığı ve oyların değiştirildiği iddia edilmiştir. (Birand, Dündar ve Çaplı, 1993: 45-47) Ayrıca 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu'nun 8. Maddesine göre; Silâh altında bulunan erat, jandarmalar, subaylar, polisler, askerî memurlar, askerî yargıçlar ve askerî okul öğrencilerinin seçmen olamayacağı belirtilmiştir. (Resmi Gazete, 6 Haziran 1946)

1.2.4. Seçimlerden Sonra Ordu-Siyaset İlişkisinin Seyri

Mareşal Fevzi Çakmak'ın emekliye sevk edilmesi, Atatürk sonrası durum, 1946 seçimlerine hile karıştırılması gibi durumlar orduyu bütünüyle belli bir politikanın destekçisi olmaktan çıkarıp çeşitli eğilimlere destek yapmıştır. (Kayalı, 2018: 61) Bunlara ek olarak 1942 yılından itibaren Deniz, Hava ve Kara Harp Okullarında Amerika'dan getirilen subaylar Türk subaylarına ders vermeye başlamıştır.⁴⁶ Ayrıca, 12 Mart 1947'de ABD Başkanı Truman'ın açıklamasıyla başlayan, Truman Doktrini⁴⁷ olarak bilinen Amerikan

1946, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi

1946, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi

1946, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

1946, Yalnız Vatan İçin Partisi

1946, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi

1946, Artma Koruma Partisi

1946, İslam Koruma Partisi

1946, Yurt Görev Partisi. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, Erişim Tarihi: 07.03.2022.

⁴⁶ Kara ve Deniz Harp Akademilerinde havacılık dersleri vermek üzere 1942 yılında Amerika'dan gelen bir hava Albayı, Genelkurmay Başkanlığı'nın onayıyla çalışmaya başlamıştır. 1944 yılında ise Kara, Deniz ve Hava Harp Akademilerinde 437,5 lira ücretle yine Amerikalı subaylar çalışmaya başlamışlardır. **BCA**, 30-18-1-2 / 100-93-11; **BCA**, 30-18-1-2 / 104-16-19; **BCA**, 30-18-1-2 / 105-40-14.

⁴⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin askeri ve ideolojik olarak yayılcı tutum izlemesinden rahatsızlık duymaya başlayan ABD, Truman Doktrini ile yeni dünya düzeninde aktif bir rol alacağını göstermiştir. ABD dış politikasında olduğu kadar Türk siyasi hayatında da bir dönüm noktası olarak kabul edilen Truman Doktrini ile Soğuk Savaş'ın resmen başladığı kabul edilmiştir. Türkiye'de, Sovyetler Birliği'nden gelen tehdit ile başlayan ABD yanlısı tutum, Truman Doktrini'nin ilan edilmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Doktrinde öngörülen askeri ve ekonomik yardımlar, doktrinin sonucu olarak nitelendirilebilecek Marshall Planı ile sürdürülmüştür. Truman Doktrini ile başlayan süreçte, sonuçları günümüze kadar uzanan politik, askeri, ekonomik ve kültürel ABD etkisi Türk siyasal hayatına yerleşmiştir.

askerî yardımları da, orduda önemli değişiklikler yapmıştır. Meşrutiyet'ten beri Alman askerî sistemi uygulanan orduda, bu tarihten sonra Amerikan askerî sistemi uygulanmaya başlanmış ve yeni askerî sınıflar kurulmuştur. (Çöklü, 2014: 182) Hükümetin izlediği politika, ordunun hükümete karşı tavır almasına neden olmuştur. Orgeneral Fahri Belen'in aktardığına göre; Truman Doktrini ile Amerikalı subayların orduyu kontrol etmeleri ve astların daha üst rütbeli subaylara karşı amir tavrı takınmaları orduda birtakım huzursuzluklara sebep olmuştur. (Belen, 1971: 30)

Çok partili hayata geçiş süreci ve 1946 seçimleri öncesinde ordu içinde ihtilâl planlayan gruplar, siyasal hayattaki gelişmeler ve İkinci Dünya Savaşı'nın seyri sebebiyle ihtilâl fikrini rafa kaldırmışlardır. Bu geri çekilmenin başlıca sebebi, çok partili hayata geçildikten sonra fikirlerini siyaset sahnesinde savunabileceklerini ve mevcut hükümeti seçim yoluyla değiştirebileceklerini düşünmeleri olmuştur. 1946-1950 arası dönemde ordu içindeki fikrî eğilimler, siyasal kutuplaşmaya dönüşmüştür. Sadi Koçaş'ın aktardıkları, ordunun 1950 seçimlerine giden süreçte siyasal propagandanın karşısındaki tavrını göstermesi açısından önemlidir:

“Olağanüstü disiplin uygulanan bu okulda (Harp Akademisi), 1949'larda bir gün radyo CHP'nin bildirimlerini yayınladıktan sonra kapatılmıştı. Biz son sınıfta idik. Bizden sonraki sınıftan, ağırbaşlı, çalışkan, ciddi ve herkes tarafından sevilen bir yüzbaşı dayanamamış, onları dinledik bırakın ötekileri de dinleyelim diye bağırarak radyoyu yeniden açmıştı... Bir başka gün, hoca yardımcılardan Binbaşı Cemal Yıldırım, sivil bir okulda milli savunma dersi verirken DP lehinde konuşma yaptığı gerekçesiyle cezalandırıldığını duymuştuk.” (Koçaş, 1977: 204)

Demokrat Parti'nin kuruluşu ve seçimler sürecinde ordu içinde ihtilâl yapma fikri geri plana atılmış olsa da, siyasetin gidişatı nedeniyle bu tarihlerde de subaylar çeşitli girişimler başlatmışlardır. 1946-1947 yıllarında Sıkıyönetim Kurmay Başkanlığı görevinde bulunan Binbaşı Cemal Madanoğlu⁴⁸, ordu karargâhında gizli bir ekibin kurulduğunu bir manevra

Ayrıntılı bilgi için bkz. N. Selcen Korkmazcan, **Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

⁴⁸ Cemal Madanoğlu, 1941 yılında Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra 1960 yılına kadar çeşitli Komutanlık, Tümen Şube Müdürlüğü, Sıkıyönetim Komutanlığı Şube Müdürlüğü, Tabur Komutanlığı, Kurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Lojistik Dairesi Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 27 Mayıs 1960 günü, Tümgeneral rütbesiyle ihtilâli yönetmiştir. 1962 ve 1963 yıllarında ayaklanma ve 1971'de darbe teşebbüsüne katılmakla suçlanmıştır. 1993 yılında vefat etmiştir. Musa Sarıkaya (Ed.), **Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019.

sırasında öğrenmiştir. Madanoğlu'nun aktardıklarına göre; Seyfi Kurtbek, Cavit Çevik, Cevdet Sunay ve Cemal Yıldırım'ın kurucuları arasında bulunduğu ekip, İnönü düzenini yıkıp orduyu yeniden düzenlemeyi ve gençleştirmeyi amaçlamıştır. Cevdet Sunay'a liderlik teklif edilmiş, reddetmesi üzerine ekibin başına Korgeneral Fahri Belen⁴⁹ getirilmiştir. (Sarıkaya, 2019: 267)

Fahri Belen'in yazdıkları ve diğer kaynaklardan öğrenildiğine göre, Belen bu teklifi hiçbir zaman kabul etmemiş ve ekibin başına geçmemiştir. Belen, ekiple görüşmesinde verdiği cevabı şöyle aktarmıştır; *“Tarih boyunca askeri ihtilallerin çoğu iyi netice vermemiştir. Memleketin demokrasiye ihtiyacı vardır. Bu rejimin kapısından da girmiş bulunuyoruz. Sabırlı olmanızı tavsiye ederim.”* (Belen, 1971: 32) Celal Bayar bu gruptan haberdar edilmiş ve üyelerden Cemal Yıldırım ile görüşmüştür. Bu görüşmede Yıldırım, 1950 seçimlerinde hile yapılırsa müdahale edeceklerini, bu güce sahip olduklarını söylemiştir. (Özdağ, 2006: 161) Buna ek olarak Celal Bayar ve Adnan Menderes ile temasta bulunan bir subay grubunun, *“Genç subaylar sizinle beraberdir, biz sizi desteklemeye hazırız. Eğer iktidar devredilmezse müdahale edeceğiz, hiçbir şeyden korkmayın”* şeklinde teminat verdikleri de söylenmektedir. (Erkanlı, 1973: 5) Kullanılan ifadelerden hareketle, ordu, 1950 seçimlerine de hile karıştırılacağını ve DP kazansa bile İnönü'nün iktidarı devretmeyeceğini düşünmüştür. Muhtemel bir iktidar kavgası durumunda ordunun çoğunluğunun DP tarafında yer alacağı anlaşılmıştır.

1946 seçimleri sonrası ordunun ihtilal fikrini aktaran kişilerden biri de, 1960 tarihinde Kore'de olduğu için 27 Mayıs İhtilali'ne katılamayan ve daha sonra iki darbe girişimi gerçekleştirmiş olan Talat Aydemir'dir.⁵⁰ Hatıratında o dönemde, memleketi rejim hususunda aldatarak idare etmeye kalkanlara karşı isyancı ruh haleti içinde çırpınan bir genç olduğunu belirten Aydemir, 1950 seçimleri ile ilgili kendisinin ve ordunun görüşünü şöyle aktarmıştır:

⁴⁹ Fahri Belen, Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra Tümen Kurmay Başkanı olarak Kurtuluş Savaşı'nda görev almıştır. Belentepe'yi alması sonucu cephenin yarılmasında ve Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın hazırlanmasında büyük rol oynamıştır. 1939 yılında Generalliğe yükseltildikten sonra çeşitli kıtalarda komutanlık yaparak Tümgeneralliğe, 1944 yılında korgeneralliğe yükselmiş ve 1950'de emekli olarak politikaya girmiştir. 27 Mayıs İhtilali'nden sonra Milli Birlik Komitesi tarafından Kurucu Meclis üyeliğine seçilmiştir. Fahri Belen, **Ordu ve Politika**, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971.

⁵⁰ Talat Aydemir, 1939'da Harp Okulu'nu asteğmen olarak bitirmiştir. Aynı sene teğmen olmuş, birçok askerî birlik ve karargâhta görev yapmıştır. 1954'te Harp Akademisi'ni bitirmiştir. Kurmay Subay olan Aydemir, Kore'de görevlendirilmiş ve 1960 yılında Türkiye'ye döndükten sonra Kara Harp Okulu Komutanlığı'na atanmıştır. 1962'de ordu içinde arkadaşlarıyla beraber ayaklanma hadisesinden sonra aynı sene emekliye ayrılmıştır. Talat Aydemir, **Hatıratım**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

“1950 seçimleri yaklaşırken bu saflarda çalışan büyüklerdeki umumi kanaat ve karar, İsmet Paşa hükümeti yine 1946’da olduğu gibi adil seçim yaptırmaz veya seçimi kaybettiği takdirde iktidarı devretmez ise Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi ile seçimi kazanan Demokrat Parti’ye devretmek. Silahlı müdahale, bu müdahale hareketine seve seve katılmayı taahhüt eden Top. Yzb. Aydemir. Ne için? Gerçek demokrasinin memlekette yerleşmesi için, haksızlığa set çekmek için.” (Aydemir, 2020: 507-508)

1950 seçimlerine giden süreçte, Genelkurmay Başkanlığı’nın 1944 yılında değişen statüsü tekrar düzenlenmiştir. 30 Mayıs 1949 tarih ve 5398 sayılı “*Millî Savunma-Bakanlığı’nın kuruluş ve görevlerine dair Kanun*” ile birlikte, Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı’na bağlanmış ve Genelkurmay Başkanı da Milli Savunma Bakanı’nın teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından atanmaya başlanmıştır. (Resmi Gazete, 3 Haziran 1949) Bu düzenleme ile beraber ordu, şeklen de olsa siyasal iktidarın tamamen denetimine girmiştir. (Öztürk, 1993: 66)

Seçimler 14 Mayıs 1950 tarihinde çok yüksek katılımı ve olaysız bir şekilde gerçekleşmiştir. CHP oyların %39.8’ini alırken, DP %53.4’ünü alarak Meclis’teki 408 sandalyeyi kazanmıştır. (Zürcher, 2000: 316) Ordunun beklentisinin aksine İnönü, iktidarı sorunsuz bir şekilde devretmiştir. DP’nin kazanması üzerine bir grup kumandanın İnönü’ye “*Paşam, ordu emrinizdedir*” dedikleri ve ondan emir bekledikleri, İnönü’nün bu teklifi reddettiği söylenmiştir. (Erkanlı, 1973: 5) Bu teklif ve seçim öncesinde Menderes ve Bayar’a verilen teminatlar, ordunun görünürde kışlasından çıkmadığı halde siyasete ve iktidara müdahale edebilecek güçte görüldüğünün bir göstergesidir.

DP’nin iktidara geçişi ile 27 yıllık tek parti iktidarı son bulmuştur. Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası olan bu seçimlerle beraber, 1944 yılından itibaren etkinliği azalmış olan askeri bürokrasi, iktidar ortaklığından çıkarılmıştır. (Özdağ, 2006: 162) İsmet İnönü döneminde yıllardan beri süregelen, Atatürk döneminden taşınan “*yönetimde asker ağırlığı*” tarzı son bulmuştur. Ordu içinde bu dönemde ihtilâl fikri etrafında toplanan grupların oluşmasında, dönemin siyasetine ve ordunun durumuna gösterdikleri tepkiye ek olarak, iktidar ortaklığından ve yönetimden uzaklaştırılmanın da etkisi olmuştur. İhtilâlciler gruplardan hiçbiri planladıkları faaliyetleri gerçekleştirmemişlerdir. Bu durum çok partili hayata geçiş ve savaş döneminin sıkıntılarını yorumlanabilirse de, İnönü’nün ülkeyi savaş

dışı bırakarak sağladığı dokunulmazlık ona yöneltilebilecek darbe teşebbüslerini engellemiştir. (Aydemir, 2018: 393)

Bu dönemde iktidara müdahale olmamakla beraber, pasif kalarak siyaseti takip eden ve gerekli gördüğü yerlerde gücünü sözle belirten ordu içerisinde, bir ihtilâl için gereken fikrî zemin oluşmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'ın otorite oldukları dönemde iktidara herhangi bir müdahale olmaması, ordunun saygı ve sadakatiyle ilişkilendirilebilir. Nitekim 1950 yılına kadar kışlasında kalan ordu, son İstiklâl kahramanının sahneden çekilmesiyle beraber ilk defa kışladan çıkmıştır. Generaller eski iktidara, Albaylar yeni iktidara hizmet etmişlerdir. (Erkanlı, 1973: 6) Türk siyasi tarihinin ilk askeri darbesi olan 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin altyapısı ve fikrî zemini bu dönemde hazırlanmıştır. 1943-1950 yılları arası kurulan gruplarda adı geçen kişilerin 27 Mayıs'ta da adının geçmesi veya olaylarda önemli roller üstlenmiş olmaları, bu kanıyı güçlendirir niteliktedir. Meşrutiyet döneminde “*Meşrutiyetin bekçisi*”, Cumhuriyet döneminde “*Cumhuriyetin bekçisi*” olan ordu, 1946 yılından sonra “*Demokrasinin bekçisi*” olmuştur.

II. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA SAVUNMA STRATEJİLERİ

2.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye

1914-1918 yılları arasında tüm dünyayı etkisi altına alan Birinci Dünya Savaşı, uluslararası alanda köklü değişikliklere ve güç odaklarının değişmesine sebep olmuştur. Avrupa merkezli savaşta, Avrupa yeni bir medeniyet inşası iddiasıyla ortaya çıkarken, Osmanlı Devleti'ni paylaşma ve yok etme arzusu güdülmüştür. (Özkuyumcu, 2019: 141) Savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti, tamamen savunmasız kalacağını belgeleyen Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Ülke tamamen işgal edilmiş, süreç Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar gitmiştir. Yeni devlet kurulmuş, fakat eskiden gelen savaşların ve işgallerin ekonomik, askeri ve toplumsal sıkıntıları Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne aynen aktarılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası politika tümüyle yenilenmiş, gizli diplomasi ve anlaşmalarla yürütülen sistemin yerini şeffaflık almıştır. Ortaya çıkan yeni dünya düzeninin araçları olarak demokrasi, serbest ticaret ve uluslararası örgütlerin güçlendirilmesi gibi unsurlar kullanılmaya başlanmıştır. (Akbal, 2019: 61) Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulmuş bir devlet olarak bu düzenin içinde yerini tayin ederken, bölgesel paktlar ve antlaşmalarla uluslararası alanda elini güçlendirmiş, iç ve dış politikada çeşitli savunma stratejileriyle kendini güvende tutmayı amaçlamıştır. İki savaş arası dönemde, ülke içinde mevcut rejimi yıkmak, eski düzene dönmek veya Atatürk devrimlerine karşı çıkmak gibi farklı emelleri olan yıkıcı unsurlar ortaya çıkmıştır. Rejimi ve sınır güvenliğini tehdit altında bırakan bu olaylarla askeri güç kullanılarak mücadele edilmiştir. Bir yandan da Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinin yarattığı sosyal ve ekonomik tahribatı henüz onaramayan Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle her anlamda bir dar boğaz ile karşı karşıya kalmıştır. (Uluç, 2020: 471) Bu süreçte Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki süreci yöneten, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan ve Batı diplomasisini iyi bilen İsmet İnönü ve kurmay kadronun işbaşında olması, iç ve dış güvenlik önlemleri ile ilgili karar alma ve uygulama noktasında kritik bir önem taşımıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren hükümetin izlediği tarafsızlık ve saldırmama politikası, bir kesimi memnun ederken başka bir kesimin tepkisine neden

olmuştur. Savaş sürecinde Türk ordusu, yoğun maddi harcamalar ve eğitimlerle savaş ihtimaline karşın her zaman hazır bulundurulmuş, fakat herhangi bir harekete geçmeyen askerler yıllarca kışlada kalmıştır. Dolayısıyla mesleki özelliklerine kullanım alanı bulamayan ordu mensuplarında psikolojik bir yıpranma ve savaşa girme isteği oluşmuştur.

1942-1943 yıllarından başlayıp tek parti döneminin sonuna kadar görülen birçok cunta girişimi, bu psikoloji doğrultusunda İsmet İnönü yönetimine ve savaşta izlenen politikaya karşı tepkiler sonucunda ortaya çıkmıştır. İnönü, savaşa girmeme kararı sonucunda askerleri itibarsızlaştırma suçlamalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunlara ek olarak savaş yıllarında Türkiye'nin uluslararası alanda kurduğu ilişkiler, özellikle Amerika ve İngiltere ile olan yakınlaşma ve çeşitli anlaşmalar orduyu da direkt olarak etkilemiştir.

Zorunlu askerî harcamalardan doğan ekonomik sıkıntı, bu dönemde Türkiye'yi çeşitli ekonomik işbirlikleri yapmaya yöneltmiştir. Bu durumun sonucunda da ordu teşkilatı içinde yabancı subaylar faaliyet göstermeye başlamış ve Amerikan sisteminin etkisi belirginleşmiştir. Kışlada kalan asker bu yabancı subaylardan kapsamlı eğitimler almaya başlamış fakat bu eğitimleri sahada kullanma fırsatı bulamamıştır. Bunların sonucunda halkın ve politikacıların bir kısmından da gelen savaşa girme baskısı, orduya seferber edilen ekonominin geri kalan tüm alanları olumsuz etkilemesi ve ekonomik kriz yaşanmasına ek olarak ordudaki yabancı hâkimiyeti, ordu mensuplarının hükümete yönelik tepkisini beslemiştir.

2.2. Refik Saydam Hükümetleri Dönemi (1939 – 1942)

1937 yılından 1939 yılına kadar iki dönem görev yapan Celal Bayar Hükümeti, 25 Ocak 1939 tarihinde istifa etmiştir. Cumhurbaşkanlığı görevine İsmet İnönü'nün gelişiyle birlikte Celal Bayar Hükümeti'nde yapılan değişiklikler ve kabinedeki bakanların birbirleriyle geçinemediği söylentisi bu istifanın sebepleri arasında gösterilebilir. İstifanın gerçekleştiği gün, Refik Saydam'ın Başbakan olduğu I. Saydam Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Hükümeti olarak kurulmuştur. (Goloğlu, 2017: 4) Ömrü yaklaşık 2 ay süren kabinede Naci Tınaz Milli Savunma Bakanı, Faik Öztrak İçişleri Bakanı ve Şükrü Saraçoğlu⁵¹ Dışişleri Bakanı olarak görev almışlardır. (Resmi Gazete, 26 Ocak 1939) Bu

⁵¹ Şükrü Saraçoğlu, 1886 yılında İzmir'de doğmuştur. Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. Kuva-yı Milliye birlikleri içinde faaliyet göstermiş, 1923 tarihinde milletvekili seçilmiştir. 1924 yılında Milli Eğitim Bakanı olmuştur. 1925-1927 yılları arasında Maliye Bakanlığı, 1933-1938 yılları arasında Adliye Bakanlığı

görevler üstüne dikkat çekilmesinin sebebi, İkinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında Türkiye'nin iç ve dışışleri ile savunma politikalarını yürütecek olan temel unsurlar olmalarından kaynaklanmaktadır.

Başbakan Refik Saydam, 11. Hükümetin güven oylaması sebebiyle Meclis'te yaptığı konuşmada, “*Müdafaa kuvvetlerimizin teslihat ve teçhizat programının tahakkukuna devam edilecek, Millî Müdafaa kuvvetlerimizin harb icablarına göre yetiştirilmesi yolundaki mesaiye hız verilecektir.*” sözleriyle milli savunma ile ilgili hedeflerini belirtmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 29.Cilt, 27 Ocak 1939, s.215) Bu dönemde henüz savaş başlamamış olmasına rağmen hükümet pasif savunma, ordunun güçlendirilmesi ve silahlanma gibi alanlara yönelik düzenlemeler yapmıştır.

Pasif savunma tedbirlerinden ilki, “*Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Hakkında Nizamname*”dir. Düşman uçaklarının geceleri hedeflerini tanımalarına ve doğru yönü bulmalarına engel olmak için nizamname hükümleri doğrultusunda ışıklar söndürülecek ve karartılacaktır. (Karabulut, 2014: 201) Ayrıca sağlık elemanları için bir kurs açılarak, hava saldırılarına karşı korunma eğitimi verilmeye başlanmıştır.⁵² Hava taarruzlarından korunma nizamnamesi gereğince, bu alanlarda çalışanların eğitim görmesi için gaz mektepleri açılmıştır. (BCA, 30-10-0-0 / 51-332-9) Bunların yanı sıra halkı pasif korunmaya yönelik bilgilendirme kursları açılmış, dergi ve kitaplar yayınlanmış, gazdan korunma dersleri müfredat programlarına eklenerek millî savunma eğitimi bağlamında ele alınmıştır.⁵³ Yine pasif savunma için önlem amacıyla Hava Müdafaa Genel Komutanlığı⁵⁴, savaş başlamadan yaklaşık 8 ay önce Başbakanlığa konuyla ilgili bir teklif götürmüştür. Teklifte; Yüksek Hava Müdafaa Komisyonu'nun toplanması, telgraf-telefon hatlarının yer altına yapılması, İstanbul'daki devlet evrakının Anadolu'ya nakli ve vatandaş ile memurlar için gaz maskesi temin edilmesi gibi konuları gündeme

yapmıştır. 1939 yılında Dışışleri Bakanı olmuştur. 1942 yılında Başbakan olan Saraçoğlu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu çıkartmıştır. 1950 yılında siyaseti bırakmış, 1953 yılında vefat etmiştir. Gürbüz Arslan, **Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

⁵² Bu kapsamda harp cerrahisi, hava ve zehirli gazdan korunma, salgın hastalıklar ve tedavileri gibi konularda kapsamlı eğitimler verilmiştir. **BCA**, 30-10-0-0 / 51-332-20.

⁵³ Çıkarılan yayınlarda genellikle havadan gelebilecek saldırı türleri, savaş uçakları, zehirli gaz türleri ve tedavi şekilleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ortaokul ve liselerde verilen teorik eğitime ek olarak, tatbikatlar vasıtasıyla uygulamalı eğitimler de verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sena Coşğun Kandal, “Zehirli Gaz Saldırılarına Karşı Halkın Bilinçlendirilmesi ve Eğitimdeki Yansıması: Gazdan Korunma Dersi (1931-1940)”, **Turkish History Education Journal**, 5/2 (2016), s. 549-573.

⁵⁴ Hava Müdafaa Genel Komutanlığı, yurdun hava tehlikesine karşı korunma işlerinin bir elden idare edilmesi amacıyla 1937 yılında kurulmuştur. **Resmi Gazete**, 23 Haziran 1937, s.8360.

getirmiştir.⁵⁵ Ayrıca bu dönemde olası bir saldırı riskine karşı, Trakya sınırından Karadeniz'e uzanan, "Çakmak Hattı" olarak adlandırılan bir tahkimat hattı yapılmıştır. (BCA, 30-18-1-2/ 88-97-6) Kararnameler, talimatnameler ve nizamnameler teorik önlemler olarak alınmıştır. Bunları uygulayabilecek çeşitli ekiplerin oluşturulması, kurs ve eğitimler, maskelerin dağıtılması, siper ve sığınak inşaları ve tatbikatlar ise toplumu savaşa hazırlamak için pratikte çalışmalarını yapılan önlemler olmuştur. (Karabulut, 2014: 218)

Bahsedilen savunma politikalarını hayata geçirebilmek ve orduyu da savunabilecek düzeye getirebilmek için oldukça yüksek ödenekler ayırmak gerekmiştir. 24 Mart 1939 tarihinde onanan kararda belirtildiğine göre; siyasi durum dolayısıyla ordunun kuvvetlendirilmesi ve tüm birliklerin tam kadroya çıkarılması gerektiğinden, Milli Savunma Bakanlığı'nın 1938 yılı bütçesine 2.262.038 lira ve 1939 bütçesine de 14.572.314 lira ek ödenek verilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 86-24-17) 1939 yılı bütçesi görüşülürken, Maliye Bakanı Fuad Ağralı Milli Savunmaya verilen önemi şöyle açıklamıştır:

"Yeni sene bütçesinin en bariz vasfını, Millî Müdafaa hizmetlerinin azamî derecede düşünölmüş ve karşılanmış olması teşkil etmektedir. Filhakika, bütçenin umumî yekûnunda geçen seneye nazaran fazlalık 11 milyon liradan ibaret olduğu halde, Millî Müdafaa grubuna Hükümetçe teklif edilen zam 11,5 milyon liradır. Göröliüyor ki, bütçe fazlası tamamen Müdafaa hizmetlerine tahsis edildikten başka muhtelif daire bütçelerinden yapılan bazı tasarruflar da buna ilâve edilmiştir."
(TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Cilt, 22 Mayıs 1939, s.131)

Nitekim toplam 58 milyon liraya ulaşan olağanüstü ödenekten, Milli Savunma hizmetlerine 26 milyon 310 bin lira ayrılmıştır. (Baydar, 1978: 37) Savaşın ayak seslerinin duyulduğu bu dönemden itibaren, savaş sonrası döneme kadar Milli Savunma alanına genel bütçeden büyük paylar verilmiştir. Bunun temel sebebi, ordunun henüz geçmiş dönemdeki savaşlardan kalan eksikliklerinin giderilememiş olması ve bir dünya savaşına girecek yeterlilikte olmamasıdır. Bu nedenle her an saldırıya uğrama ihtimaline karşın ordu bu yıllarda güçlendirilmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak, devletin gelir-gider tutarlarındaki

⁵⁵ Teklifte sığınak işleri, gaz maskesi kullanımı ve pasif hava korunması konuları ile ilgili detaylı açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre; okullar, hapishaneler, sağlık kurumları, evraklar ve halk için çeşitli sığınaklar yapılacaktır. Memurlar görev başında kullanmak için kendi paralarıyla gaz maskesi tedarik edecekler, hükümet gerektiğinde yardımcı olacaktır. Elektrik, telgraf, telefon hatları ve bu tarz elektrik ile işleyen fabrikaların motor daireleri yer altına yapılacaktır. Pasif hava korunması için gereken araçlar ülkenin ihtiyacını karşılayacak şekilde depolanacak, bu işlemleri yürütmesi için bir kurum teşkil edilecektir. **BCA**, 30-10-0-0 / 51-332-1.

dengesizlik ve ekonomik kriz nedeniyle, savunmaya ayrılan bütçeler çoğu zaman sıkıntı yaratmıştır. İngiltere, Almanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi ülkelerle yapılan çeşitli ticaret ve kredi anlaşmalarıyla bir taraftan ekonomik anlamda destek bulunmaya çalışılmış, bir taraftan da dostane ilişkiler geliştirilmiştir.

Bu bağlamda, çoğunlukla İngiltere ve Almanya ile çeşitli kredi ve kliring⁵⁶ (clearing) anlaşmaları yapılmış, ordunun ve savunma sanayiinin ihtiyaçları kapsamında alışverişler gerçekleştirilmiştir. 1939 Şubat ayında İngiltere'den 25 adet bombardıman talim uçağı pazarlıkla satın alınmıştır. (BCA, 30-18-1-2 / 86-13-12) Ayrıca yine İngiltere'ye 6 milyon sterlinlik deniz ve hava malzemesi sipariş edilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 86-16-19) Mart ayında ise, hava programının gerçekleşmesi maksadıyla, bedeli Türk-Alman Kliring sözleşmesi esaslarına göre ödenmek üzere 60 adet avcı uçağı alınmıştır. (BCA, 30-18-1-2 / 86-20-20)

2.2.1. Uluslararası İttifaklar

Uluslararası alanda ilişkilerin gerginleşmesi ve işgaller üzerine tüm dünyada kutuplaşma başlamış, devletlerarası anlaşmalar ve paktlarla bölgesel ittifaklar kurulmaya başlanmıştır. Türkiye de bu alanda yerini belirlemek ve aynı zamanda savaş dışı kalmak için denge politikası uygulamak durumunda kalmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, savaş öncesi dünyanın durumu ve Türkiye'nin bu ortamda Batı'ya yakın durması gerektiği hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Nazi Almanya'sı ile Sovyet Rusya arasında açık bir çatışma göz önündeydi. İtalya Nazilerle birleşmişti. Ve her ikisi açıktan, Sovyetler ile Batı âleminin karşısındaydılar. Bu çatışma, iki saf halinde olacaktı. Biz, Batı âlemi ile beraber bulunmalıydık. Ve Batı âlemi, ben Cumhurreisi olduğum zaman, Sovyetlerle yakın bir kader yoluna, hemen hemen girmişlerdi. Biz, gelecek savaşta, bu grupla yakın bulunmalıydık. Yani onlarla ittifaklar düşünmeliydik.” (Aydemir, 2018: 106)

⁵⁶ Kliring (clearing) sistemi, genellikle dış ticarete iki ülke arasında yapılan anlaşmalara dayandırılan takas sistemli bir ödeme biçimidir. Yapılan antlaşmalarda iki ülkenin paraları arasındaki kur belirtilmektedir. Ülkeler bu işlemlerle ilgilecek iki kurum belirler, Türkiye'de bu amaçla Merkez Bankası görevlendirilmiştir. İki ülke arasında dengeli bir ticaret varsa sistem sorunsuz işler. Fakat bir ülke çok ihraç ederken az ithal ediyorsa, karşıdaki ülkenin ilgili kurumunda önemli miktarda kaynak birikmekte bu kaynak kullanılmadan atıl kalmaktadır. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C.I, İletişim Yayınları, Ankara, 2013, s.57.

Türkiye'nin dış politikası İnönü'nün bu görüşü doğrultusunda fakat kesin bir taraf olmadan, diğer devletlerle de ilişkiler kesilmeden şekillenmiştir. 1939 yılında, Türkiye'yi Batı bloğuna yaklaştıran önemli hamleler, 12 Mayıs tarihli Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu ve 23 Haziran tarihli Türk-Fransız Antlaşması olmuştur.

2.2.1.1. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu

1939 yılının Mart ve Nisan aylarında peş peşe Almanya'nın Çekoslovakya'yı ve İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, İngiltere ve Fransa'yı birtakım tedbirler almaya itmiştir. (Atabey, 2014: 296) Özellikle Arnavutluk'un işgali, İtalya'nın Akdeniz çevresinde yayılmacı politikasının göstergesi olarak, Türkiye'nin sınır güvenliğini tehlikeye atmış ve büyük kaygı uyandırmıştır. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'ye güvenlik garantisi vermesi amacıyla üç devlet arasında görüşmeler başlamıştır. (Metintaş, 2008: 189) Görüşmeler 12 Mayıs 1939 tarihinde sonuçlanmış, Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu ilan edilmiştir. Deklarasyona göre iki devlet, kendi milli güvenliklerini ve Akdeniz ile Balkanlarda güvenliklerini sarsacak bir tehlike karşısında işbirliği yapabilmek için bir antlaşma imzalayacaklarını belirtmişlerdir. (Öcal, 2018: 19)

Başbakan Refik Saydam, 12 Mayıs 1939 tarihli Meclis konuşmasında, “*Hiç bir alâkadar Devleti hakkı olduğu istifadeden mahrum etmeyen, fakat hiçbir hegemonya hevesine imkân bırakmayan bir Akdeniz nizamı bizim daima göz önünde tuttuğumuz bir millî emniyet meselesidir.*” sözleriyle, İngiltere ile yapılan görüşmelerin en önemli sebebini belirtmiştir. Hükümetin hiçbir memleket aleyhine hareket etmediğini, aksine tüm milletlerin sulh ve emniyet beraberliğinde, İngiltere ile yan yana yürümek amacını güttüğünü söylemiştir. Meclis'te tam metni okunan deklarasyon aynı gün onaylanmıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Cilt, 12 Mayıs 1939, s.68)

Deklarasyon, Türk ve dünya basınında oldukça ses getirmiştir. İngiltere ile yapılan anlaşmanın, Fransa ile yapılacak bir anlaşmanın öncülü olduğunu yazan gazetelerde, deklarasyondan bahseden yabancı gazetelerin görüşleri de aktarılmıştır. Türk-İngiliz Anlaşması İngiltere'de derin bir memnuniyetle karşılanmış, Londra radyosunda Türkiye hakkında mühim bir konferans verilmiştir. Konferansta, İsmet İnönü, Atatürk'ün muktedir ve kıymetli halefi olarak belirtilmiş, Atatürk'ün başladığı işe inkıtasız devam ettiği ve bugün Türkiye'nin, artık şarkın hasta adamı olmadığı değerlendirilmiştir. Buna ek olarak Türk ordusundan da övgü ile bahsedilmiştir; “*Atatürk ile İsmet İnönü'nün askeri dehalari sayesinde Türk ordusu birinci sınıf muharip ve fevkalade disiplin sahibi askerlerden*

mürekkep kuvvetli bir müdafaa vasıtasıdır. Silahları ve teçhizatı mükemmeldir. Türk donanması ile hava kuvvetleri de dikkate şayan bir surette terakki ve inkişaf etmişlerdir.” (Akşam, 13 Mayıs 1939) Times Gazetesi ise konu hakkında, *"Türkiye tarihte bugünkü kadar kuvvetli ve mütecanis bir manzara göstermemiştir. Türkiye'nin kuvvetli idare adamları ve kuvvetli bir ordusu vardır. Uzun senelerden beri realist ve sulhçu bir siyaset takip ediyor. Balkanlar'da sulh havasını yaratmakta Türkiye'nin büyük tesir ve yardımı olmuştur.”* şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. (Akşam, 14 Mayıs 1939)

Bunlara karşın, Mihver devletlerin deklarasyon ile ilgili yorumları bekleneceği üzere olumsuz olmuştur. Alman gazeteleri, *“Türkiye hiçbir suretle tehdit altında değildir. Binaenaleyh İngiltere ile yaptığı bu pazarlıktan bir şey kazanmaz.”* şeklinde yazmıştır. İtalyan gazetelerinde ise bu durum, *“Türk-İngiliz Anlaşması, İngiliz-İtalyan Akdeniz Anlaşmasına tezattır. Türkiye'nin hatt-ı hareketi, Balkan devletlerinin ekonomik salah-ı siyasetine pek müsait değildir.”* şeklinde yorumlanmıştır. (Son Posta, 14 Mayıs 1939)

Bu deklarasyon üzerine, Fransa Hükümeti ile de benzer içerikli bir anlaşma yapılmıştır. Fransa ile görüşmeler, Hatay sorunu henüz tam olarak çözülemediği için uzun süre sürüncemede kalmıştır. Ancak, İngiltere'nin Fransa'ya Hatay ile ilgili önerileri ve Türkiye-İngiltere arasındaki ittifakın da etkisiyle Fransa, Hatay ile ilgili tüm önerilerinden vazgeçmiştir. (Atabey, 2014: 303) 23 Haziran 1939 tarihinde, Paris'te imzalanan antlaşma ile Türkiye-Fransa ittifakı da belgelenmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Cilt, 23 Haziran 1939, s.317)

2.2.1.2. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması

Türk-Fransız Deklarasyonu'ndan bir ay sonra, 23 Ağustos 1939 tarihinde, Sovyet Rusya ile Almanya'nın imzaladığı Saldırmazlık Paktı, Türkiye'yi politik olarak zor bir durumda bırakmıştır. Türkiye'nin kurmaya çalıştığı ittifak sisteminin duraklamasına neden olan bu olayla beraber, Türkiye, Sovyetler Birliği ile İngiliz-Fransız İttifakı arasında bir seçim yapmak durumunda kalmıştır. (Metintaş, 2008: 196) Bu bağlamda, Türk-İngiliz-Fransız İttifak metni hazır olduğu halde, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Sovyet Rusya ile olan ilişkileri yoklamak için Moskova'ya gitmiştir. (Öcal, 2018: 29) Görüşmelerde Rusya, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kendi lehinde değiştirilmesi ve boğazların kapatılması gibi isteklerde bulunmuş, Saraçoğlu bu istekleri kesin bir dille reddetmiştir. (Goloğlu, 2017: 44-45) Görüşmeler böylece bir anlaşmaya varılmadan sona ermiştir. Sovyet ittifak cephesinin

kesin bir şekilde kapandığına kanaat getiren hükümet, 19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalamıştır. (Soysal, 2000: 602) Antlaşmayla Türkiye'nin istekleri büyük oranda karşılanmış, askeri teçhizatın satın alınması için 16 milyon pound sterling (İngiliz sterlini) altın ve 25 milyon pound sterling kredi verilmiştir. (Zürcher, 2000: 296) Bu sırada, Almanya'nın Polonya'ya saldırması üzerine, İkinci Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 tarihinde resmen başlamıştır. Türkiye, Sovyet Rusya sebebiyle, planladığı ittifak sistemini gerçekleştirememiş ve savaş arifesinde yaptığı anlaşmalar sebebiyle politik olarak İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1939 yılı biterken Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu şöyle değerlendirmiştir:

“Savaş, çok karışık şartlar içinde başladı. Biz bu savaşı İngiltere, Fransa ve Rusya ile aynı cephede bulunmak kararı ile karşıladık. Ama Rus-Alman ittifakı, beraberliği bozdu. Yani savaşta beraber olacağımız cephe, ikiye ayrılmış oldu. Rusya ile savaşa tutuşmak istemiyorduk ve zaman göstermiştir ki, Rusya ile savaşa tutuşmamak için koyduğumuz bütün çekimserlik, Fransa ve İngiltere'nin de menfaatine uygun düşmüştür.” (Aydemir, 2018: 122)

2.2.2. Ekonomik Kararlar

Türkiye, çeşitli uluslararası ittifaklar ve diplomatik hamlelerle savaşın dışında kalmak için oldukça çaba göstermiştir. Savaşa fiili olarak girilmese de, alınan pasif savunma tedbirlerine ve ordunun güçlendirilmesine ayrılan ödenekler, savaş etkisinde olan ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda, ülke içindeki ekonomik durumu belli bir seviyede tutmak ve savaş ekonomisinden olabildiğince az hasarla çıkmak, en az diplomatik hamleler kadar önemli bir husus olmuştur. Hükümet, dış savunma tedbirlerinin yanı sıra, çeşitli vergi uygulamalarıyla ekonomik korunmayı sağlamaya çalışmıştır.

Türkiye'de bu amaçla uygulanan Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gibi kanunlara ek olarak eklemek, şeker, un gibi temel tüketim maddeleri karneye bağlanmıştır. Halkın savaş ekonomisinden zarar görmemesi ve temel tüketim maddelerini korumak amacıyla alınan bu tedbirlerden bazıları, halk üzerinde oldukça rahatsızlık yaratmış ve hükümete karşı tepkiye neden olmuştur. Kaynakların çoğunun savunma hizmetlerinde kullanılması ve işgücünün önemli bir kısmının silah altında tutulması üretimin azalmasına, ithalatın düşmesine, dolaylı yoldan da kıtlık ve yolsuzluklara sebep olmuştur. (Coşar, 2004: 97) Ayrıca bu dönemde, ekonomik sorunları daha da

ağırlaştırın ve halk üzerinde büyük bir psikolojik çöküş yaratan 1939 Erzincan depremi felaketi yaşanmıştır.⁵⁷ Etkisi günlerce süren deprem Erzincan'ı tamamen harabeye çevirmiş, Tokat, Sivas, Ordu ve birçok ilde büyük hasarlar bırakmış ve çok fazla can kaybına neden olmuştur.⁵⁸ Deprem bölgesine yurtiçi ve yurtdışından önemli oranda yardım gelmiştir. İngiliz Cumhurbaşkanı'nın direktifi doğrultusunda Türk-İngiliz yardım komitesi kurularak deprem bölgelerine tıbbi malzeme, yiyecek, çadır gibi temel ihtiyaç malzemeleri gönderilmiştir. Benzer şekilde bir yardım komitesi de Belçika Kralı'nın talimatıyla kurulmuştur. (Haçın, 2014: 59) Amerika, İran, İspanya, Suriye ve Kanada da İngiltere ile beraber en çok yardımı gönderen ülkeler olmuşlardır. (Haçın, 2014: 62)

Böyle bir ortamda, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık dokuz ay sonra, 27 Mayıs 1940 tarihinde Meclis'te bütçe görüşmeleri başlamıştır. 1940 yılı bütçesinden genel giderler için 268.476.321 lira ödenek ayrılmasına karar verilmiş, Milli Savunma hizmetlerine bütçe dâhilinde karşılanacak hizmetler için 866 bin lira ayrılmıştır. 109.922.000 liraya ulaşan olağanüstü ödeneğin ise 72.800.000 lirası, yani üçte ikisi Milli Savunma hizmetlerine ayrılmıştır. 1940 mali yılı için genel bütçede ve olağanüstü ödenekte sadece Milli Savunmaya ayrılan miktarın toplamı 150 milyon lirayı geçmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Cilt, 27 Mayıs 1940, s.271-272)

Savaş sebebiyle çoğu ülkedeki gibi Türkiye'de de üretim ve ihracat alanlarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Halk, kıtlık endişesiyle temel tüketim maddelerini stoklama yoluna gitmiş, bu durum arz-talep dengesizliğini ortaya çıkarmış ve buna bağlı olarak fiyatlarda aşırı artış görülmüştür. (Dokuyan, 2013: 195) Hükümet bu dönemde ekonomik düzenlemeleri kıtlığın önüne geçmek ve tüketim maddelerini korumak için gerçekleştirmiştir. Bu amaçla uygulamaya koyulan ilk kanun, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yönlendirmesiyle kurulan komisyonun hazırladığı, 70 maddeden oluşan Milli Korunma Kanunu olmuştur. (Aydın, 2019: 414)

⁵⁷ Hali hazırda savaş psikolojisiyle tedirgin olan halk, deprem felaketiyle maddi manevi çöküş yaşamıştır. Dışarıdan gelen yardımlar ve devletin eli halka uzanmışsa da, verilen kayıpların acısı dindirilememiştir. Deprem yarattığı acı tablo, Nazım Hikmet'in 2 Ocak 1940 tarihli Tan Gazetesi'nde yayımlanan "Kara Haber" adlı şiirinin dizelerinden de anlaşılabilir; "Kiminin sakalı ak, Kimisi altı aylık, Kimi on üç on dört yaşında, Kimi yola gidecek, Kimisi mektup bekler, Yan yana sırt üstü yatan ölüler..."

⁵⁸ 26-27 Aralık 1939 tarihinde yaşanan sarsıntılardan hemen sonraki günlerde Erzincan'da 8000, Giresun'da 1120 ve diğer alanlarda 2000 vatandaşın hayatını kaybettiği belirlenmiştir. **Son Posta**, 29 Aralık 1939; **Son Posta**, 30 Aralık 1939. 30 Aralık 1939 tarihli **Tan Gazetesi**, ölü sayısının 30 bine yaklaştığını bildirmiştir.

Akşam Gazetesi yazarı Necmettin Sadak, 3 Ocak 1940 tarihli “İktisadi Koruma Kanunu” başlıklı yazısında, henüz hazırlanma aşamasında olan Milli Korunma Kanunu’ndan şöyle bahsetmiştir:

“Hükümet, harp veya beynelmilel siyasi tehlike zamanlarında memleketin iktisadi emniyetini korumak için Millet Meclisi’ne bir kanun getiriyor. Bu kanun hükümete geniş salâhiyetler vermektedir: Her türlü ziraat, sanayi ve ticaret işlerini, kredi ve münakalat vasıtalarını, umumiyetle istihlak meselelerini, hatta ücret ve kira bedellerini ahvalin icap ettiği şekilde tanzim etmek, lüzum gördüğü eşyayı yaptırmak, getirtmek, alıp satmak gibi tedbirleri, hükümet her an alabilecektir. Bundan başka ihtikar namı altında toplanan her türlü hareketlere de ağır cezalar teyin ediliyor.” (Akşam, 3 Ocak 1940)

Başbakan Refik Saydam, 15 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanun tasarısını Meclis’e sunmuştur. 72 maddelik kanun, 18 Ocak 1940 tarihinde Meclis’te oylanmış ve kabul görmüştür. Birinci maddede kanun şöyle tanımlanmıştır:

“Fevkalâde hallerde Devletin bünyesini iktisat ve Millî müdafaa bakımından takviye maksadı ile icra Vekilleri Heyetine, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salâhiyetler verilmiştir. Fevkalâde haller şunlardır: Umumî veya kısmî seferberlik, devletin bir harbe girmesi ihtimali ve Türkiye Cumhuriyeti’ni de alâkalandıran yabancı Devletler arasındaki harp hali.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 8.Cilt, 18 Ocak 1940, s.141)

Kanunun ilk uygulamaları, satıcıların fatura verme zorunluluğu hakkındaki 5 Mart 1940 tarihli kararname ve taşınmaz mallarda kira artışını yasaklayan 3 Nisan 1940 tarihli kararname olmuştur. (Goloğlu, 2017: 68) Milli Korunma Kanunu uygulamalarıyla beraber, ülkede resmen savaş ekonomisi uygulamaları da başlamıştır. Bu tarihten sonra da, özellikle gıda ve petrol konusunda bu tarzda ekonomik hükümler getiren uygulamalar ardı ardına gelmiştir. Kanunun uygulanması noktasında işlemlerin sorunsuz yürümesi için çeşitli ek kurumlar da teşkil edilmiştir. 18 Şubat 1941 tarih ve 15168 sayılı İaşe Kararnamesi ile Fiyat Murakabe Komisyonu, İaşe Teşkilatı, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi kurulmasına karar verilmiştir.⁵⁹ Bunlara ek olarak, 1942 yılı içinde de Halk Dağıtma Birlikleri ve Köy Dağıtma Birlikleri kurulmuştur.⁶⁰

⁵⁹ Ticaret Vekâleti İaşe Teşkilâtı, memleketin iaşe işlerinin tanzim, idare ve denetlemesi ile görevlendirilmiştir. Ayrıca Ticaret Vekâlet’ine bağlı olarak Toprak Mahsulleri Ofisi, Petrol Ofisi ve Ticaret

Bu süreçte hükümetin mücadele ettiği diğer önemli sorunlar ise enflasyona bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık, karaborsa ve tefecilik olmuştur. 14 Şubat 1940 tarihli kararname ile İstanbul'un ekmeçlik un ihtiyacının temini için Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İstanbul ve civarındaki değirmenlere piyasadan daha düşük fiyatlarla buğday satmasına karar verilmiştir. (BCA, 30-10-0-0 / 184-269-6) Başbakan Refik Saydam'ın bakanlıklara, umumi müfettişlere ve valiliklere gönderdiği 6 Temmuz 1940 tarihli genelgede ise toprak mahsullerinin değerinin arttığı ve bu yılın mahsulünün ziyan edilmeden kaldırılması gerektiği ile ilgili maddeler yer almıştır. Genelgenin ikinci maddesinde, kararın gerekçesi şöyle açıklanmıştır:

“Umumi dünya vaziyeti karşısında memleket müdafaası bakımından uyanık bulunmak vecibesi; hükümeti bazı sınıfları silah altına çağırma ve bir kısım hayvan ve nakil vasıtalarını satın almaya mecbur etti ve daha da edebilir. Memlekette umumi olarak mahsul normalin üstünde iken, bir de kol ve hayvan kuvvetinin eksilmesi karşısında hasat ve harman işlerini aksatmamak için, gayretimizi arttırmak, mevcut imkânlardan azami istifade tedbirlerini mahallinde aramak ve bulmak icap etmektedir.” (BCA, 30-10-0-0 / 15-84-20)

Savaş ekonomisinin getirileri olarak ortaya çıkan, enflasyondan faydalanarak haksız kazanç eden meslek grupları, karaborsacılığı önemli oranda beslemiştir. Ekonomik durumdan mağdur olan kesim genellikle köylü, çiftçi ve işçi sınıfı olurken, savaş ekonomisini fırsata çeviren tüccar sınıfı çok yüksek kazanç sağlamıştır. Devlet işletmelerinin sattığı mallar özel sermayenin atölyelerinde işlenerek serbest fiyatla satılmıştır. Özellikle üretimi devlet tekelinde olan tütün, sigara, alkollü içkiler, tuz ve kibrit gibi ürünler özel bayiler tarafından yüksek kâr payıyla satılmıştır. (Karpat, 2010: 177) Bunların sonucunda savaş ekonomisi bazı kesimlere yüksek kârlı ticarete bulunmaz fırsatlar sunmuş ve “*harp zengini*” olgusu ortaya çıkmıştır.

Ofisi kurulmuştur. Petrol Ofisi, halk ve millî savunma ihtiyaçları için lâzım olan her türlü petrol ve türevlerini satın almak, satmak, ithal etmek ve stoklamak gibi işleri görmek üzere 5 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Ticaret Ofisi, her türlü iase malzemesini satın almak, satmak, ithalât-ihracat yapmak ve stoklamak veya bu işleri yürütecek kuruluşları kurmakla görevlendirilmiştir. **Resmi Gazete**, 18 Şubat 1941.

⁶⁰ Halk Dağıtma Birlikleri, temel ihtiyaç maddelerinin halka dağıtımının kolaylaştırılması için kurulmuştur. Bu sayede halka karnelerin ve karneye bağlı malların dağıtılması rahatlıkla sağlanmıştır. Köy Dağıtma Birlikleri ise hükümetin el koyduğu ürünlerin köy içinde saklanmasını sağlamak ve satışı yasak olan ürünlerin satışını engellemek için kurulmuştur. Dağıtma Birliklerine üye olmayanların, hükümetin dağıttıklarından kesinlikle yararlanamayacakları bildirilmiştir. Mehmet Korkud Aydın, “Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 29/1 (2019), s.413-428.

Hükümet, temel gıda maddelerinin tüketimi ve muhafaza edilmesi hakkında birtakım önlemler almak durumunda kalmıştır. 30 Ocak 1941 tarihli bir kararnameyle Toprak Mahsulleri Ofisi'nin un stokları yapmasına ve gerekli şekillerde kullanmasına karar verilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 93-128-9) Ayrıca ekmeklik unların içine çavdar unu katılmasına karar verilmiştir.⁶¹ 1 Ocak 1942 tarihinde ise hububat, bakliyat, patates, pirinç un ve ezemelerinden pasta ve benzeri ürünlerin yapılıp satılmasını yasaklayan bir karar yürürlüğe girmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 97-111-6) Milli Korunma Kanunu doğrultusunda yapılan düzenlemelerden biri de 24 Kasım 1941 tarih ve 16894 sayılı kararnamedir. Buna göre; buğday unundan ekmek, makarna, şehriye, bisküvi ve simitten hariç diğer ürünlerin üretilmesi, satılması ve tüketilmesi yasaklanmıştır.⁶² Bu tarz uygulamalar içinde dönemin en çok tartışma yaratan ve vatandaş sıkıntıya sokan uygulaması şüphesiz ekmeğin karne ile satılması olmuştur. 14 Ocak 1942 tarihinden itibaren ekmek karne ile dağıtılmaya başlanmıştır. Ağır işçilere 750 gram, büyüklere 375 gram ve çocuklara 187,5 gram ekmek verilmesi kararlaştırılmıştır. (Son Posta, 14 Ocak 1942) Ayrıca hanenin nüfusunu olduğundan fazla gösteren veya farklı yerlerden beyanname vererek hakkından fazla ekmek almaya çalışanlara ağır cezalar verileceği belirtilmiştir. (Tan, 14 Ocak 1942)

Vatandaşların temel tüketim maddelerine ulaşımını kolaylaştırmak ve ekonomiyi korumak amaçlı uygulanan bu tarzda kararlardan bazıları tersi yönde etki etmiştir. Fakat bütçe planlamasında Milli Savunma'ya ayrılan yüksek ödenekler ve savaş ekonomisi sebebiyle devletin gelir-gider tutarlarında dengesizlik oluşmaya devam edeceğinden, bu tarzda vergiler ve yaptırımlar uygulanmaya devam edilmiştir.

Bazı vergilerde İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı vaziyet dolayısıyla azalmaya gidilirken, diğer taraftan Milli Savunma masraflarındaki artış devam etmiştir. Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın 26 Mayıs 1941 tarihinde Meclis'e sunduğu bütçe kanununda da bu durum ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ağralı konuşmasında geçen yılın bütçesinden Milli Savunma'ya ayrılan miktarın tüm bütçe tutarını geçtiğini ve bu yılın bütçesinin de benzer

⁶¹ 2 Ocak 1941 tarihli karara göre, buğdaydan tasarruf etmek için un randımanını yükseltmek ve buğdaya çavdar katmak gerekmektedir. Ekmek üretimi için büyükşehirlerde %78-79 randımanlı ürünler kullanılırken, bu oran %86'ya çıkarıldığı takdirde buğday sarfiyatından %9-10 civarında bir tasarruf edilmiş olacağı belirlenmiştir. Aynı zamanda un randımanının artmasından dolayı ekmek fiyatlarında da kiloda 0,72 kuruşluk bir ucuzlama olacağı öngörülmüştür. **BCA**, 30-10-0-0 / 184-272-1.

⁶² Lokanta, mutfak ve evlerde yemek olarak yapılacak hamur işleri bu hükümden istisna edilmiştir. Yapımı yasaklanan pasta, kek, sandviç ekmeği, poğaçaya, yufka, çörek, börek, tatlı ve emsali unlu mamulleri üreten müesseseler, bu kararın neşri tarihinden itibaren üç gün zarfında mahallin en büyük mülkiye memuruna verecekleri bir beyanname ile ellerinde mevcut unların miktar ve vasıflarını bildirmeye mecbur tutulmuşlardır. **Resmi Gazete**, 27 Kasım 1941, S.4969.

olacağını söylemiştir. 1941 yılı bütçesi 309.734.307 lira olarak belirlenmiştir. Milli Savunma Bakanlığı'na genel bütçeden 78 milyon lira, olağanüstü ödenekten 83 milyon lira ayrılmasıyla toplam savunma bütçesi 161 milyon liraya ulaşmıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, 18.Cilt, 26 Mayıs 1941, s.148-149)

Bütçe, 29 Mayıs 1941 tarihinde kabul edilmiştir. Milli Savunma Bakanı Saffet Arıkan, milli savunma bütçe oylaması sırasında savunmaya ayrılan bütçe ve Türk ordusuna duyulan güven sebebiyle, ordu adına Meclis'e şöyle teşekkür etmiştir; *“Cumhuriyet ordusu, vatanın müdafaası işini, göstermiş olduğunuz yüksek itimat ve iltifata layık bir surette yapacaktır.”* (TBMM Zabıt Ceridesi, 18.Cilt, 29 Mayıs 1941, s.275)

Vakit gazetesi başyazarı Asım Us, bütçe planlamasını değerlendirdiği yazısında Milli Savunmaya ayrılan yüksek bütçeler sayesinde savaşa girmeden sınırların korunabildiğini belirtmiş, gelir-gider dengesi ile ilgili ise şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

“Harp vaziyeti karşısında alınması zaruri olan milli müdafaa tedbirleri ile devletin umumi hayatında tabii olan ihtiyaçları kalkmış olmuyor. Bilakis sulh zamanlarında kısılması mümkün olan bazı masraflar harp tehlikesi karşısında zaruri ihtiyaçlar şeklini alıyor ve bundan dolayı da fevkalade müdafaa masraflarından başka adi bütçenin masraf yekûnu dahi bir derecede yükselmiş bulunuyor.” (Vakit, 28 Mayıs 1941)

Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman ise bütçe ile ilgili yazısında bütçe planlamasının ve görüşmelerin aceleye getirildiğini, bakanlıkların istek ve şikâyetlerini dile getirmek için yeterli zamanı bulamadığını ve idare mekanizmasının işleyişinde sıkıntı olduğunu dile getirmiştir. Yalman, idare mekanizmasının tümüyle elden geçirilmesi gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir:

“Mesuliyetler ve salahiyetler yepyeni esaslar üzerine kurulmalı, yaldızlı bir diplomaya dayanan, gösteriş düşünen, nabza göre şerbet veren memur değil, mesuliyet taşıyabilen, kanaatine sahip olan, işini kendine dert edinen memur aranmalı ve kendisine ileri gitmek imkânı verilmelidir. Bir taraftan mesuliyetleri dağıtıp sahipsiz hale koyan, diğer taraftan merkeziyet yoluyla bir noktada toplayan emniyetsizlik duygusu ve menfi ruh tasfiyeye uğramalıdır.” (Vatan, 30 Mayıs 1941)

2.2.3. Dış Politika

2.2.3.1. Türk-Bulgar Ortak Demeci

1941 yılına gelindiğinde; Almanya'nın Romanya'yı işgali, Bulgaristan sınırına yerleşen Alman kuvvetleri ve Rus-Alman ilişkilerinin dostça bir havaya girmesi Türkiye'nin sınır güvenliğini tehlikeye atmış ve Türkiye hem askerî hem politik alanda adeta kuşatılmıştır. (Goloğlu, 2017: 119) Gelişmeler üzerine İngiltere Başbakanı Churchill, 31 Ocak 1941 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup göndermiştir. Mektupta, Almanların Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere işaret ederek, Türkiye'nin savaşa girmesini istemiş ve geniş bir askerî yardım vadetmiştir. (Armaoğlu, 2019: 122) Türkiye bu noktada savaşa girmeme kararını değiştirmemiştir. Sınır güvenliğini arttırmak amaçlı özellikle Trakya bölgesinde askeri hazırlıklar yapılmış ve çeşitli illerde sıkıyönetim uygulaması başlatılmıştır. Bulgaristan, bu önlemlerin kendisine karşı alındığını düşünerek Türkiye ile bir anlaşma için ilk adımı atmıştır. (Soysal, 2000: 639) Türkiye açısından ise; Almanya'nın Balkanlardaki saldırgan politikası, bu işgalle beraber Türkiye'ye baskı uygulama ve boğazları kullanma ihtimali, Türkiye'nin sınır güvenliğinin tehlikeye girmesi gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda, Bulgaristan ile güven tazeleme yoluna gitmeye karar verilmiştir. (Altay, 2021: 105) Türk-Bulgar Ortak Demeci, 17 Şubat 1941 tarihinde yayımlanmıştır. Bununla birlikte iki hükümet birbirinin toprak bütünlüğüne saygılı olacağını, başka ülkelerle yapılan anlaşmaların zedelenmeyeceğini, karşılıklı dostluk ve güveni koruyacaklarını taahhüt etmişlerdir. (Soysal, 2000: 641) Anlaşma bekleneni verememiş, Bulgaristan'ın 1 Mart 1941 tarihinde Mihver Devletlerin safında yer alarak savaşa girmesi ile birlikte, Bulgaristan üzerinde Alman hâkimiyeti kurulmuştur. (Altay, 2021: 106)

Bulgaristan; Almanya, İtalya ve Japonya arasında imzalanmış olan Üçlü Pakt'a katılmış, aynı gün Alman orduları Bulgaristan'a girmiştir. 1941 Nisan ayı içinde de Almanya Yunanistan'ı ve tüm Ege adalarını işgal etmiştir. Bu işgaller Türkiye için oldukça tehlikeli bir durum oluşturmuştur. (Armaoğlu, 2019: 123) Balkanlardaki Alman hâkimiyeti, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmiştir. Sovyetler'in Almanya'nın boğazlarda da hâkimiyet kuracağı kuşkusunu ve Türkiye'nin de henüz Almanya ile anlaşma içinde bulunan Sovyetler'den gelebilecek saldırı kaygısı, iki tarafın bir güvenceye ihtiyaç duymasına sebep olmuştur. (Soysal, 2000: 642) Her iki ülkenin çıkarının örtüşmesiyle, Türk ve Sovyet Hükümetleri 24 Mart 1941'de bir saldırmazlık deklarasyonu yayınlamışlardır.

Deklarasyonda iki ülkeden birinin saldırıya uğraması durumunda diğer ülkenin tarafsız kalacağı vurgulanmıştır. (Metintaş, 2008: 213)

2.2.3.2. Türk-Alman İlişkileri

Balkanlardaki Alman ilerleyişi ve Türkiye'ye karşı muhtemel bir Alman saldırısına karşı her an hazırlıklı olma isteği, Türkiye'nin Trakya bölgesinde çeşitli savunma tedbirleri almasını gerektirmiştir. Türkiye'nin bu kuşkusuna karşın Hitler, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen aracılığıyla İnönü'ye mektup göndererek Almanya'nın Türkiye'ye saldırmak arzusunda olmadığını ve Alman ordularının Türkiye sınırından 60 km uzakta duracağını belirtmiştir. (Öcal, 2018: 35) Bu sırada Irak'ta Mihver devletleri taraftarı Raşit Ali Geylani, bir hükümet darbesiyle iktidarı ele geçirerek Almanya'nın askerî yardımını istemiştir. Bu durum, Almanya'nın İran ve Irak petrollerini ele geçirmesi ve bölgede ilerlemesi için önemli bir fırsat ortaya çıkarmıştır. Böyle bir harekât için Türkiye üzerinden geçiş yapmak istemişlerdir. (Armaoğlu, 2019: 127) Almanya, Türkiye'yi bu konuda ikna etmek için toprak teklif etmişse de Türkiye tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu durum çözüme kavuşturulamamış, Almanya bu fikirden vazgeçerek Rusya'ya saldırma planlarına yönelmiştir. Fakat Almanya bunun için önce Türkiye tarafından gelebilecek muhtemel bir tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla Türkiye ile anlaşma yoluna gitmiştir. (Kocatürk, 2019: 34) Türkiye, Sovyetlerle yapılan anlaşma sonrasında Alman tehdidini de ortadan kaldırmak için bu teklifi kabul etmiştir ve Türk – Alman Saldırmazlık Paktı, 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanmıştır. (Metintaş, 2008: 214)

Hitler'in iyi niyet mektubu ve saldırmazlık paktyla beraber, Almanya ile ilişkiler denge politikasının gerektirdiği şekilde düzenlenmiştir. Savaşın başında Almanya ve İtalya'dan gelebilecek bir tehdide karşı İngiltere'ye yakınlaşan Türkiye, 1941 yılına gelindiğinde savaşın iki tarafıyla da dengeli bir ilişki içerisine girmiştir. Dünyanın iki tarafa ayrıldığı böyle bir ortamda, stratejik konumu sebebiyle köprü görevi gören Türkiye'nin iki tarafa eşit yakınlıkta durabilmesi önemli bir diplomatik başarı olmuştur. Bu sayede Türkiye tarafsızlık ve saldırmama kararlarını uygulayabilmiştir. Almanya ile imzalanan pakt, ülkedeki gergin havayı bir nebze yumuşatmış ve olumlu tepkiler almıştır. Cumhuriyet gazetesi yazarı Nadir Nadi, 27 Haziran 1941 tarihli yazısında, "*Kuvvetli bir Türkiye, Yakınşarkta, Karadeniz'de, Balkanlarda ve Ege denizinde bir sulh ve muvazene unsurudur ve bu itibarla Almanya nazarında tabii bir dosttur. İktisadi bakımdan iki millet birbirlerinin*

tabii müşterileri, binaenaleyh gene tabii dostlarıdır” sözleriyle, Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkinin çok yönlülüğünü vurgulamıştır. (Cumhuriyet, 27 Haziran 1941)

2.2.3.3. Ödünç Verme-Kiralama Yasası

İkinci Dünya Savaşı başladığında tarafsızlığını açıklayan Amerika Birleşik Devletleri, 1941 yılının Mart ayından itibaren Ödünç Verme-Kiralama (Lend and Lease) Yasası⁶³ kapsamında Müttefik devletlere yaptığı savaş malzemesi yardımlarıyla dolaylı yoldan, 7 Aralık 1941 tarihinde gerçekleşen Pearl Harbor Baskını'nın üzerine ise fiilen savaşa katılmıştır. (Sıvış, 2019: 1526)

Amerika Başkanı Roosevelt, yasanın senatodan geçmesinden bir ay önce, Başbakan Refik Saydam'a yolladığı mesajda yasadaki saldırı kurbanı veya saldırı tehdidi altında olan ülkelerin yararlanabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Refik Saydam, Türkiye'nin askerî teçhizat yoksunluğu sebebiyle savunma tedbirlerine yüksek miktarda ödenekler ayrıldığını belirterek Amerika'nın Türkiye'ye askerî yardımda bulunup bulunamayacağını sormuştur. (Karakaş, 2009: 22) Böylelikle Türkiye, 30 Kasım 1941 tarihinden itibaren Amerikan desteğinden yararlanmaya başlamıştır. Türkiye, yasa kapsamında 1941-1944 yılları arasında Amerika'dan toplamda 95 milyon dolar tutarında savaş malzemesi tedarik etmiştir. (Sıvış, 2019: 1528) Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanması üzerine Amerika, Türkiye'ye yardımı keserek tepkisini göstermiştir. Yardım bir süre sonra İngiltere'nin aracılığıyla tekrar başlamıştır fakat bir süreliğine kesilmesi, Türkiye'nin savaşın taraflarından sadece birinin iyi niyetiyle ayakta kalamayacağını, taraflar arasında denge politikası izleyerek savaştan uzak kalması gerektiğini bir kez daha göstermiştir. (Oran, 2009: 445)

⁶³ 11 Mart 1941 tarihinde, Ödünç Verme-Kiralama Yasası ile kongre, Başkana "*korunmasını Başkanın ABD'nin savunması için çok önemli saydığı herhangi bir ülkeye*" yiyecek maddeleri de dâhil, tüm savaş maddeleri ikmalinde bulunma yetkisi vermiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında zorluklara yol açan savaş borçlandırması yöntemi kullanılmayarak, ABD'nin tüm olanakları önce İngiltere, ardından da Mihver karşı mücadele eden diğer tüm devletlere "*ödemelerin savaş sonuna kadar ertelenmesi*" kaydıyla açılmıştır. Savaşın bitimine kadar yürürlükte kalan yasa çerçevesinde 40 ülkeye yapılan toplam 49.1 milyar dolarlık yardımdan en büyük payı 31 milyar dolarla İngiltere almıştır. Bunu 1.1 ile SSCB, 3 ile Fransa ve 1.5 ile Çin takip etmiştir. Toplam borcun ancak 7.8 milyar dolarlık kısmı geri ödendikten sonra, yardımdan yararlanan ve savaştan harap ve bitik vaziyette çıkan devletlerin bu borçlarını ödeyemeyeceklerini açıkça ifade etmeleri üzerine ABD, yapılan yardımları geri almayacağını açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.411.

2.3. Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri Dönemi (1942-1946)

1939-1942 yılları arasında Başbakanlık görevinde bulunan Refik Saydam, bu görevinden önce 1921-1937 yılları arasında sekiz dönem Sağlık Bakanlığı görevinde bulunmuştur.⁶⁴ Sağlık Bakanlığı sırasında önemli başarılarla imza atmış, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilatı'nı kurmuş ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. (Kara, 1995: 202) 1939 yılında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den gelen Başbakanlık teklifini savaşa girmeme şartı ile kabul etmiş ve Başbakanlık dönemi boyunca ülkeyi savaşın dışında tutmayı başarmıştır. (Metintaş, 2008: 306) Ülkenin en sıkıntılı zamanları olan İkinci Dünya Savaşı döneminde iç ve dış politikada Cumhurbaşkanı ile fikir ayrılığına düşmeden, önemli kararları başarıyla uygulamıştır. 1942 yılında ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durum üzerine Başbakanlık makamındaki Refik Saydam, "A'dan Z'ye kadar değişmek gereklidir. Bu teşkilatı kesinlikle yenileştirmek zorunluluğu vardır." eleştirisiyle, objektif ve yenilikçi tavrını göstermiştir. (Goloğlu, 2017: 159)

Refik Saydam Hükümeti, savaşın başlarında savaşa girmeme kararı ile ilgili birçok eleştiri ve baskıya maruz kalmıştır. Baskılar karşısında Saydam, savaş dışı kalma konusundaki kararlı duruşunu bozmamış ve eleştirilere şöyle cevap vermiştir:

"Recep Peker on günlük ömrümüz için istikbalin teminatını kaybediyoruz dedi. Onun belki çocukları vardır. Fakat benim çocuğum da yoktur. Fakat yarın öldükten sonra mezarıma lanet okutamam! Tarihin ve milletin lanetine kendimi hedef yapamam! Bu memleketi hiçbir zaman istikbalde teminatından mahrum edecek bir siyasi düşünce ve karar kimin aklından geçer? Bütün düşünceler hep milletin hayat ve istikbalinin teminatına halel getirmemeye matuftur." (Metintaş, 2008: 203)

Görevde bulunduğu sürede haksızlık ve usulsüzlüğe karşı mücadele veren, Cumhuriyet ilkelerinden sapmayan bir yönetim anlayışıyla inkılapçı bir kişiliğe sahip olan Başbakan Refik Saydam, henüz görevdeyken 7 Temmuz 1942 tarihinde kalp krizi sonucu

⁶⁴ Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı yaptığı hükümetler;

III. TBMM Hükümeti - 19 Mayıs 1921 / 9 Temmuz 1922

I. Cumhuriyet Hükümeti (I. İnönü) - 1 Kasım 1923 / 6 Mart 1924

II. Cumhuriyet Hükümeti (II. İnönü) - 6 Mart 1924 / 22 Kasım 1924

IV. Cumhuriyet Hükümeti (III. İnönü) - 4 Mart 1925 / 1 Kasım 1927

V. Cumhuriyet Hükümeti (IV. İnönü) - 1 Kasım 1927 / 27 Eylül 1930

VI. Cumhuriyet Hükümeti (V. İnönü) - 27 Eylül 1930 / 4 Mayıs 1931

VII. Cumhuriyet Hükümeti (VI. İnönü) - 4 Mayıs 1931 / 1 Mart 1935

VIII. Cumhuriyet Hükümeti (VII. İnönü) - 1 Mart 1935 / 25 Ekim 1937. **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

vefat etmiştir. (Ulus, 8 Temmuz 1942) Saydam'ın yerine yeni hükümeti kurma görevi Şükrü Saraçoğlu'na verilmiştir.

Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakan olduğu I. Saraçoğlu Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin 13. Hükümeti olarak 9 Temmuz 1942 tarihinde kurulmuştur. Kabinede Milli Savunma Bakanlığı görevini Ali Rıza Artunkal, İçişleri Bakanlığı görevini Ali Fikri Tüzer ve Recep Peker⁶⁵, Dışişleri Bakanlığı görevini ise Numan Menemencioğlu⁶⁶ üstlenmişlerdir. (Resmi Gazete, 10 Temmuz 1942)

2.3.1. Ekonomik Kararlar

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun hazırladığı Hükümet Programı, 5 Ağustos 1942 tarihinde Meclis'te okunmuş ve onaylanmıştır. Başbakan, Meclis konuşmasında, savaşın dışında kalmak için izlenen politikanın devam ettirileceğini, bu politika doğrultusunda savaşın iki tarafı olan İngiltere ve Almanya ile dostane ilişkilerin sürdürüleceğini belirtmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı iktisadi durum nedeniyle bu alana yönelik düzenlemeler yapılacağını belirten Saraçoğlu, en önemli mesele olarak gördüğü hububat sıkıntısı ile işe başlayacaklarını açıklamıştır. Hesaplamalar sonucunda, sadece buğdayda 250 bin ton açık olduğunu belirten Başbakan, çözüm planını şöyle açıklamıştır;

“Bu açık ancak şu üç şekilde kapatılabilir; çiftçiyi memnun ederek üretimi arttırmak, tüketimi azaltmak, dışarıdan buğday getirmek. Biz bu üç tedbirin üçünü birden aldık. Çiftçiyi memnun etmek için fiyatları arttırdık, tüketimi azaltmak için ordu ve resmî kuruluşlarla büyük şehirlerdeki mevcut sınırlamayı muhafaza ettik, dışarıdan

⁶⁵ Recep Peker, 1889 yılında İstanbul'da doğmuştur. Kuleli Askeri Lisesi ve Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. 1920 yılına kadar orduda çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Milli Mücadele'ye katılmış, aktif görevlerde bulunmuştur. Meclis açıldıktan sonra milletvekili seçilmiştir. Bu sırada Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin başyazarlığını yapmıştır. Türkiye'nin ilk siyasal partisi olan Halk Partisi'nin kurucuları arasında bulunmuş, 1923'te partinin Genel Sekreterliğine seçilmiştir. 1947 yılına kadar siyasette aktif olmuş ve Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, CHP Genel Sekreterliği ve Başbakanlık gibi önemli görevleri üstlenmiştir. 1948'de siyasetten ayrılmış, 1950'de vefat etmiştir. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-recep-peker-1889-1950/>. Erişim Tarihi: 24.05.2022

⁶⁶ Numan Menemencioğlu, 1891 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Viyana Büyükelçiliğinde çalışmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda müsteşar, genel sekreter ve siyasi müsteşarlık görevlerinde bulunmuştur. 1942-1944 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Dış politikada önemli görevler üstlenmiş, savaş yıllarında denge politikasının uygulanmasında aktif rol oynamıştır. 1958 yılında vefat etmiştir. Turay Yayla, **Teknokrat-Bürokrat Kişiliğiyle Diplomat Numan Menemencioğlu'nun Biyografisi (1891-1958)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

buğday tedariki için Amerika'ya müracaat ettik. Amerika Hükümeti 45 gün içinde on beş bin ton buğdayı teslim etmeyi vadettiği gibi, nakil aracı tarafımızdan sağlanmak şartı ile istediğimiz kadar buğday vermeyi kabul ettiğini bildirdi.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 27.Cilt, 5 Ağustos 1942, s.22-23)

Saraçoğlu Hükümeti, önceki dönemde Refik Saydam Hükümetlerinin hububat konusunda uyguladığı düzenlemelere nazaran daha serbest bir politika izlemiştir. 15 Temmuz 1942 tarihinde, “%25 Kararı” olarak bilinen kararnamenin yürürlüğe girmesiyle beraber, hububatın bir kısmı devlete satıldıktan sonra geri kalanının üreticinin tasarrufuna bırakılacağı belirtilmiştir. Karar; elli ton, yüz ton ve yüz tondan fazla üretim yapanlar için üç ayrı düzenleme getirmiştir. Elli tona kadar üretim yapanların mahsulün %25’ini, yüz tona kadar üretim yapanların elli tonluk kısımdan %25 ve geri kalan kısımdan %35’ini devlete satmasına karar verilmiştir. Yüz tondan fazla üretenlerde de yüz tonu geçen kısımdan %50’sinin alınacağı belirtilmiştir. (Resmi Gazete, 17 Temmuz 1942, s.3371)

Uygulama beklenen verimi sağlayamamış, hububat fiyatları yükselişe geçmiş ve büyük üreticiler kendi tasarruflarındaki ürünleri yüksek fiyatlarla satarken, küçük üreticilerin elinde piyasaya sunabilecekleri ürün kalmamıştır. Buna ek olarak uygulama aşamasında yaşanan başka sıkıntılarla beraber, %25 Kararı, çiftçilerin hükümete karşı cephe almasına sebep olmaktan öteye gidememiştir. (Akman ve Akman, 2011: 80)

Yüksek oranda tarıma bağlı olarak ilerleyen ekonomideki kötüleşme, bu yıllarda kontrolden çıkmaya başlamıştır. Tarımsal üretimdeki düşüş enflasyonda hızlı bir yükselişe neden olmuş, enflasyon oranı 1940 yılında %22,7’ye, 1941 yılında %40,7’ye ve 1942 yılında %92,1’e ulaşarak zirveyi görmüştür. (Gümüşkaya, 2010: 53) Bu ortam, daha önceki yıllarda olduğu gibi yine bazı kesimlerin fayda sağladığı bir alan yaratmış ve özellikle karaborsacılıkta artışa sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1942 tarihli Meclis konuşmasında bu durumla ilgili tavrını şöyle açıklamıştır:

“Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan bir kaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç, beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır. Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti

soymak hakkını hiç kimseye, hiç bir zümreye tanımamalıyız.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Cilt, 1 Kasım 1942)

Hükümet bu noktada haksız kazanç sağlayan meslek gruplarının servetlerinden bir kısmını geri almak, toplumda ekonomik dengeyi bir nebze sağlamak, artan devlet harcamalarını bütçeye yüklenmeden karşılayabilmek ve piyasayı hareketlendirmek için yeni bir vergi kanununun hazırlığına başlamıştır. (Aksanyar ve Biçer, 2008: 382) Böylelikle günümüzde halen tartışılan, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ağır eleştirilerin hedefi olan ve uygulanma aşamalarıyla hükümete karşı büyük bir tepki uyandıran Varlık Vergisi Kanunu ortaya çıkmıştır.

2.3.1.1. Varlık Vergisi Kanunu

Ekonomik kriz ve savaş durumlarında devletlerin ekonomiyi korumak için sıkça başvurduğu yollardan olan servet vergileri, eski çağlardan beri çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde Fransa, Almanya ve Avusturya-Macaristan’da uygulanmıştır. (Emre, 2020: 106) İkinci Dünya Savaşı sırasında da çoğu ülke serveti vergilendirme yoluna gitmiştir. Amerika’da şirketlerin kazançlarının % 94’üne vergi koyan Servet Vergisi, Almanya’da toplam kazancın %85’ini kapsayan Olağanüstü Savaş Kazançları Vergisi, İngiltere’de kurum kazançlarının %100’ünü kapsayan Kazanç Vergisi, İsviçre, Fransa, Macaristan ve Yunanistan’da da benzer şekilde uygulanan Servet Vergileriyle örnekler çoğalmıştır. (Aydın, 2019: 414)

Varlık Vergisi Kanun tasarısının Meclis’te görüşüldüğü 11 Kasım 1942 tarihinde, Başbakan Şükrü Saraçoğlu konuşmasında, *“Fiyatların baş döndürücü bir süratle artması üzerine sorulan, Hükümet nerede? sualine karşı, hükümetin her an iş başında olduğunu, şimdi vereceğim izahat ve almakta olduğumuz kararlar gösterecektir.”* diyerek, sekiz maddelik bir liste açıklamıştır. Hakkında karara varılan hususlar şunlardır; Elbiselik kumaş ve ayakkabı, hububat, bulgur, pirinç, yağ, şeker, kumaş, kömür ve Varlık Vergisi. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Cilt, 11 Kasım 1942)

Kanun tasarısında; tüccarlar, emlak sahipleri ve büyük çiftçilerden vergi toplanacağı belirtilmiştir. Bunların başında gelen tüccar sınıfının, savaş yıllarında büyük kazanç sağladığı gerekçesiyle verginin yükünü en çok taşıyan kesim olacağına karar verilmiştir. Ayrıca vergi miktarı beş yüz liradan aşağıda olmayacağı için yoksul kesim vergiden muaf

tutulmuştur. Vergilerin tahsilatı için de komisyonlar kurulmuş, ayrıca tahsilat için kısa bir zaman verilerek parayı ödemeyenler için çeşitli yaptırımlar uygulanmasına karar verilmiştir.⁶⁷

Kanun tasarısı oybirliği ile kabul edilmiştir. Söz alan mebusların içinden Manisa Mebusu Refik İnce, kanun ile ilgili önemli bir noktaya temas ederek aslında bu tarihlerde uygulamaya koyulan kararların gerekçesini özetlemiş ve kanuna karşı hukuksal anlamda gelebilecek itirazlara da peşinen cevap vermiştir. Dar zamanlarda hukuk prensiplerini aşan İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması ve olağanüstü yetkileri ile Başkomutanlık Kanunu'nun Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği yetkilerin o günkü ihtiyaca yönelik bir hukuk yaratılarak verildiğini söylemiştir. (Goloğlu, 2017: 185) İnce'nin bu sözleri, bir manada dönemin şartlarına vurgu yapmıştır. Savaş koşullarında giderek artan ve ödün verilmesi mümkün olmayan savunma harcamaları devletin bütçesini önemli oranda sarsmış ve dünyanın içinde bulunduğu durum sebebiyle ülkelerin ticaret ve ekonomileri birbirlerini de etkilemiştir. Savunma harcamalarının yarattığı açığı kapatmak ve savaş dışı kalma kararını uygulayabilmek için hükümetin çeşitli vergi ve kanunlar uygulaması zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla bu dönemde hükümetin başarılı veya başarısız tüm politikaları, milli savunmaya dolaylı yoldan hizmet etmiştir.

Toplam mükellefler içinde %87'lik kısmı Gayrimüslimler, %7'lik kısmı Müslümanlar ve geri kalan kısmı ise ağırlıklı olarak Gayrimüslimlerden oluşan karışık bir grup oluşturmuştur. (Aktar, 2018: 154) Vergilendirilen toplam 114.368 kişiden 465.384.820 lira vergi alınacağı belirlenmiş, tahsil edilen vergi miktarı ise 314.920.940 lira olmuştur. (Kayra, 2018: 54)

Türkiye'de ekonomik kaygılarla uygulanmaya başlayan bu kanunun yükünü çoğunlukla Gayrimüslimlerin çekmesi, konunun etnik veya dini meselelerle bağdaştırılmasına sebep olmuştur. Verginin uygulanışında Gayrimüslimlere karşı tavizsiz bir politika izlenmesinin sebebi; dış ticaretin büyük kısmını yürütmeleri, kıtlığın ithal ürünlerde daha fazla yaşanması ve ithal ürünlerin karaborsacılığı besleyip hayat pahalılığını arttırması

⁶⁷ Verginin miktarını altı kişilik komisyonlar belirleyecektir. Bu komisyonların verdiği kararlar kesindir. Verginin tahsili için zaman geniş olarak bırakılmamıştır. Para kuvvetiyle suistimallere yol açılmasını ve olası sahtekârlıkları önlemek için zaman dar tutulmuştur. 15 gün içinde tahsilat şartı koyulmuştur. Bu müddeti takip eden birinci haftada %1 fazlasıyla, ikinci haftada ise %2 fazlasıyla tahsilat şart koşulmuştur. Parayı vermeyenler için Tahsili Emval Kanunu'nu harekete geçirmekle ve mükellefleri amele teşkilâtına göndermek gibi, hem işçi tedarikini hem de para tahsilini kolaylaştıracak yaptırımlar getirilmiştir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1.Cilt, 11 Kasım 1942.

şeklinde özetlenebilir. (Coşar, 2004: 103) Ayrıca, kanunun vergisini ödemeyenler için getirdiği bir yaptırım olan çalışma kampları, verginin facia olarak anılmasının en büyük sebeplerinden birisi olmuştur. Bu kapsamda çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu, ağır işlere mahkûm edilen kişiler önce İstanbul'da gözaltına alınmış, oradan Erzurum'un Aşkale ilçesindeki çalışma kamplarına gönderilmişlerdir. (Goloğlu, 2017: 187) Müslümanlar için belirlenen vergi miktarı daha az olduğundan bu kamplara çoğunlukla Gayrimüslimler gönderilmiştir.⁶⁸ İstanbul Defterdarlığı yaptığı dönemde verginin uygulayıcılarından olan Faik Ökte, kampa gönderilmesi gereken Müslümanlar için uygulamayı yürütmeyeceğini söylemiş, “zararın neresinden dönülse kârdı, yeni zulümlere alet olmaktan kurtuldum” diyerek durumu özetlemiştir. (Ökte, 1951: 154)

2.3.1.2. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Savaş ekonomisi uygulamaları kapsamında bir diğer vergi uygulaması da, tarımsal ürünler üzerinden alınmasına karar verilen Toprak Mahsulleri Vergisi olmuştur. 4 Haziran 1943 tarihinde yürürlüğe giren kanunla beraber, Türkiye’de yetiştirilen hububat, bakliyat, ipek kozası ve diğer mahsuller vergilendirilmiştir. Vergi oranı, Milli Korunma Kanunu’na dayanarak belirlenen fiyatla alınan mahsullerde %8, diğerlerinde %12 olarak belirlenmiştir. Verginin tahsilatı için Toprak Mahsulleri Ofisi görevlendirilmiştir. (Resmi Gazete, 7 Haziran 1943)

Toprak Mahsulleri Vergisi, üç yıl yürürlükte kalarak 1946 yılında kaldırılmıştır. Verginin elde etmesi planlanan gelir miktarına ulaşamamış, toplam 319 milyon liraya ulaşması beklenirken tahsil edilen miktar 233,5 milyon lira olmuştur. Verginin tahsilatı için 39 milyon lira civarında bir harcama yapılmış, sonuca bakıldığında vergiden elde edilen hâsılatın 1/6'sının vergiyi toplamak için harcandığı görülmüştür. (Karaca, 2005: 145) Vergi hakkında 24.316 itiraz dilekçesi verilmiş, bunlardan 16.816 tanesi vergi miktarının fazlalığıyla ilgili şikâyetler olmuştur. (Ökte, 1951: 201) Bir tarafta geçim sıkıntısı ve açlıkla sınıanan köylü, diğer tarafta yanlış uygulama sonucu hububatın ziyan edilmesi, hükümete

⁶⁸ Faik Ökte, bu durumun verginin uygulandığı ilk gün ortaya çıktığını şöyle aktarmıştır; “Yanyana iki dükkânda çalışan, aynı kirayı veren, aynı istidatta olan Müslim ve Gayrimüslim iki vatandaşa tarh ettiğimiz vergilerin arasındaki ölçsüz fark, verginin ilânı günü foyamızı meydana vurmuştu.” Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu, İstanbul, 1951, s.15.

karşı tepkiye sebep olmuştur.⁶⁹ Vergi uygulamasında büyük-küçük çiftçi ayrımı gözetilmemiş, dolayısıyla üretimi düşen ve üretimini geçimlik yapan küçük çiftçi bu verginin yükünü en çok sırtlanan kesim olmuştur. (Özer, 2011: 231)

2.3.1.3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Atatürk döneminden beri gündemde olan toprak reformu meselesi⁷⁰, 1945 yılında savaşın bitmesinin ardından tekrar gündeme gelmiştir. 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilen kanun, gerçek anlamda uygulanamamış ve dolayısıyla dönem ekonomisine doğrudan bir etkide bulunmamıştır. (Emre, 2020: 155) Tasarı Meclis'te görüşülürken çok fazla eleştiri almıştır. Üzerinde en çok tartışılan madde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün eklettiği 17.madde olmuştur. Bu madde, büyük toprak sahiplerinin elindeki verimli toprakların büyük oranda dağıtılmasını hedeflemiştir. Dolayısıyla en büyük muhalefet büyük toprak sahipleri ve toprak ağalarından gelmiştir. CHP içinde de, kanuna karşı çıkan 3 toprak ağası, Adnan Menderes, Cavit Oral ve Emin Sazak dikkat çekmiştir. CHP'li olup da Toprak Kanunu hazırlıklarına karşı çıkan üç toprak ağası dikkat çekmektedir. Muhalefetin en etkili isimlerinden olan Adnan Menderes, kanunu faşist ve emniyetsiz bulduğunu söylemiştir. (Emre, 2020: 153)

Refik Saydam Hükümetlerinin politikalarından sonra, Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinin savaş ekonomisi ile baş etmek için uyguladığı nispeten daha sert politikalar, neredeyse halkın her kesiminin tepkisini çekmiştir. Bütçe açığını kapatmak, üretimdeki darlığı çözmek ve çiftçiyi desteklemek amacıyla uygulanan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunları, hem beklenen maddi rahatlığı sağlayamamış hem de tüccar, esnaf ve çiftçi sınıflarını ekonomik ve psikolojik olarak

⁶⁹ Köylü, vergiyi ödeyebilmek için öküz ve tarla gibi geçim kaynaklarını satmak zorunda kalmıştır. Vergi kapsamında toplanan mahsullerin depolanacağı alan yetersiz olduğu için yol kenarlarına yığılan hububatlar zarar görmüştür. Dönemin şahitleri, bahar gelince köylülerin tarlaya koştüğünü, ot toplayarak yemek yaptıklarını ve buğdaylar olgunlaşmadan başaklarının ateşte pişirilip tanelerinin yenmeye başladığını aktarmışlardır. Bu dönemde halk arasında açlıktan ölenler bile olmuştur. Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yılları'nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi", **Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-**, 5 (2011), s.229.

⁷⁰ Mustafa Kemal Atatürk, 1929 yılında Meclis açılış konuşmasında, "*Çiftçiye toprak dağıtımı hükümetin aralıksız izlemesi gereken bir uygulamadır. Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak sağlamak ülkenin gelişimini artıracak başlıca önlemlerdendir.*" diyerek, toprak reformunun önemini vurgulamıştır. Konu, 1935 yılında CHP'nin parti programında da yer almıştır. 1937 yılında ise toprak reformu anayasaya girmiştir. Bu yıllarda çeşitli karameler çıkarılarak kanun uygulanmaya çalışılmışsa da, bir sonuç alınamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kayıran ve Mustafa Yahya Metintaş, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 10/19 (2018), s.647 – 666.

yıpratan uygulamalar olmuştur. Savaş koşullarından korunmak için gerçekleştirilen bu uygulamalar, ülke içinde hükümete karşı cepheler açmış ve bu durumun meyveleri birkaç yıl sonra kurulan muhalefet partisine verilen destekle alınmıştır.⁷¹ Hükümetin politikalarından mağdur olan kesim, hükümete bu dönemin politikalarını hatırlatarak Demokrat Parti'ye önemli oranda destek vermiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı kaybetmesine sebep olmuştur.

2.3.2. Uluslararası Görüşmelerde Türkiye

Türkiye, coğrafi konumu sebebiyle savaşın başından sonuna kadar, savaşın her iki tarafının da kendi saflarında savaşa girmesini istediği stratejik bir unsur olmuştur. Bu sebeple yoğun baskılara maruz kalmıştır. Yönetimdeki kadrolar, ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için, savaşan ülkeler arasında denge unsuru olarak devletlerarası ilişkilerini çeşitli anlaşma ve ittifaklarla sürdürmüştür. 1942 yılının sonu ve 1943 yılının başlarına gelindiğinde, savaşın seyri ve güç dengeleri değişmeye başlamıştır. Almanların Kuzey Afrika ve Stalingrad yenilgileri üzerine Müttefik devletler, Almanya'nın kesin mağlubiyeti için birtakım hazırlıklara başlamışlardır. Türkiye'yi Almanya'nın karşısında savaşa sokma fikri de bu anlamda Müttefiklerin en önemli stratejilerinden olmuştur.

24 Kasım 1942 tarihinde Churchill, Stalin'e gönderdiği mektupta bu stratejik planı açıklamıştır. Türkiye'nin savaşa girmesi ile Karadeniz'de Sovyetler için bir sevkiyat güzergâhı açılacağını söyleyen Churchill, aynı zamanda Sovyetlerin Kafkaslardaki petrol ikmal bölgelerini savunması açısından Mihver Devletleri için önemli olan Romen petrol sahalarını Türk üslerinden bombalayabileceklerini belirtmiştir. Ayrıca Başkan Roosevelt'in de kendisiyle aynı görüşte olduğunu bildirmiştir. (SSCB Dışişleri Bakanlığı, 2000: 90) Böylelikle taraflar Türkiye üzerinden yürütülecek stratejide hemfikir olmuşlardır.

⁷¹ Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Necmi Erkmen, Bursa köylerini dolaştığı sırada, İnegöl'de Kaymakam ile köylü arasında geçen bir konuşmayı şöyle aktarmıştır;

“Kaymakam sordu; Bu idareden memnun değil misiniz? Neden Demokrat Parti'ye geçtiniz? Köylülerden İbrahim Uluoğlu atıldı; Neden memnun olalım. Halimizi görmüyor musunuz? Karaborsayı bilmiyor musunuz? Gaz istiyoruz alamıyoruz. Tenekesi 18 liraya çıktı. Kaymakam tekrar; Neden şikâyet ediyorsunuz dedi. Bu defa ben atıldım. Evvela sizden şikâyetçiyiz. Ofise bütün mahsulümüzü verdiğimiz halde çoğumuz gene yüzde 70 borçlandırıldık. Öküzümüzü satıp borcumuzu ödedik. Ne üstümüzde var, ne başımızda! Öküzsüz tarlayı ne yapalım? Tarlamız bomboş duruyor. Biz gidip zenginin tarlasında uşaklık ediyoruz. Şehirliye buğdayı biz veriyoruz. Fakat onlar ekmeğin kilosunu 30 kuruşa, biz 35 kuruşa yiyoruz.”
Cumhuriyet, 12 Temmuz 1946, s.3.

Savaşın bitimine kadar Müttefik ülkeler arasında bir dizi konferans ve görüşme gerçekleşmiştir. Konferanslardan bazıları savaşın gidişatında gerçekleştirilecek manevra ve harekâtları planlamak için, bazıları ise savaş sonrası yeni dünya düzenini görüşmek için düzenlenmiştir. Stratejik konumu ve tarafsızlık politikası sebebiyle Türkiye, çoğu konferansta tartışılan bir unsur olmuştur. Çalışmanın konusu açısından ve Türkiye'nin savunma hamlelerini daha net göstermesi açısından, Türkiye'nin bizzat katıldığı veya temas halinde olduğu konferanslara yer verilecektir. Bu kapsamda 14-24 Ocak tarihli Casablanca Konferansı, 30-31 Ocak 1943 tarihli Adana Görüşmeleri ve 4-6 Aralık 1943 Kahire Konferansı incelenecektir.

2.3.2.1. Casablanca Konferansı ve Adana Görüşmeleri

Bu görüşmelerden ilki, 14-24 Ocak 1943 tarihinde İngiltere Başbakanı Churchill ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt arasında gerçekleşen Casablanca Konferansı olmuştur. (Goloğlu, 2017: 193)

Konferansta, Balkanlarda bir cephe açmak amacıyla Türkiye'nin savaşa girmesi için gereken askeri hazırlıkların yapılmasına, Sicilya çıkarması ile Almanya'nın üzerindeki baskının arttırılmasına ve Almanya, İtalya ve Japonya kayıtsız şartsız teslim olana kadar mücadeleye devam edilmesine karar verilmiştir. (Armaoğlu, 2001: 200) Konferansın ertesinde yine Churchill, Stalin'e gönderdiği mektupta, gelecekteki olası durumlarda Türk ordusuna daha kolay teçhizat sağlanabilmesi için Türk Başbakanına bir buluşma önerdiğini bildirmiştir. Buna karşılık Türkiye'den, genel savunma güvenliğini arttıracak bu planın içtenlikle karşılandığı ve görüşmenin kabul edildiği cevabını almıştır. (SSCB Dışişleri Bakanlığı, 2000: 95)

Konferans kararları Türkiye'yi oldukça endişelendirmiştir. Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimiyeti demek, Sovyetlerin Avrupa'da en büyük güç olması demektir. Bu da Türkiye'yi tehdit eden bir durum oluşturacaktır. (Yalçın, 2011: 707) Almanya'nın varlığının Avrupa'daki denge için önemli bir unsur olduğunu ve Orta Doğu'nun Rusya'ya bırakılmaması gerektiğini savunan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu, bu hususta önlemler almak için Müttefikleri uyardıysa da, çabaları sonuçsuz kalmıştır.⁷² Ayrıca

⁷² Türkiye, kayıtsız şartsız teslim ilkesinin işgal bölgesi sınırlarını nasıl etkileyeceğini tahmin etmiştir. Sovyet kuvvetlerinin müttefik ordularıyla buluşacakları Almanya içindeki hattın, özgür Avrupa ile, Sovyetleştirilmeye bırakılacak Avrupa toprakları arasındaki sınır olacağını belirterek, müttefiklere bu sınırın

Türkiye'ye gönderilecek teçhizatın İngiliz denetiminde olması, İngiltere'nin müttefiki olan Rusya'ya karşı Türkiye'nin zayıf bırakılmak istendiğini düşündürmüştür. Amerika'nın, İngiltere aracılığı olmadan Türkiye ile doğrudan doğruya ilişki kurmaması da Washington ile ilişkilerin tehdit altına girdiği kanısını uyandırmıştır.⁷³ Numan Menemencioğlu, konferansın Türkiye açısından sonuçlarını, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın hasta adamı olarak değerlendirildiği dönemle bağdaştırmıştır. Türkiye'nin tek bir Avrupa devletinin etki alanında kalması fikri, Menemencioğlu için kabul edilemez bir ihtimal olmuştur. (Weisband, 2000: 21)

Böyle bir ortamda, 30-31 Ocak 1943 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill arasında Adana Görüşmeleri gerçekleşmiştir. Görüşmeye İsmet İnönü ile beraber Şükrü Saraçoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak ve Numan Menemencioğlu'nun da içinde bulunduğu bir heyet katılmıştır. (Ulus, 2 Şubat 1943)

Görüşmelerde Churchill, öncelikle Türk Ordusu'na teçhizat sağlanmasını, Türkiye'nin toprakları ve üslerinden yararlanılmasını, daha sonra da Türkiye'nin savaşa girmesini öngören bir plan sunmuştur. Buna ek olarak, olası bir savaş durumunda İngiliz Ordu Birlikleri'nin yardıma geleceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Churchill'in amacı, Türkiye'nin savaşa girmemek için sunduğu yetersiz askerî teçhizat ve Sovyet tehdidi gerekçelerini ortadan kaldırmak olmuştur. (Öztoprak, 1999: 601)

Görüşmelerin ikinci gününde askerî meseleler üzerinde durulmuştur. Türk heyeti, 50 tümenin donatılmasını öngören bir ihtiyaç listesi sunmuş, listeyi kabarıklık bulan Churchill silahların temin edilemeyeceğini ve Türkiye'yi savaşa sokmanın mümkün olmadığını görmüştür. (Goloğlu, 2017: 198) Adana görüşmeleri nihayete erdiğinde alınan kararlar; Müffetiklerin Türkiye'ye savunma için 1 yıllık ihtiyacı karşılayacak malzemeyi göndermesi, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda bazı özel bölgeleri korumak için hava savunma gücüne katkıda bulunmaları ve “*Adana Listesi*” olarak anılan listedeki teçhizatı sağlamaları yönünde olmuştur. (Weisband, 2000: 34)

mümkün olduğu kadar Doğuda olması gerektiğini söylemişlerdir. Müttefikler uyarıları dikkate almak istememişlerdir. Numan Menemencioğlu bu durumdan şöyle yakınmıştır; “*Şunlara (İngiltere ve Amerika) Rus çığna karşı koyabilecek tek güç olan Alman askerî potansiyelini yok etmeye fırsat bulamadan önce, Ruslarla savaşmaya başlayacaklarını anlatmak için kendimi helak ettim.*” Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, C.II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000, s.24.

⁷³ Türkiye, Güneydoğu Avrupa'da Amerika'nın varlığından yanadır. Bu durum biraz da, Rusya'nın savaştan sonra Avrupa'yı Bolşevikleştirmeye kalkmasından çekindiği içindir. Ankara'nın Washington'la ilişkilerini kesebilecek her türlü anlaşma ve karar, Türk yöneticilerde endişe uyandırmıştır. **a.g.e.**, s.20.

İnönü ve Churchill'in birbirlerine tamamen karşıt fikirlerde olmalarına rağmen, görüşmelerden iki tarafın da amacına ulaştığını düşünerek ayrılması, görüşmenin “*Sağırklar Diyaloğu*” olarak da anılmasına sebep olmuştur. Fakat daha sonra ortaya çıkan tablo, özellikle Churchill'in amacına ulaşamadığını göstermiştir. (Yalçın, 2011: 709) Görüşmeler dünya çapında da geniş yankı bulmuş, İngiliz basını “*Türkiye'nin tarafsızlığı Müttefiklerin davası için çok faydalıdır*” diye yazmıştır. (Vakit, 3 Şubat 1943)

Casablanca Konferansı ve Adana Görüşmeleri'nin yaşandığı süreç, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki savunma stratejilerinin en önemli noktasını teşkil etmektedir. Bu süreçte Türkiye'nin savaşın içine çekilmemek için gösterdiği direnç kırılmamış, savaşın başından beri ülkelerle kurulan iyi ilişkilerin de devamlılığı sağlanmıştır.

2.3.2.2. Menemenciöglü-Eden Görüşmesi ve Kahire Konferansı

19-30 Ekim 1943 tarihlerinde Moskova'da, Amerika Dışişleri Bakanı Cordell Hull, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında bir dizi görüşme gerçekleşmiştir. Konferansın sonucunda, Türkiye'nin savaşa zorlanmasına, hava üslerinin kullanılmasına ve buna karşı çıkması durumunda silah desteğinin kesilmesine karar verilmiştir. (Weisband, 2000: 72-78)

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Moskova görüşmelerinden sonra görüşmek için Numan Menemenciöglü'nu Kahire'ye davet etmiştir. 5-6 Kasım 1943 tarihinde gerçekleşen görüşmelerin odak noktası Türkiye'nin savaşa girmesi, Sovyet tehdidi ve Türkiye'den kullanmak için istenen üsler olmuştur. Menemenciöglü Sovyetlerin yayılmacı politikasından endişe duyulduğunu belirtmiş, Eden ise buna dair bir işaret olmadığını ve ayrıca yayılmacı istekleri varsa da Türkiye'nin savaşın dışında kalarak buna engel olamayacağını söyleyerek gözdağı vermiştir. (Oran, 2009: 458) Ayrıca Türkiye'nin hava üslerinin kullanılması isteğine karşın Menemenciöglü, Müttefik hava filolarının üsleri kullanmasının Almanya'ya savaş açmaktan bir farkı olmayacağını söylemiştir. (Weisband, 2000: 86) Tartışmalar Türk heyetinin savaşa katılmak, Rusya'ya kolaylık sağlamak veya Almanya'ya açıkça cephe almak anlamına gelen önerilerden hiçbiri için kararlarından taviz vermemesiyle son bulmuştur.⁷⁴ Görüşmelerin sonunda Menemenciöglü, tartışmalara son noktayı şu sözlerle

⁷⁴ Anthony Eden, Churchill'e durumu şöyle yazmıştır; “*Uzun, yorucu bir gün geçirdik. İnandırma çabalarım gerek Dışişleri Bakanı, gerekse Açıkalin (Cevat) için hiç etkili olmadı. Hele Açıkalin, sağır gibiydi. İkna olmak istemeyen bir Türk kadar hiç kimse, sağır gibi kulak tıkayamaz.*” Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.224.

koymuştur; “*Rusların Romanya ve Bulgaristan’a yerleşmesine yardımcı olmak için savaşa katılmak niyetinde değiliz.*” (Goloğlu, 2017: 224)

Kahire Konferansı’na giden süreçte Türkiye ile ilgili kararlar alınan bir diğer konferans, 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihlerinde Churchill, Stalin ve Roosevelt’in katıldığı Tahran Konferansı olmuştur. Yine Türkiye’nin savaşa girmesi ekseninde yapılan tartışmalar sonucunda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Kahire Konferansı’na davet edilmesine karar verilmiştir. İnönü’nün Kahire’ye gitmesi konusunda çekinceler olsa da, neticede konferansa katılmaya karar vermiştir.⁷⁵ Ayrıca görüşmelerin Almanya’nın tepkisini çekmemesini isteyen İnönü, bunun için de birtakım tedbirler alarak, Kahire’ye hareket etmiştir.⁷⁶

Konferans, 4-6 Aralık 1943 tarihlerinde İnönü, Churchill ve Roosevelt’in katılımıyla gerçekleşmiştir. (Otaç, 2019: 112) Görüşmelerde Churchill’in değindiği noktalar, Almanya’ya karşı geliştirilen stratejinin içinde Türkiye’nin de yer alması ve bunun için Türkiye’ye gerekli teçhizat ve yardımın sağlanacağı olmuştur. İnönü, Türk Silahlı Kuvvetleri donatılmadan ve etkili bir savunma sistemi kurulmadan savaş ilan etmeyeceğini belirtmiştir. Roosevelt ise savaş sonrasına işaret ederek, Türkiye’nin savaşa girmek karşılığında Birleşmiş Milletler üyeliği kazanacağını vurgulamıştır. Türkiye’nin direnmesi halinde, “*kendisini daha sonra kürsüde değil, avluda tek başına dolaşırken bulacağını*” söylemiştir. (Kurat, 1983: 318-320)

Konferansın sonucunda İnönü prensipte savaşa girmeyi kabul etmiş, silah yardımının yeterli miktarda yapılmasını ve Adana Konferansı sonrasındaki süreç gibi olmamasını

⁷⁵ Fahrettin Altay’ın aktardığına göre; “*Bir gece Cumhurbaşkanı İsmet İnönü beni çağırılmıştı. Yanında Şükrü Saraçoğlu ile Orgeneral Asım Gündüz ve Cemil Cahit Toydemir vardı. Bana şunu sormuştu; Roosevelt ile Churchill beni Kahire’ye çağırıyorlar gideyim mi? Derhal cevap vermiştim; Tabii gideceksiniz, sizi davet eden Roosevelt’i kırmak istemezsiniz. İnönü; Ya harbe girmeye zorlarsa? Altay; O sizin elinizdeki bir şey. Girmek istemedikten sonra nasıl zorlayabilirler? Cemil Cahit söze karışarak; Ben bu yüzden bir suikasta uğrar korkusu ile gitmelerine taraftar olmadım. Bu sırada Mareşal Çakmak geldi, İnönü onu davet etmiş. Bana sorduğunu Çakmak’a da sordu, Çakmak parmağını şakağına dayayarak biraz düşündükten sonra, gitmeyiniz dedi. İnönü niçin diye sorunca da, sizi zorlayıp harbe sokarlar dedi. Bu cevap üzerine Asım Gündüz, Mareşalin de kendi fikrinde olduğunu bildirdi, İnönü; Yarın Meclis’te görüşür, bir karar veririz diyerek sözü kesti.*” Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, İnsel, İstanbul, 1970, s.503.

⁷⁶ İnönü Adana’ya gitmek üzere, 3 Aralık’ta trene Ankara Garı yerine Kayaş’tan binerken, yanında yalnızca Menemencioğlu’na refakat eden bir diplomat grubunu götürmüştür. Başbakan Saraçoğlu Ankara’da kalmış, heyete tek bir askeri danışman dahi alınmamıştı. Kuşkusuz Kahire yolculuğu uzun vadede Almanya’dan saklanamazdı, ancak bu konferansa Türk subayların katılmaması, Berlin’in tepkisini yumuşatabilmek için düşünülmüş bir önlemdi. Yoksa askeri konular bir yerde Cumhurbaşkanının kendi uzmanlık alanı sayılırdı. Yuluğ Tekin Kurat, “Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri”, **Belleten**, 185/47 (1983), s.295-338.

istemiştir. (Otaç, 2019: 113) İnönü, Adana'da hazırlanan listenin sadece %4'ünün gönderildiğini belirtmiştir. (Weisband, 2000: 119) Nadir Nadi'nin yorumuyla, İnönü, Kahire'deki üç günlük satranç partisi sonunda yine şahı kaptırmadan yurda dönmüştür. (Otaç, 2019: 113) Konferanstaki baskılara rağmen Türkiye hem savaşa girmeme politikasından taviz vermemiş, hem de ordunun ve savunma sisteminin iyileştirilmesi için gelen yardımların kesilmemesi sağlanmıştır. Aynı zamanda denge politikası gereği, Müttefik ülkelere yakın bir duruş sergilenirken, Almanya ile de iplerin tamamen kopmaması sağlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk diplomasisi, Adana Görüşmelerinden sonra ikinci önemli zaferini burada kazanmıştır.

2.3.3. Diplomatik İlişkiler

Savaşın başladığı ilk günden 1944 yılına kadar gerçekleşen diplomatik temaslarda Türkiye tarafsızlığını korumuştur. Fakat savaşın gidişatı, tarafların güç dengelerinin savaşın başındaki gibi kalmadığını göstermiştir. Almanya'nın durumunu değerlendiren Müttefik devletler, Türkiye'nin savaşa girmesini Almanya'ya vurulacak son darbe olarak görmüşlerdir. Almanya'nın yenileceğine kesin bir gözle bakılmaya başlandıktan sonra, Türkiye'nin tarafsızlığı artık Almanya'dan taraf olduğu izlenimini vermeye başlamıştır. Bu bağlamda savaşın sonuna doğru gelirken, 1944-1945 yıllarında, Türkiye'nin savaşın sonrasını öngörerek kime yakın duracağını belirlemesi ve savaş ilan etmesi bir gereklilik haline gelmiştir. Bu doğrultuda Müttefik Devletlerin tavırları da yön değiştirmiş, özellikle İngilizlerle ilişkiler sıkıntıya girmiştir.

Kahire Görüşmelerinden sonra ilk hamle İngiltere'den gelmiştir. Churchill'in planına göre; 15 Şubat 1944 tarihine kadar askerî teçhizat Türkiye'ye gönderilecek, savaş stratejileri görüşülecek ve 15 Şubat'ta İngiliz uçakları Türkiye'ye gelecektir. Eğer Türkiye işlemi yürütmezse, Müttefikler Türkiye'yle işbirliğini kesip kaynaklarını başka bir bölgeye aktaracaklardır. Yani bu plana göre Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda tecrübe ettiği gibi, dolaylı yoldan savaşa girmiş olacaktır.⁷⁷ Buna ek olarak, İngilizlerin yine taahhüt ettiği yardım miktarından daha azını gönderecek olması, yapılan işbirliği kapsamında askerî

⁷⁷ İngiliz uçakları, Türk ordusu teçhizat ve cephe açısından savunmaya hazır olmadığı halde Türkiye'ye gelecekti. Ordunun tam anlamıyla hazırlanması ve İngiliz birlikleriyle takviye edilmesine kadar geçecek 1-2 ay zarfında, Müttefik uçaklarının Türk havaalanlarından kalkarak Almanları bombalamaları çok olasıydı. Bu durumda Türkiye, olası bir Alman karşı saldırısıyla karşı karşıya kalacak, tek başına ve yeterince hazırlanmadan karşı koymak zorunda kalacaktı. Baskın Oran, **a.g.e**, s.464.

harekât planlarıyla ilgili bilgi vermemeleri gibi birtakım sorunlardan dolayı görüşmeler çıkmaza girmiş ve Amerika ve İngiltere'yle ilişkiler gerginleşmiştir. (Mendi, 2002: 59) 3 Şubat 1944 tarihinde görüşmeler tamamen kesilmiş, ertesi gün de Türkiye'ye yapılan Amerikan ve İngiliz yardımları durdurulmuştur. (Goloğlu, 2017: 250) Amerika'nın hamlesi de, 1941 yılından beri devam eden Ödünç Verme-Kiralama Yasası kapsamında Türkiye'ye gönderilen yardımları durdurmak olmuştur. (Karakaş, 2009: 44)

Müttefiklerin Türkiye üzerinde baskı kurmak için kullandığı diğer bir unsur Almanya'ya ihraç edilen Krom meselesi olmuştur. Bu kapsamda Amerika ve İngiltere, 14 Nisan 1944 tarihinde Türkiye'ye verdikleri notada bu konu üzerinde durmuşlardır. Notada; Almanya'ya krom, demir, çelik vb. gibi savaş döneminde hayati önem taşıyan ürünlerin ihraç edilmesine devam edildiği takdirde, tarafsız ülkelere uygulanan ambargo tedbirlerinin Türkiye'ye de uygulanacağı belirtilmiştir. Hükümetin buna cevabı, maddi imkânlar elverdiği sürece yardımların devam edeceği şeklinde olmuştur. (BCA, 30-10-0-0 / 163-140-18) Konunun müzakeresi neticesinde, Türkiye Almanya'ya krom sevkiyatını ayda 4.200 tona indirmiş ve daha sonra satışı tamamen durdurmuştur. Siyasi endişelerin yanı sıra ekonomik sıkıntılar da Türkiye'nin bu kararı almasında etkili olmuştur. (Oran, 2009: 466) Almanya ile ticari ilişkilerden sonra, diplomatik ilişkiler de 2 Ağustos 1944 tarihinde, barış konferansında müttefik olarak görüleceğine dair Amerika ve İngiltere'den teminat alarak, kesilmiştir. (Armaoğlu, 2001: 213)

1945 yılının başlarına gelindiğinde, Mihver Devletlerinin yenilgisi artık kesinleşmiş ve Müttefik Devletler arasında savaş sonrası düzeni belirlemek için görüşmeler başlamıştır. Bu amaçla, “Üç Büyükler” olarak anılan Churchill, Roosevelt ve Stalin'in katılımıyla, 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Yalta Konferansı gerçekleşmiştir. (Goloğlu, 2017: 319) Konferansta, Mihver Devletlerine savaş ilan etmeyen ülkelerin Birleşmiş Milletler (BM) toplantısına davet edilmeyeceği kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda 44 devletin bulunduğu listede Türkiye yer almamıştır. Burada Stalin, Türkiye'nin savaş galibiyetinden pay almasını istememiş, Türkiye'yi yalnızlaştırarak savaş sonrasında toprak ve üs taleplerini kabul ettirmeyi amaçlamıştır. (Köse, 2015: 249) Neticede Yalta'da alınan karara göre, 1 Mart 1945 tarihine kadar Mihver Devletlere savaş ilan eden ülkelerin Birleşmiş Milletler üyeliklerinin kabul edileceği belirtilmiştir. (Otaç, 2019: 115) Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmiş ve aynı gün Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılma kararı 401 oyla kabul edilmiştir. (Resmi Gazete, 24 Şubat 1945)

26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco’da imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması 15 Ağustos 1945 tarihinde Meclis’te kabul edilmiş, aynı gün Japonya’nın teslim olmasıyla İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği ilan edilmiştir. (Goloğlu, 2017: 425)

Savaşın en hararetli döneminde Başbakanlık görevinde bulunan Şükrü Saraçoğlu, görevini 1946 seçimlerine kadar sürdürmüş, bu tarihten sonra Başbakanlıktan ayrılmıştır. Görevde bulunduğu süre boyunca Türkiye’nin tarafsızlık ve savaşa girmeme politikasından sapmamış, iç ve dış politikada görevinin getirdiği sorumlulukları alarak ülkeyi savaş döneminde ayakta tutmak için üstün bir çaba sarf etmiştir. Time Dergisi, 12 Temmuz 1943 tarihinde, “*tarafsızlık sözlüğünde son söz savaştır*” başlığıyla, Saraçoğlu’nu kapağına taşımıştır. Dergide, Saraçoğlu’nun, savaşta Türkiye’nin yakın duracağı tarafı belirlemek için alacağı kararların, dünya dengeleri açısından çok önemli olduğu belirtilmiştir. (Time, 12 Temmuz 1943) Türkiye’nin savaş sürecinde verdiği hayati kararların arkasındaki isim olan Saraçoğlu, iç ve dış savunma amaçlı uyguladığı politikalarla hem Türkiye’nin savaş dışı kalmasını sağlamış, hem de savaş sonrası yeni düzende yer almasını sağlayacak ilişkiler geliştirmiştir.

III. BÖLÜM

SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'DE SAVUNMAYA DÖNÜK SİYASİ, ASKERİ ve EKONOMİK POLİTİKALAR

3.1. Savaş Sonrasında Türkiye

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nı fiilen girmeden atlattı, fakat savaş sürecinde yaşanan ekonomik sıkıntılar savaşla beraber son bulmamıştır. Dünya için de savaş fiilen bitmiş olsa da, uluslararası alanda yaşanan büyük değişime ve yeni kutuplara ayak uydurmak için ülkeler arasında diplomatik çekişmelerin yaşanacağı döneme girilmiştir. Dünya, siyasal, askerî ve ekonomik olarak iki kutuplu sisteme dönmüştür. Almanya'yı alt eden gücün Amerika ile Sovyetler olması, iki kutuplu sistemin bu iki güç etrafında şekillenmesine sebep olmuştur. Birleşmiş Milletler kapsamında kurulan IMF (International Monetary Fund / Uluslararası Para Fonu)⁷⁸ ve Dünya Bankası⁷⁹ ile de ekonomik dönüşümün temelleri atılmıştır.

Türkiye'de ise savaş sonrasında kurulan hükümetler, gerek iç politikadaki sıkıntılar ve ekonomik durum, gerek dış politikada yeni dünya düzenine göre takip edilecek politikaları belirlemek için çetin bir mücadeleye girmişlerdir. Halkın savaş sürecinde ekonomik sıkıntılardan dolayı yönetime karşı büyüyen tepkisi, çok partili hayata geçiş süreci, muhalefetin eleştirileri ve dış baskılar nedeniyle hükümetler uzun ömürlü olamamış, 1946-1950 yılları arasında dört ayrı hükümet kurulmuştur. Bu dönemde ekonomik sıkıntılara ek olarak Türkiye'nin bir diğer meselesi, savaş sonuna doğru ortaya çıkan Sovyet baskısı ve toprak istekleri olmuştur. Stalin, Birleşmiş Milletler meselesinin karara bağlandığı ve savaşın neticelerinin belli olmaya başladığı Yalta Konferansı'nda, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin eskidiğini ve Rusya lehine tekrar düzenlenmesini

⁷⁸ Birleşmiş Milletlerin uzmanlık kuruluşlarından biri olarak ortaya çıkan IMF'nin görevi, ülkelerin dış ödeme dengesizlikleri yüzünden uluslararası ticaretin daralmasını önlemek, aynı zamanda uluslararası alanda enflasyonu engellemektir. IMF'nin kaynakları, üye devletlerin ödedikleri kotalardan ve örgütün aldığı borçlardan oluşur. Her üyenin kotası onun uluslararası ticaretteki ağırlığını yansıtır ve her 5 yılda bir yeniden belirlenir. Her üye ülkenin yönetimdeki oy gücü ve IMF'den alabileceği borcun miktarı bu kotaya göre saptanır. Her ülke, kendi kotasının yarısını aşan borç alma işlemlerinde IMF ile anlaşma imzalar. Baskın Oran, **a.g.e.**, s.481.

⁷⁹ IMF cari işlemlerdeki aksamaları ve sıkışıklıkları gidermek için kısa vadeli borçlar verirken, Dünya Bankası ya doğrudan devletlere ya da devlet güvencesi altındaki özel kesime uzun vadeli, yatırım amaçlı borç verir ve böylece uluslararası ekonomiye "*yapısal uyum*" sağlamalarına çalışır. Bu açıdan, IMF, Üçüncü Dünya terminolojisinde "*kötü polis*", Dünya Bankası "*iyi polis*" olarak anılmaktadır. 1945 sonunda kurulan Dünya Bankası'na sadece IMF üyeleri üye olabilir. Baskın Oran, **a.g.e.**, s.482.

istemmiştir. (Uzman, 2018: 119) Konferanstan hemen sonra Sovyet Dışışleri Bakanı Molotov, 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı, İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni şartlara uymadığı ve değışiklik gerektiği gerekçesiyle feshetmek istediklerini bildirmiştir. (Cumhuriyet, 22 Mart 1945) Sovyetlerin istekleri, 7 Haziran 1945 tarihinde Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Dışışleri Bakanı Molotov arasındaki görüşmede ortaya çıkmıştır. Molotov, Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere verilmesini⁸⁰ ve “*boğazlar 200 milyon kişiyi sadece Türkiye'nin iradesine bırakıyor*” diyerek boğazlarda kendilerine üs verilmesini talep etmiştir. 18 Haziran'da ikili bir kere daha görüşmüşler, Türkiye'nin Sovyet taleplerini kesin bir dille reddetmesi üzerine anlaşma yapma ihtimali kalmamıştır. (Oran, 2009: 502)

Temmuz 1945'de toplanan Potsdam Konferansı'nda da Sovyetlerin Türkiye'den talepleri tartışma konusu olmuştur. İngiltere ve Amerika Sovyetlerin taleplerine sıcak bakmamış fakat Montrö Sözleşmesi'nin güncellenmesi hakkında hemfikir olmuşlardır. Bu doğrultuda Türkiye'ye verdiği notada Amerika, boğazların ticaret gemilerine açık olmasını, Karadeniz kıyısında bulunan devletlerin savaş gemilerine geçiş hakkı verilmesini ve barış zamanında Birleşmiş Milletler için hareket eden savaş gemilerine serbest geçiş verilmesini önermiştir. (Uzman, 2018: 125) Savaş sonrasında Sovyetlerin İran'dan askerlerini çekmemesi de Amerika ve İngiltere'nin Sovyetlere karşı cephe almasına sebep olmuş, üç büyükler arasında da ilişkiler gerilmiştir. (Cumhuriyet, 9 Mart 1946) Amerika, herhangi bir saldırıya karşı Türkiye ve İran'ın yanında olacağını duyurarak açıkça Sovyetlere cephe aldığını belirtmiştir. (Cumhuriyet, 17 Mart 1946) Sovyetlerle ilişkiler gergin bir döneme girerken, Türkiye acele kararlar almadan kendini güvenli alanda tutmak için Amerika ve İngiltere ile ittifak kurarak ve savunma tedbirleri olarak Sovyetlere karşı elini güçlendirme çabalarına girmiştir. Üç büyüklerin arasındaki gerginlik de dolaylı yoldan Amerika ve İngiltere'nin Sovyetlere karşı Türkiye'ye yaklaşmasına katkıda bulunmuştur.

3.2. Recep Peker Hükümeti Dönemi (1946 – 1947)

Savaş sonrası ilk hükümet Recep Peker'in Başbakanlığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin 15. Hükümeti olarak 6 Ağustos 1946 tarihinde kurulmuştur. Kabinede Milli Savunma

⁸⁰ 21 Temmuz 1921 tarihli Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile Sovyetler Misak-ı Milli sınırlarını tanımış, Türk-Sovyet sınırı belirlenmiş ve Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakılmıştır. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.27.

Bakanlığı görevini Cemil Cahit Toydemir⁸¹ ve Münir Birsell⁸², İçişleri Bakanlığı görevini Şükrü Sökmensüer⁸³ ve Münir Hüsrev Göle⁸⁴, Dışişleri Bakanlığı görevini Hasan Saka⁸⁵ üstlenmişlerdir. (Resmi Gazete, 8 Ağustos 1946) Başbakan Recep Peker, hükümet programını açıklarken hükümetin başlıca önem verdiği hususlara değinmiştir. Öncelikle ülke topraklarının emniyetinden sorumlu olan Cumhuriyet Ordusu'nu maddi manevi desteklemeye devam edeceklerini, bunun en öncelikli vazife olduğunu söylemiştir. Dış politikada ise Türk-İngiliz ittifakının dış politikanın temelini teşkil ettiğini, Amerika ile ilişkilerin iyi yönde geliştirilmeye devam edeceğini, Sovyetlerle ilişkilerde ise yaşanan sorunların çözülmesini ve dostane ilişkiler kurulmasını arzu ettiklerini belirtmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Cilt, 14 Ağustos 1946)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de, savaş sonrası iç ve dış politikada öncelik verilen alanlara ve izlenecek politikalara 1 Kasım 1946 tarihli Meclis konuşmasında değinmiştir. Mali ve ekonomik konuların ön plana alındığını belirten İnönü, Meclis'e sunulan bütçenin ülkenin bayındırlık ve savunma ihtiyaçlarına ek olarak geçim sıkıntısını çözmeye kullanılacağını açıklamıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Cilt, 1 Kasım 1946)

⁸¹ Cemil Cahit Toydemir, 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1902 yılında Harp Okulundan Teğmen rütbesiyle mezun olarak, ordudan emekli olduğu 1946 yılına kadar birçok askerî görevde bulunmuştur. Sivil hayatında 8. Dönem İstanbul Milletvekili seçilmiş, 1946 yılında kurulan Peker Hükümetinde Milli Savunma Bakanlığı yapmıştır. 1956 yılında vefat etmiştir. <https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/cemil-cahit-toydemir>. Erişim Tarihi: 30.05.2022.

⁸² Münir Birsell, 1897 yılında İzmir'de doğmuştur. İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirmiştir. Avukatlık, baro başkanlığı, Meclis azalığı, milletvekilliği yapmıştır. Peker ve Saka Hükümetlerinde iki dönem Milli Savunma Bakanlığı yapmıştır. 1990 yılında vefat etmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010**, C.I, TBMM Yayınları, Ankara, 2010, s.402.

⁸³ İbrahim Şükrü Sökmensüer, 1890 yılında Üsküp'te doğmuştur. Harbiye'den mezun olduktan sonra çeşitli askerî ve idari görevlerde bulunmuştur. Peker Hükümetinde bir dönem İçişleri Bakanlığı yapmıştır. 1978 yılında vefat etmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Ali Keskin, **Tek Parti Dönemi'nde Bir Asker, Devlet Adamı ve Siyasetçi: İbrahim Şükrü Sökmensüer**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale, 2018.

⁸⁴ Münir Hüsrev Göle, 1890 yılında Bayburt'ta doğmuştur. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra çeşitli idari görevlerde bulunmuştur. Halk Fırkası Kurucu üyelerindedir. Peker ve Saka Hükümetlerinde üç dönem İçişleri Bakanlığı yapmıştır. 1955 yılında vefat etmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010**, C.I, TBMM Yayınları, Ankara, 2010, s.94.

⁸⁵ Hasan Saka, 1885 yılında Trabzon'da doğmuştur. Meşrutiyet Dönemi'nde Avrupa'ya gönderilen ilk öğrenci kafilesinde yer almıştır. Sorbonne'da maliye ve iktisat üzerine eğitim almıştır. 1912-1919 yılları arasında çeşitli devlet kademelerinde görev yapmış, son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Trabzon mebusu olarak girmiş ve bu görevini 1954 yılına kadar sürdürmüştür. İnönü Hükümetlerinde İktisat, Ticaret ve Maliye Bakanlığı, Saraçoğlu ve Peker Hükümetlerinde Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. 1947-1949 yılları arasında Başbakanlık yapmıştır. 1960 yılında vefat etmiştir. Fatih Öztürk, **Hasan Saka (1885-1960)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

3.2.1. Ekonomik Politikalar

1947 yılı bütçe tasarısı, Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir tarafından 18 Aralık 1946 tarihinde Meclis'e sunulmuştur. Bütçede toplam gider 1.136.215.530 lira olarak belirlenmiş, bunun 115.000.000 lirası milli savunma hizmetlerine ayrılmıştır. Maliye Bakanı, savaş bitmesine rağmen henüz dünyada güven ortamının oluşmadığını, bu sebeple olası bir tehdit durumunda sıkıntıya girmemek için milli savunma tedbirlerinin arttırıldığını söylemiştir. Buna ek olarak, savaşın başından beri milli savunmaya ayrılan bütçeler hakkında da bilgi vermiştir. Keşmir'in açıklamasına göre; 1939 yılından beri milli savunmaya 1947 ödeneği de dâhil olmak üzere, 2 milyar 350 milyon lira harcanmıştır. Bunun %86'sını 1939-1947 yıllarına ait savunma giderleri, geri kalanını da savaş borçlarının anaparası oluşturmuştur. Bütçe görüşmelerinde tartışılan en önemli konulardan biri, Recep Peker Hükümeti'nin 7 Eylül 1946 tarihinde yaptığı devalüasyon olmuştur. (TBMM Zabıt Ceridesi, 3.Cilt, 18 Aralık 1946)

Recep Peker Hükümeti görev başına geldiğinde, yaşanan ekonomik bunalım karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk devalüasyonu yaparak Türk parasının değerini yeniden ayarlamıştır. 7 Eylül 1946 kararları olarak anılan bu düzenlemeye göre; ithalata geniş ölçekte döviz tahsis edilmesi, serbest dövizle yapılan ithalattaki sınırlamaların kaldırılması ve ithalatçı birliklerinin yaptığı fiyat kontrollerinin kaldırılmasına karar verilmiştir. Bunlara ek olarak, döviz için alım ve satım değerleri düzenlenmiştir. Buna göre 1 Dolar 280 kuruş, 1 Sterlin 1128,40 kuruş, 1 İsveç Frangı 77,88 Kuruş, 1 İsviçre Frangı 67,20 kuruş ve 1 Mısır lirası 1157,33 kuruştan işlem görecektir. (Dereli, 1996: 75)

Maliye Bakanı, bu müdahalenin öncelikle ihracat alanına fayda sağlayacağını ve piyasaları rahatlatacağını söylemiştir. Uluslararası alanda ise dünya ticaretine girmek konusunda faydalı olacağını, politik olarak Birleşmiş Milletler'in prensipleri doğrultusunda ilerleneceği gibi, ekonomik olarak da Bretton Woods Sistemi⁸⁶ ve dünya ticareti anlaşmalarına uygun çalışmak amacı güttüğünü belirtmiştir. (Tuna, 2007: 98) Nitekim 19 Şubat 1947 tarih ve 5016 sayılı "*Milletlerarası Para Fonu ile Milletlerarası İmar ve*

⁸⁶ 1944'te dünya ticaretini serbestleştirecek bir uluslararası ticari ve mali sistem kurmak üzere Bretton Woods'da 44 ülkenin katıldığı bir konferans toplanmıştır. Burada kabul edilen sisteme göre uluslararası bir kuruluşun emrine, üye ülkelerin iktisadi güçlerine göre oluşturacakları 5 milyar dolarlık bir istikrar fonu verilmesine karar verilmiştir. Ödemeler dengesi açığı veren ülke, bu fondan kotasının 2 katına kadar borç alabilecek ve kuruluş da bu açığı kapatmak için devletlerle birlikte çalışacaktır. 1971'e kadar süren bu sistemde, doların değeri altına göre saptanmış (1 dolar=0.889 gram 14 ayar altın) ve üye ülkeler kendi paralarını buna göre ayarlayarak, rezervlerini dolar olarak tutmaya başlamışlardır. Baskın Oran, **a.g.e.**, s.480.

Kalkınma Bankasına katılmak için Hükümete yetki verilmesine dair Kanun” ile Türkiye, IMF’ye katılmıştır. (Resmi Gazete, 25 Şubat 1947)

Hükümetin devalüasyon kararı ekonomik olduğu kadar siyasi meselelerle de ilgilidir. Alınan bu karar uluslararası alanda Türkiye’nin arzu ettiği ittifakların içinde bulunmasını sağlamışsa da, ülke içinde hayat pahalılığını ve ekonomik sıkıntıları gidermekte başarılı olamamıştır. Paranın değerinin düşmesi ithal ürünlerin fiyatını yükseltmiş, bundan faydalanarak malları elinde tutup sonra piyasaya sürenler büyük kâr sağlamışlardır. Buna bağlı olarak fiyatlar %50 yükselmiştir. Hayat pahalılığı artmış, Temmuz ayında 2,805 olan geçim indeksi yıl sonunda 2,923’e yükselmiş ve artmaya devam etmiştir. (Karpat, 2010: 262) Kararlar %50 oranında halkın aleyhine olmuş ve ilan edildiği tarihten sonra yaklaşık bir ay içinde hayat pahalılığı %20 civarında bir artış göstermiştir. Ayrıca amacı ihracatı arttırmak olan kararların sonucunda ihracat sadece %5 artarken ithalat %100 artmıştır. Buna bağlı olarak dış ticarete 21 milyon dolar açık verilmiştir. (Dereli, 1996: 77)

1947 yılı bütçe görüşmelerinde tartışılan bu konu, muhalefetin sert eleştirilerine neden olmuştur. Muhalefet kanadından Adnan Menderes, bütün iktisadi ve mali sıkıntıların hükümetçe milli savunma masraflarına bağlandığını ve bu iddiaların doğruluk payı olmadığını belirtmiştir. Buna kanıt olarak, son barış yılı olan 1938 bütçesine göre, 1947 bütçesinin %350 arttığını, yine 1938’deki milli savunma bütçesiyle 1947’deki bütçe arasında %350 fark olduğunu açıklamıştır. Buna ek olarak Millî Eğitim bütçesi %712, Emniyet Umum Müdürlüğü %441, Dâhiliye bütçesi %353 oranında artmıştır. Son olarak Menderes, 1947 yılı bütçesi ile beraber, denk bütçe prensibine veda edildiğini söylemiştir. Bu konuşmanın üzerine Başbakan Recep Peker açıklama yapmaya başladığı sırada, Celal Bayar’ın “*kalkın arkadaşlar, müzakereyi terk edelim*” sözü üzerine Demokrat Parti üyeleri topluca salonu terk etmişlerdir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 3.Cilt, 18 Aralık 1946)

3.2.2. Siyasi ve Askerî Politikalar

Dönemin diğer önemli gelişmesi ekonomik, askerî ve siyasi alanda Türkiye’yi etkileyecek olan dış yardım meselesi olmuştur. Bu dönemde Amerika, Türkiye ve Yunanistan’a askerî ve ekonomik yardım sağlama kararını açıklamıştır. Sovyetlerin savaş sonrası ortaya çıkan yayılcı politikası ve Amerika-İngiltere’yle gerilen ilişkileri, bahsedilen devletlerin Sovyetlere karşı cephe almasına neden olmuştur. Bu kapsamda Amerikalı yetkililerin çizdiği politika, çeşitli askerî-ekonomik yardım planlarıyla hem

Sovyet tehdidi altına girebilecek ülkeleri desteklemek hem de Sovyetlere karşı cephelerini genişletmek olmuştur. Bu döneme kadar Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardımları gerçekleştiren İngiltere'nin, Amerika'ya artık bu yardımları gönderemeyeceğini bildirmesiyle işler Amerika'ya devredilmiştir. Bu gelişme üzerine Amerika Başkanı Truman, yardımın Amerika tarafından verilmesine karar vermiştir. (Ertem, 2009: 387) Truman, 12 Mart 1947 tarihli konuşmasında, kendi ismiyle anılacak olan doktrini ilan etmiştir. Konuşmasında, isim vermeden Sovyetlerden bahsetmiş, Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık bir yardım sağlanması için yetki istemiştir. Kanun tasarısı 22 Mayıs 1947 tarihinde yürürlüğe girmiş, 20 Haziran 1947 tarihinde Yunanistan ile 12 Temmuz 1947 tarihinde de Türkiye ile anlaşma imzalanmıştır. (Korkmazcan, 2005: 36,40) Böylelikle Türkiye'nin dış politikada hedefi ve yönü çizilmiş, aynı zamanda NATO'ya giriş için de temel atılmıştır.

Türkiye'nin bu anlaşmayı imzalaması Sovyet tehdidi⁸⁷ ve siyasi meselelerle ilgili olduğu kadar, Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu da ilgilidir. Bilindiği üzere Osmanlı Dönemi'nden beri Türk ordusunda Alman ekolü hâkim olmuştur. Bu tarihten sonra Türk ordusunun eğitim sistemi, kullanılan teçhizatlar ve orduda yapılan düzenlemeler Amerikan tarzına göre yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordusunun her daim savunmaya hazır halde bulundurulması sebebiyle önemli oranda iş gücü orduya alınmış, silah altında tutulmuş ve bu durum savaş bittiğinde orduda bir yığılma olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu anlamda ilk önce orduda sadeleşmeye gidilmesi ve bu sadeleşme sürecinde asker nüfusunu azaltırken, mevcudun daha kalifiye bir hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Bu dönemde dünya genelinde ordu nüfuslarında azalmaya gidilmiştir. Bu durum halkın savaştan bıkmış olması, verilen kayıplar ve kamuoyu baskısı gibi nedenlerle veya dünyanın savaş anlayışının değişmiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. Amerika 1945 yılında 3.100.000 olan ordu mevcudunu 1946 yılında 391.000 kişiye düşürmüş, aynı şekilde İngiltere de 1.321.000 kişilik ordusunu 488.000 kişiye düşürmüştür. Sovyetler ise 6

⁸⁷ İsmet İnönü, yıllar sonra bu konuyu şöyle açıklamıştır; “Stalin tekliflerde bulununca mücadele için silah aradık, Amerika verdi. Başka yerde kullanmayacaksınız dedi. Biz de kabul ettik.” Fahri Belen, **a.g.e.**, s.30. Anlaşma hükümlerinde, verilen yardımın belirlenen amaçlar için kullanılabilmesi belirtilmiştir. Nitekim 1964 yılında İnönü Hükümeti Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmak istediğinde Amerika Başkanı Johnson, gönderdiği mektupta bu maddeyi şöyle hatırlatmıştır; “*Türkiye ile aramızda var olan askerî yardımın verilmiş amaçları dışında kullanılması için hükümetinizin Amerika'nın onayını alması gerekmektedir.*” Böylelikle Amerika, Kıbrıs'a yapılacak askerî müdahalenin önünü kesmeyi amaçlamıştır. Cüneyt Arcayürek, **İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephe Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s.317.

milyonun üzerindeki ordusunu aynı düzeyde tutmaya devam etmiş, askerî güç ile siyasi gücü birbirine bağlı tutarak siyasi isteklerini elde etmeye çalışmıştır. (Erendil, 1994: 32)

Amerika ile yapılan anlaşmadan sonra ordu teşkilatında yapılan ilk değişiklik Kuvvet Komutanlıklarının oluşturulması ve birliklerin kendi komutanlıklarının idaresine girmesi olmuştur. Bu uygulamayla lojistik ve harekât faaliyetleri, eğitim konuları beraber planlanacak, komutanlıklar birliklerinin sevk ve idaresinden sorumlu olacaklardır. İkinci önemli değişiklik ise, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teçhizat, teşkilat, lojistik ve eğitim sistemlerinin Amerikan sistemine uyarlanmış olmasıdır. (Kalyon, 2008: 136)

Yardımlar kapsamında Türkiye'ye gelen askerî teçhizat, Türk ordusunun eğitimindeki sıkıntıları da ortaya çıkarmıştır. Ordu mensuplarının çoğunluğunun gelen malzemelerin kullanımını bilmediği ve böyle bir durumda son teknoloji aletleri kullanamayacağı görülmüştür. (Sağlam, 2021: 44) Bundan dolayı yardım kapsamına askerî eğitimler öncelikli olarak dâhil edilmiştir. Askerî teçhizatın kullanımıyla ilgili eğitim vermek üzere 200 Amerikalı uzman kara, deniz ve hava birliklerinde çalışmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 116-33-19) Dışarıdan getirilen uzmanlara ek olarak, Türkiye'den de eğitim görmek üzere yurtdışına subaylar gönderilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 114-59-10)

Amerika Başkanı Truman, 1948 yılı sonlarına kadar Türkiye'ye yapılan askerî yardımın bilânçosunu bir raporla açıklamıştır. Rapora göre, kara kuvvetleri için 62 milyon dolar, hava ve deniz kuvvetleri için ise her birine 13 milyon dolar yardım yapıldığı, verilen toplam malzemenin ise 140.000 ton civarında olduğu açıklanmıştır. (Akkaya, 2006: 180)

Bir seneyi aşkın bir süre Başbakanlık görevinde bulunan Recep Peker, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile düştüğü fikir ayrılıkları ve bazı politika yaklaşımları sebebiyle 9 Eylül 1947 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Türk demokrasisi açısından oldukça hassas bir dönemde Başbakanlık görevini üstlenen Peker, kamuoyuna, dönemin muhalefeti Demokrat Parti'nin karşısında istemeyerek de olsa bir engel olarak görünmeye başlamış, dolayısıyla çok partili hayatın ve özgürlüğün de karşısında görülmüştür. Bunun sebebi Peker'in hürriyetin bir sınırı olması gerektiğini ve devlet otoritesinin sarsıldığı yerde ülkede ihtilal ortamı doğacağını savunması olmuştur. Şüphesiz Recep Peker de ülkede demokratik bir ortam olmasını arzu etmekle beraber, karakteri gereği bazı fevri tepkiler vermesi sebebiyle tepkileri üzerine çekmiştir.⁸⁸ Peker'in istifasında son zamanlarda

⁸⁸ 1946 yılı bütçe görüşmelerinde çıkan olay bunun önemli bir örneğini göstermektedir. Demokrat Parti adına söz alan Adnan Menderes'in eleştirileri üzerine söz alan Başbakan Recep Peker, Menderes'in şahsına yönelik

gerçekten bozulan sağlık durumunun da etkisi olmuştur. (Dereli, 1996: 117) Recep Peker'in yerine yeni hükümeti Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın kurmasına karar verilmiştir.

3.3. Hasan Saka Hükümetleri Dönemi (1947 – 1949)

Hasan Saka'nın Başbakan olduğu I. Saka Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin 16. Hükümeti olarak 10 Eylül 1947 tarihinde kurulmuştur. Kabinede Milli Savunma Bakanlığı görevini Münir Birsnel, İçişleri Bakanlığı görevini Münir Hüsrev Göle, Dışişleri Bakanlığı görevini ise Necmettin Sadak⁸⁹ üstlenmişlerdir. (Resmi Gazete, 11 Eylül 1947) Kabine 9 ay görevde kalmış, 10 Haziran 1948 tarihinde II. Saka Hükümeti kurulmuştur. Yeni kabinede birçok bakan değişirken İçişleri ve Dışişleri Bakanları değişmemiş, Milli Savunma Bakanlığı görevine Hüsnü Çakır⁹⁰ getirilmiştir. (Resmi Gazete, 11 Haziran 1948)

Başbakan Hasan Saka, 13 Ekim 1947 tarihinde Meclis'e hükümet programını sunmuştur. Vatandaşların geçim zorluğunu gidermek, malzeme darlığını çözmek, ithalat ve gümrük kolaylıkları sağlamayı amaçladıklarını belirten Saka, ayrıca her türlü ekonomik girişimde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye de geniş yer ayıracaklarını söylemiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 6.Cilt, 13 Ekim 1947) Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de, 1 Kasım 1947 tarihli Meclis açılış konuşmasında, hükümet programı ile alakalı aynı hususlara

şu sözleri söylemiştir; *“Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik. Bu ruh haletine temas ettiğim zaman kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vasiyette görüyorum. Demek ki, her şeyi geriye çeken anlaşılmasız hareketler bir ruhtan doğuyor. Arkadaşlar; mesul bir Başbakan olarak huzurunuzda çıktığım her zaman takatlarını, çalışmalarını teşvik ve desteklemeye gayret ettiğim muhalif partinin fikirlerini mesul bir adam olarak baştan aşağı haksız bulduğum zaman devletin hakkını korumak ve hakikatleri açıklamak elbette vazifemizdir.”* Demokrat Parti üyeleri konuşmanın devamını dinlemeden Meclis'i terk etmişlerdir. Bunun üzerine Peker, *“Demokrat fikirleri bu arkadaşların müdafaa etmesi gibi talihsiz bir vaziyette bulunuyoruz”* diyerek, aslında demokrasi fikrinin değil kişilerin karşısında olduğunu açıklamıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8.Cilt, 18 Aralık 1946, s.23-24.

⁸⁹ Necmettin Sadak, 1892 yılında Isparta'da doğmuştur. Lion Üniversitesi'ni bitirdikten sonra çeşitli idari görevlerde bulunmuş, Akşam Gazetesi'nde başyazarlık yapmıştır. 1932 yılında Cenevre'de Silahların Bırakılması Konferansında, 1936 yılında da Montreux Boğazlar Konferansında ve Milletler Cemiyetinde Türkiye Delegeesi olmuştur. 1949 yılında Dışişleri Bakanı olmuş, 1950 yılında görevden ayrılmıştır. 1953 yılında vefat etmiştir. https://www.mfa.gov.tr/sayin-necmettin-sadak_in-ozgecmisi.tr.mfa. Erişim Tarihi: 30.05.2022.

⁹⁰ Hüsnü Çakır, 1893 yılında Hopa'da doğmuştur. Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra çeşitli mali ve idari görevlerde bulunmuştur. İzmir'den milletvekili seçilmiş, II. Bayar, I. Saydam ve II. Saydam Hükümetlerinde İktisat Vekili olarak görev yapmıştır. 1963 yılında vefat etmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010**, C.I, TBMM Yayınları, Ankara, 2010, s.422.

değirmiştir. Hükümetin ekonomik işleri ve geçim zorluğu konusunu ön plana aldığını belirten İnönü, hükümetin başvuracağı tedbirlerin halkın anlayış ve yardımıyla daha verimli hale geleceğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanının değindiği bir diğer önemli husus, genellikle tartışma konusu olan Milli Savunma bütçeleri olmuştur. Milli Savunma bütçelerinde azalma olmayacağını belirten İnönü, bu durumun nedenini şöyle açıklamıştır:

“Sekizinci Büyük Millet Meclisi’nin millet mukadderatını eline aldığı günden bu yana, dünya ahvali, insanlığın özlediği barış ve güveni sağlayacak dereceye erişmekten henüz uzak olduğu gibi, Avrupa’nın ekonomik durumu da önümüzdeki aylar içinde bütün milletleri gitgide daha fazla endişeye düşürecek bir mahiyet almaktadır. Büyük Meclisin ve Cumhuriyet Hükümetinin bu şartlar karşısında ilk kaygısı, her şeyden önce memleketin selâmet ve emniyetini, her zamanki gibi, göz önünde bulundurmaktır. Bu sebeptir ki, yüksek tasvibinize sunulmuş bulunan yeni yıl bütçesinde, gelirin büyük kısmının Millî Savunma ihtiyaçlarına ayrıldığını göreceksiniz. Millî Savunmaya ayrılmış olan ödeneğin, gelecek yıl içinde bütün ihtiyaçlara yetmemesi ihtimalini de Hükümet, göz önünde tutmaktadır. Vatan bütünlüğünün ve millet bağımsızlığının dayancı olan Cumhuriyet Ordularını modern silâh ve cihazlarla daha çok kuvvetlendirmek yolundayız. Yurt müdafaasında, Kahraman Ordumuzun, şanlı mazisine yakışan şekilde, vazifesini yapacağına inanımız tamdır.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Cilt, 1 Kasım 1947)

3.3.1. Ekonomik Politikalar

1948 yılı bütçe tasarısı, Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir tarafından 26 Aralık 1947 tarihinde Meclis’e sunulmuştur. Bütçede toplam gelir 1.115.600.000 lira, toplam gider ise 1.243.565.697 lira olarak tespit edilmiştir. Milli Savunmaya 376.934.895 liralık bir ödenek ayrılmıştır. Maliye Bakanı, silah altında olan vatandaşların gücünden mahrum kaldığını, üretimden ve yıllık vergi kaynaklarından %44 kadarının askerî masraflara ayrıldığını ve ülkenin kalkınma işlerinin bundan zarar gördüğünü belirtmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 8.Cilt, 26 Aralık 1947) Bütçe konusu yine Meclis’te tartışmalar yaratmış, özellikle Milli Savunma bütçesi muhalefetin eleştirisi oklarını üzerine çekmiştir. Demokrat Parti Milletvekili Adnan Menderes, belirlenen Milli Savunma bütçesinin yeterli olmayacağını, kalkınma planları ve hayat pahalılığı konusunda hükümetin elle tutulur bir icraat yapmadığını ve aksine ucuzluk yapmak isterken zam yapmak zorunda kalacağını belirtmiştir. Demokrat

Partili Milletvekili Reşat Aydınli ise savaşın başından beri tedavüldeki para miktarının sürekli arttığını, bunun enflasyona sebep olduğunu, artan Milli Savunma masrafları karşısında bütçe açığına kapatmak için hükümetin vergi arttırma ve borçlanma yoluna gittiğini belirtmiştir. Aydınli, Meclis'e sunduğu maddi verilerle de bu durumu açıklamıştır. (Tablo 1)

Tablo 1

1937-1947 Yılları Arasında Tedavüldeki Para Miktarı ve Vergi Gelirleri (Milyon TL)

Yıllar	Tedavüldeki Para	Yıllar	Vergi Gelirleri
1937	168	1936-1937	238
1938	194	1937-1938	261
1939	281	1938-1939	257
1940	403	1939-1940	257
1941	514	1940-1941	285
1942	734	1941-1942	365
1943	802	1942-1943	503
1944	960	1943-1944	697
1945	881	1944-1945	880
1946	937	1945-1946	951
1947	952		

Kaynak: TBMM Zabıt Ceridesi, 8.Cilt, 26 Aralık 1947.

Tabloda görüldüğü üzere, savaşın ilk yılından itibaren tedavüldeki para miktarı ve vergi geliri yaklaşık 4 katına çıkmıştır. Toplanan yüksek vergiler ve alınan ekonomik tedbir kararları Türk lirasının değerindeki düşüşü engelleyememiştir. Bu durum savunmaya ayrılan yüksek ödeneklerle bir araya geldiğinde bütçe açıklarını kapatabilmek mümkün olmamış, borçlanma yoluna gidilmiştir. Bu verilerden de anlaşıldığı üzere, İkinci Dünya Savaşı Türkiye ekonomisini önemli oranda etkilemiş, hükümetin ekonomik savunma tedbirleri bekleneni verememiştir.

Ekonomik sıkıntılar ve İkinci Dünya Savaşı sebebiyle bu döneme kadar planlanan kalkınma hamleleri de duraklamıştır. Bu dönemde hazırlanan çeşitli inceleme ve raporlarla kalkınma hamlelerine tekrar hız kazandırılmaya çalışılmıştır. 1948 yılının başında,

Sümerbank ve Etibank'ın 1947 yılında hazırlanan sanayi ve maden planlarında revizyon yapılarak uygulamaya koyulmuştur. Kararda mevcut veya siparişe bağlanmış fabrika ve işletmelerin tamamlanmasına, milli savunma ve halk ihtiyaçları için önemli olan çimento, demir, kömür ve enerji tesislerinin ıslah ve takviyesi gibi esaslar gözetilmiştir. 189.83 milyonluk Sümerbank Sanayi Planı ve 589.925 milyonluk Etibank Planı'ndan, ağır sanayi, bakır madeni, kurşun madeni, tekstil sanayii ve selüloz sanayii gibi alanlardaki düzenlemelerin karşılanmasına karar verilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 115-85-14) Sanayi planlarına ek olarak bu dönemde milli güvenlik içinde önemli bir yer tutan demiryolları ve karayolları ile ilgili girişimler de duraklamıştır. Atatürk Dönemi'nden beri milli benlik ve milli güven meselesi olarak görülen ulaşım politikası⁹¹ gereğince, Cumhuriyet'in ilanından Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatına kadar olan dönemde 2.975 kilometre uzunluğunda demiryolu hattı inşa edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sebebiyle demiryolu yapımının durakladığı da göz önüne alınarak, 1940-1950 yılları arasında 374 kilometre uzunluğunda demiryolu hattı inşa edilebilmiştir. (Öztürk, 2009: 93-100)

3.3.2. Siyasi ve Askerî Politikalar

Hasan Saka Kabinesi'nin ilk önemli icraatı İstanbul çevresinde uygulanan sıkıyönetimi kaldırmak olmuştur. Dönemin en önemli hedefi olan demokrasi doğrultusunda, bu dönemde Cumhurbaşkanı ve Başbakan daha ılımlı politikalar izleyerek siyasi hayatın normalleşmesini ve serbestlik ortamını sağlamaya çalışmışlardır. (Öztürk, 2006: 69) Bu yıllarda ağırlık genellikle iç siyasetten çok ekonomik kalkınma hareketlerine ve dışarıdan alınan yardımlarla askerî alanda iyileşmeye yönelik olmuştur. Bu bağlamda Amerika ile yapılan anlaşma kararı hem orduda önemli düzenlemelerin yolunu açmış, hem de Türkiye'nin Amerika ile siyaseten de yakınlaşmasını ve uluslararası alanda yerini sağlamlaştırmasını sağlamıştır.

⁹¹ Atatürk Dönemi'nde ulaşılmak istenen en önemli hedeflerden biri, 10.Yıl Marşı'nda da yer verildiği üzere, “ülkeyi bir baştan bir başa demiryolu ağı ile örmek” olmuştur. Bu anlayışa göre, ulusal bir ekonomi yaratarak ulusal bütünlüğün sağlanması ancak ulaşım ağının yaygınlaştırılmasıyla mümkün olacaktır. Bunun için de demiryolları (şimendifer) politikasının önemi büyüktür. Atatürk'ün “bir karış fazla şimendifer” sözü de bu politikayı özetlemektedir. Ülkenin başlıca yerleşim yerleriyle üretim ve tüketim merkezlerinin birbirine bağlanması, ulusal pazarın kurulmasını sağlayacak ve iç bölgelerdeki üretim kıyı bölgelerindeki limanlarla uluslararası piyasalara ihraç edilebilecektir. İlker Öztürk, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Amerika'dan alınan yardım kapsamında Türkiye'de görev yapan askerî heyet, teçhizat, eğitim, donanma gibi işlere ek olarak hava meydanları, yol inşaatı, limanlar ve üslerle ilgili de planlar hazırlamışlardır. (Özlu, 2006: 148) Bu kapsamda yollar üzerinde inceleme yapmak üzere 12 Amerikalı uzmanın, incelenecek yolların da içinde bulunduğu yasak bölgelere girmelerine ve kara yollarında seyahat etmelerine 8 Ocak 1948 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 115-83-4) Buna ek olarak, 2 Haziran 1948 tarihinde yine Bakanlar Kurulu kararıyla, Amerika'dan Türkiye'ye yapılacak yardımlardan özellikle Milli Savunma ihtiyaçları ile yol, köprü, liman ve iskelelerin yapımı, onarımı ve tamamlanması için gerekli malzemeler ve gelecek diğer malzemelerin gümrük vergisi ve zamlardan muaf tutulmasına karar verilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 116-39-17)

İkinci Dünya Savaşı, Türk hava harp sanayii ve hava yollarıyla ilgili sıkıntıları da ortaya çıkarmıştır. Savaş öncesi dönemde girişimleri başlatılan veya faaliyete geçen çoğu fabrika savaş sürecinde üretim yapmamış, savaş bittikten sonra ise atıl halde kalmıştır. Devlet Hava Yolları Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı 13 Şubat 1948 tarihli rapora göre, genişleyen çalışma sahası ve artan iş hacmi karşısında dar bir kadroyla çalışmak durumunda kalan kurumun işleri yetiştiremediği belirtilmiştir. Buna ek olarak, Devlet Hava Yollarının elliye varan uçağından beş tanesinin malzeme eksikliği yüzünden iş göremediğini, tamir gerektiren uçaklar ve yedek malzeme için kuruma döviz üzerinden ödenek sağlanması gerektiği belirtilmiştir. (BCA, 30-1-0-0 / 61-410-44)

Türk Hava Kurumu teknisyenlerinin hazırlayıp Başbakan'a gönderdikleri 29 Mart 1948 tarihli raporda ise kurumun sıkıntıları, alınması gereken tedbirler ve hava sanayiinin kurulma gerekçeleri genişçe açıklanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra muhtemel savaşların cephe savaşı şeklinde gerçekleşmeyeceğinin belirtildiği raporda, Türk hava sanayii kurulmasının ehemmiyeti şöyle açıklanmıştır:

“İkinci Dünya Harbi göstermiştir ki, müstakbel harpler yalnız cephelere münhasır kalmayacak, bir memleketin en ufak kasaba ve köyelerine kadar bütün insan topluluklarına, sını ve askeri tesislerine ve bilumum servet ve istihsal kaynaklarına ani olarak tevcih edebilecek bir baskın şeklinde olacaktır. Memleketin en uzak noktalarına kadar tesir edecek olan bu müstakbel harplerin baş silahı, şüphesiz ki, tayyaredir. Barışta ve bilhassa bir harp halinde mevcut tayyarelerimizi faaliyette tutabilmek, boşalan tayyare birlikleri kadrolarını vaktinde doldurabilmek ve bu işleri dış kaynaklara muhtaç olmadan başarabilmek için, memlekette hava taarruzuna karşı

tam teşkilatlı bir müdafaa sistemine malik, bir hava sanayii kurmak, ilerletmek ve dünya teknik seviyesinde tutmak, istiklal ve hâkimiyetimizin korunması için elzem ve zaruri bir ihtiyaç olarak kendini göstermektedir.”

Raporda ayrıca hava teçhizatı için her sene azımsanmayacak kadar döviz harcandığı halde, diğer devletlerin kendi servislerinden çıkarıp Türkiye'ye sattığı üstün vasıflı olmayan teçhizatla ülkenin müdafaa edilemeyeceği belirtilmiştir. (BCA, 30-1-0-0 / 100-619-2) Milli güvenlik meselesi olan hava harp sanayiinde bu dönemde arzu edilen yol kat edilememiş, hükümet daha çok karayolları üzerine düzenlemeler yapmıştır. Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak, Başbakanlığa gönderdiği 27 Mart 1948 tarihli bir raporda, milli ekonomide kamu menfaat ve hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamada büyük rolü olan ulaştırma ve P.T.T hizmetlerinin, doğrudan doğruya devlet kuruluşları tarafından yapıldığını belirtmiştir. Bu sayede demir, deniz ve havayolları ulaştırmalarıyla P.T.T tarifelerinde ucuzluk ve güvenliğin sağlanacağını, buna ek olarak demir ve deniz yollarının ihtiyaçlarını imkânlar dâhilinde temin etmekte ve hava meydanları için ise yeniden tesis veya ıslah çalışmalarına başladıklarını bildirmiştir. (BCA, 30-1-0-0 / 83-522-2)

Savaş sonrası en ehemmiyetli konulardan biri de zirai kalkınma olmuştur. Türkiye'nin başlıca geçim kaynağı olan tarımda İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu ekonomik durum ve kıtlık sebebiyle Türkiye'de tarımsal üretim önemli oranda düşmüştür. Buna ek olarak tarımsal üretimde kullanılan teçhizat da orduda olduğu gibi eski ve yetersiz kalmıştır. 12 Mart 1948 tarihli Zirai Kalkınma Raporu ve 18 Mart 1948 tarihli Zirai Kredi Raporu ile bu konuda iyileştirilecek temel noktalar belirlenmiş ve düzenlemelere başlanmıştır. 12 Mart tarihli raporda, zirai kalkınmanın ülkenin iktisadi temelini teşkil ettiği ve Türkiye'nin önünde bir iktisadi kalkınma davası olduğu ifade edilmiştir. Zirai üretimdeki sıkıntılar ve savaş yıllarının üretime etkileri açıklandıktan sonra çözüm önerileri sunulmuş, bunların arasında en önemli çözüm önerilerinden biri yeni zirai aletler ithal edilmesi ve çiftçiye dağıtılması olmuştur. Raporda, zirai kalkınmayı teknik metotlarla gerçekleştirebilmek için gerekli olan aletlerin kolay ve ucuz bir şekilde çiftçiye dağıtılması, bu aletleri yurtiçinde üretebilecek imalathanelerin devlet kuruluşlarıyla desteklenerek kurulması ve aletlerin kullanımıyla alakalı teşvik edici eğitimler verilmesi öngörülmüştür. (BCA, 490-1-0-0 / 1456-41-1)

Ziraat Bankası'nın hazırlayıp Başbakan'a sunduğu 18 Mart 1948 tarihli raporda ise çiftçi ve üreticiyi desteklemek için zirai kredi açılacağı belirtilmiş ve kredi miktarları beş

gruba ayrılmıştır. Birinci grup, tarla mahsullerinin yıllık işletme kredileriyle üretimin verimini ve iyileştirilmesini sağlayacak kredi, ikinci grup sürü sahiplerine verilecek kredi, üçüncü grup toprağı olmayan çiftçilerin toprak edinebilmesi için verilecek kredi, dördüncü grup hiç çift hayvanı olmayan çiftçilerin birer çift öküz edinebilmesi için verilecek kredi ve beşinci grup zirai alet ve makine ihtiyacı için verilecek kredi olarak belirlenmiştir. (BCA, 30-1-0-0 / 107-674-2)

İçeride alınan bu kararlar dış yardımlarla da desteklenmeye devam edilmiştir. Türkiye'nin Truman Doktrini kapsamında aldığı yardımlar genellikle askerî alana yönelik olup, planlanan iktisadi ve zirai kalkınma için Marshall Planı⁹² kapsamında yardım olarak süreci hızlandırmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye ile Amerika arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile beraber, Türkiye de Marshall Planı kapsamında yardım almaya başlamıştır. (Resmi Gazete, 13 Temmuz 1948) Marshall Planı kapsamında yapılacak yardım ve kredi işleriyle ilgilenmek üzere de 15 Temmuz 1948 tarihinde Amerikan Kredileri Komitesi kurulmuştur. (BCA, 30-18-1-2 / 116-48-10)

Amerika'dan alınan yardımlar kapsamında Türkiye'ye 30.000'den fazla tarım aleti gönderilmiş, çiftçiler yeni metotlarla üretimdeki verimi dört kat arttırmış ve ülke genelinde yaklaşık 16.500.000 dönüm yeni tarım alanı işlenmeye başlamıştır. 1948-1950 yılları arasında Türkiye Marshall yardımlarından 558.000.000 Türk lirası almış, bundan 10.000.000 lira tarıma, 128.500.000 lira madencilik ve sanayiye, 84.500.000 lira ise ulaştırmaya harcanmıştır. (Yalçın, 2019: 255)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1948 tarihinde Meclis açılış konuşmasında sene içinde gerçekleştirilen zirai kalkınma hamleleri, Amerika'dan alınan yardımların

⁹² İkinci Dünya Savaşı bütün ülkelerin ekonomik kaynakları üzerinde ağır bir tahribata sebep olmuştur. Amerikalılara göre savaşın getirdiğı büyük yıkım Avrupa'da kaos yaratmış, bu nedenle komünist partiler ve dolayısıyla Sovyetler Birliğı yükselişe geçmiştir. Sovyet yayılması karşısında Avrupa'nın maddi ve manevi güçlendirilmesi gerekmiştir. Amerika bu noktada İngiltere, Almanya ve Fransa'yı ve sonra tüm Avrupa'yı siyasal ve ekonomik işbirliğı içine sokmayı, bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmayı amaçlamıştır. Ayrıca Amerikan mallarının alıcı bulabilmesi için, öncelikle Avrupa'nın ekonomik olarak kalkındırılması gerekmiştir. Bu kapsamda Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir söylevde, daha sonra kendi adıyla anılacak olan Avrupa'ya yardım planını açıklamıştır. Marshall, Avrupa devletlerinin iktisadi kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmelerini istemiş ve ortak bir plan hazırlanırsa Amerika'nın destek ve yardımını esirgemeyeceğini söylemiştir. 12 Temmuz 1947'de Paris'te Avusturya, Danimarka, Belçika, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa temsilcileri, Avrupa'nın acil ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamak için, Amerika Birleşik Devletleri'nin istediğı biçimde Avrupa Ekonomik İşbirliğı Konferansı adında bir örgüt kurmuşlar ve böylelikle yardım planı resmiyete dökülmüştür. Barış Ertem, a.g.e, s.391.

neticeleri ve kara yolları ile ilgili düzenlemeler hakkında değerlendirmelerini şöyle açıklamıştır:

“Dost Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin şükranla karşıladığımız askeri malzeme yardımları silahlı birliklerimizin modern teçhizatla takviye edilmesine geniş ölçüde hizmet etmekte ve sistemli bir eğitimle gelişmesini sağlamaktadır. Büyük hamle yapmak zorunda olduğumuz yol dâvasını Hükümetimiz önemle ele almış bulunmaktadır. Şose ve köprülerimizin motorlu ve ağır nakil vasıtalarının her mevsimde geçmesine yarar bir hale getirilmesi programa bağlanmış ve bu programın uygulanmasına başlanmıştır. Limanlarımızın inşa ve ıslahına da önemle devam etmekteyiz. Zirai kalkınmamızda Avrupa Kalkınma Plânından azami derecede faydalanmaya çalışıyoruz. Bu yardımdan elde edeceğimiz ziraat âletleri, makineleri, mücadele vasıtaları ve ilâçlar ziraatımıza büyük faydalar sağlayacaktır. Topraksız çiftçiye toprak dağıtılması faaliyetine devam edilmektedir. Halkımızın yakacak ve kereste ihtiyaçlarını karşılamak üzere orman kanununda gerekli tadilleri prensipten fedakârlık etmeden, yapacağız.”

İnönü ayrıca Millet sağlığının korunması ve ekonomik kalkınmanın aralıksız devam ettirilmesi için Cumhuriyet Hükümetinin bu yıl bütçesine sağlık, tarım ve yol işleri için geçen yıllara nazaran daha geniş bir ödenek koyacağını açıklamıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, 13.Cilt, 1 Kasım 1948)

3.4. Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi (1949 – 1950)

Şemsettin Günaltay'ın Başbakan olduğu Günaltay Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin 18. Hükümeti olarak 16 Ocak 1949 tarihinde kurulmuştur. Kabinede Milli Savunma Bakanlığı görevini Hüsnü Çakır, İçişleri Bakanlığı görevini Emin Erişirgil⁹³, Dışişleri Bakanlığı görevini ise Necmettin Sadak üstlenmişlerdir. (Resmi Gazete, 17 Ocak 1949)

⁹³ Mehmet Emin Erişirgil, 1891 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra çeşitli idari görevlerde bulunmuş, lise düzeyinde felsefe öğretmenliği yapmıştır. 1942 yılında Zonguldak milletvekili seçilmiştir. II. Saka Hükümetinde Gümrük ve Tekel, Günaltay Hükümetinde İçişleri Bakanlığı yapmıştır. 1950 seçimlerinden sonra siyaseti bırakmış, 1965 yılında vefat etmiştir. Cüneyt Kaya, “Mehmet Emin Erişirgil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2020, Ek-1, s.416-417.

Başbakan Şemsettin Günaltay, kurduğu hükümetin programını 24 Ocak 1949 tarihinde Meclis'e sunmuştur. Programda değinilen önemli noktalar milli savunma işleri, Amerikan yardımları, iktisadi kalkınma ve memleketin iaşesi olmuştur. Milli savunmayı tüm davaların başında tutacaklarını söyleyen Günaltay, Amerikan yardımlarıyla iyileştirilmekte olan ordunun ve milli savunma işlerinin ihtiyaçlarına göre yeni tedbirler alınacağını belirtmiştir. Memleketin iaşesi ile ilgili olarak da milli endüstriye gereken ham maddeyi sağlamak, döviz kaynaklarını güçlendirmek, iktisadi kalkınmanın temelini teşkil etmek ve üretimi arttırmak üzere zirai işleri beş yıllık bir gelişme programına bağlayacaklarını açıklamıştır. Bunun için de Amerikan yardımlarının kalkınma ve üretim işlerinde başlıca destek olduğunu belirtmiştir.

Hükümet programı açıklandıktan sonra söz alan Demokrat Parti Milletvekili Adnan Menderes, İkinci Dünya Savaşı süresinde kurulan hükümetleri ve politikalarını eleştirmiş, Saydam'dan Günaltay'a kadar tüm CHP hükümetlerinin sanki başka parti hükümetleriymiş gibi birbirine zıt politikalar takip ettiklerini ve savaşın ortaya çıkardığı olumsuz koşulları fırsata çeviremediklerini ifade etmiştir. Zıt politikaların bir örneğini şöyle aktarmıştır:

“Hatırlardadır ki, harbin ilk yıllarında bütün fiyatlar yükselirken buğday üreticisini ve üretimi koruyacak dereceli artırmalar yapılacak yerde, sözde fiyat stopajı politikası diyerek buğday fiyatları 10 kuruş civarında zorla tutulmak için buğday üretimi çok ağır baskı altına alınmıştı. Saraçoğlu Hükümeti işbaşına gelir gelmez bu sefer buğday fiyatlarını hiçbir tedbir almadan büsbütün serbest bırakmış ve fiyatlar bir iki ay içinde on, on beş kuruştan 150 kuruşa kadar yükselmişti.”

Demokrat Partili vekil Hazım Bozca'nın eleştirisi ise, hükümetlerin uzun ömürlü ve dolayısıyla istikrarlı olmadığına yönelik olmuştur. Günaltay hükümetinin, 8. Dönem TBMM'nin iki buçuk yıllık faaliyet sürecinde, CHP'nin Meclis'e çıkardığı dördüncü kabine olduğunu belirten Bozca, ömürleri gittikçe kısalan hükümetlerin işbaşında tutunamadıklarını söylemiştir. Başbakan, tartışmaları dinledikten sonra anlayışla karşılamış, hükümetin sıkıntıları gidermek için üstüne düşeni fazlasıyla yapacağını belirtmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.Cilt, 24 Ocak 1949)

3.4.1. Ekonomik Politikalar

1949 yılı bütçe tasarısı, Günaltay hükümeti iş başına geldikten yaklaşık bir ay sonra, Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal tarafından 21 Şubat 1949 tarihinde Meclis'e sunulmuştur. (TBMM Zabıt Ceridesi, 16.Cilt, 21 Şubat 1949) Bütçede toplam ödenek 1.371.740.427 lira ve gelir tahmini 1.251.802.894 lira olarak belirlenmiştir. Bütçenin dairelere dağılımı ve 1948 ödenekleriyle karşılaştırması Tablo.2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

1948 ve 1949 Yılı Bütçe Ödeneklerinin Dairelere Dağılımı

Daireler	1948 Ödenekleri	%	1949 Ödenekleri	%
Büyük Millet Meclisi	10.610.739	0,76	10.524.623	0,76
Cumhurbaşkanlığı	1.063.496	0,07	1.047.500	0,06
Sayıştay	1.994.100	0,14	1.989.657	0,14
Başbakanlık	3.253.94	0,23	8.457.550	0,25
Danıştay	866.351	0,06	1.004.896	0,07
Basın ve Yayın	8.321.586	0,60	6.682.180	0,47
İstatistik	742.362	0,54	1.671.021	0,12
Devlet Meteoroloji İşleri	2.334.741	0,17	2.248.787	0,16
Diyanet İşleri	2.800.10	0,20	2.859.215	0,19
Adalet Bakanlığı	42.274.66	3,02	42.508.097	3,07
Tapu ve Kadastro	6.225.53	0,43	6.178.405	0,45
Milli Savunma Bakanlığı	504.531.104	36,45	460.450.000	33,40
İçişleri Bakanlığı	20.813.488	1,50	19.694.872	1,40
Emniyet Genel Müdürlüğü	33.022.130	2,32	33.446.860	2,35
Jandarma Komutanlığı	39.261.539	2,81	42.987.214	3,00
Dışişleri Bakanlığı	13.215.198	0,95	13.427.499	1,92
Maliye Bakanlığı	116.115.548	8,37	141.220.048	10,20
Devlet Borçları	193.262.755	14,00	168.148.759	12,20
Milli Eğitim Bakanlığı	156.991.370	11,30	165.732.843	12,02
Bayındırlık Bakanlığı	98.644.028	7,14	118.239.461	8,55
Ekonomi Bakanlığı	16.156.740	1,17	11.325.509	0,82

Sağlık Bakanlığı	47.161.987	3,40	52.507.308	3,75
Gümrük ve Tekel Bakanlığı	20.240.817	1,46	19.357.540	1,41
Tarım Bakanlığı	31.212.301	2,26	36.303.070	2,60
Ulaştırma Bakanlığı	3.540.742	0,25	3.801.738	0,27
Ticaret Bakanlığı	3.645.999	0,26	3.278.830	0,22
Çalışma Bakanlığı	1.942.777	0,14	1.751.900	0,12
Toplam	1.380.246.150	100,00	1.371.740.427	100,00

Kaynak: TBMM Zabıt Ceridesi, 16.Cilt, 21 Şubat 1949.

Görüldüğü üzere 1949 yılı bütçesinde en geniş ödenek %33,40'lık oranla Milli Savunma Bakanlığı'na verilmiştir. Bunu takiben diğer yüksek bütçeler devlet borçları, Milli Eğitim Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı'na verilmiştir. Önceki seneye oranla Milli Savunma Bakanlığı bütçesinde yaklaşık %3'lük bir düşüş gerçekleşirken, Bayındırlık ve Tarım Bakanlıkları ile Başbakanlık bütçelerinde artış gözlemlenmiştir.

3.4.2. Siyasi ve Askerî Politikalar

Bütçe görüşmelerinde temas edilen bir diğer önemli husus Genelkurmay ile Milli Savunma Bakanlığı'nın yetkilerinin çakışmaması ve silahlı kuvvetlerin tek elden idare edilmesi maksadıyla bir milli savunma kurulu teşkil edilmesi meselesi olmuştur. Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, konuyla ilgili bazı gazetelere beyanat vererek iki kurumun birleştirilmesi için tedbirler alınacağını söylemiştir. Bunun üzerine 23 Şubat 1949 tarihli Milli Savunma bütçelerinin görüşüldüğü oturumda milletvekilleri konuyu gündeme getirmişlerdir. Demokrat Parti Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu, Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nda ortak işleri görecek servislerin birleştirilmesiyle yetkilerin çatışmayacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda ordunun başkomutanlığı hakkında anayasanın 40.maddesine⁹⁴ ve Genelkurmay Başkanlığı'nın vazife ve yetkileri

⁹⁴ Anayasanın 40.maddesinde ordunun seferde ve barışta iki farklı komuta yetkisine gireceği belirtilmiştir; “Başkomutanlık T.B.M. Meclisi'nin yüce varlığından ayrılmaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Harp kuvvetlerinin komutası barışta özel kanununa göre Genelkurmay Başkanlığı'na ve seferde Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek kimseye verilir.” TBMM Zabıt Ceridesi, 16.Cilt, 23 Şubat 1949, s.510.

hakkındaki 4580 sayılı kanunun birinci maddesine⁹⁵ değinerek, ordunun doğrudan Meclis'e bağlanması meselesinin incelenmesini teklif etmiştir.

24 Şubat tarihli oturumda Demokrat Parti Afyon Milletvekili ve aynı zamanda eski bir asker olan Sadık Aldoğan, ordu teşkilatı ve kanunlarının bir kişi veya kuruma değil, konseye bağlı olması ve burada karar alındıktan sonra Meclis'e getirilmesi gerektiğini söylemiştir. Milli Savunma bütçelerinin de bu aşamalardan geçmesi gerektiğini belirten Aldoğan, böyle bir durumda Meclis'te tartışılan savunma bütçesinin basit bir hesap cetveli olduğunu söyleyerek Milli Savunmadaki teşkilat sıkıntısını eleştirmiştir.

Başbakan Şemsettin Günaltay, bahsedilen mesele hakkında çalışmalara çoktan başlanmış ve hazırlanan planın Meclis'e getirilmek üzere olduğunu söylemiştir. Başbakanın açıklamasında; vekillerin değinmiş olduğu anormal vaziyette görünen hususların düzeltilerek demokratik ülkelerde Genelkurmayın işleyişi ve Milli Savunma Bakanlığı'na bağlılığı nasılsa Türkiye'de de öyle olacağını belirtmiştir. Genelkurmayın yine Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olacağını, fakat ordunun teknik faaliyetleri, talim, terbiye, sevk ve idaresi gibi tüm önemli sorumlulukların Genelkurmayın yetkisi altında olacağını açıklamıştır. Ayrıca bu hususların Meclis ve Bakanlık tarafından da kontrol edileceğini, bunlara ek olarak; kara, hava ve deniz kuvvetlerinin yakından sorumlu komutanların idaresine verileceğini ve bu komutanların Genelkurmayın sıkı denetimi altında olacağını bildirmiştir. Son olarak Başbakan, Sadık Aldoğan'ın bahsettiği milli savunma konseyinin de kurulacağını açıklamış, Başbakanın başkanlığında belirlenen bakanlar ve Genelkurmay Başkanı'ndan oluşacak bu heyetin memleketin topyekûn harp gücünden sorumlu olacağını belirtmiştir. Son olarak Milli Savunma Bakanı Hüsni Çakır söz alarak teşkilat planını şöyle açıklamıştır;

“Yeni teşkilatın amacı devletin sıhhi kuvvetlerini tek bir merci elinde toplamaktır. Bunun anayasa değişikliğiyle ilgisi yoktur. Çünkü Anayasanın 40. maddesi savaşta harp kuvvetlerine kumanda edecek makamın tayin ve tespitine ilişkin bir kanun yapılmasına âmirdir. Bizim yaptığımız şey ise bugün yürürlükte olan kanun yerine bir başka kanun getirerek, anayasanın dediği şeyi yapmaktan ibarettir. Bu

⁹⁵ 5 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı “Genelkurmay Başkanlığının vazife ve salâhiyetleri hakkında kanun” ile Genelkurmay Başkanlığı Başbakanlığa bağlanmıştır. Kanunun bahsedilen birinci maddesi şöyledir; “Harp kuvvetlerinin hizada emir ve komutasına memur en büyük askerî makam Genelkurmay Başkanlığıdır. Hizada Genelkurmay Başkanlığı Başvekile bağlı ve emir ve komutadan ve Genelkurmay işlerinden ona karşı mesuldür. Hizada Genelkurmay işlerinden ve hazar ve seferde (barış ve muharebede) harp kuvvetlerinin emir ve komutası işlerinden Büyük Millet Meclisine karşı Başvekil mesuldür.” **Resmî Gazete**, 13 Haziran 1944.

teşkilâtın şimdi toplantı halinde bulunana Askerî Şûraca da müzakeresi bitmek üzeredir. Şimdiye kadar iyi netice vermemiş olan Müdafaa Meclisi de yerine devletin kaynaklarını topyekûn harbe hazırlamak amacıyla mobilize edilecek bir Millî Savunma Konseyi kurulması düşünülmüştür. Bunun hakkındaki kanun tasarısı hazırlanmış ve Askerî Şûradan çıkmıştır, bugünlerde hükümete verilmek üzeredir.”
(TBMM Zabıt Ceridesi, 16.Cilt, 24 Şubat 1949)

Silahlı Kuvvetler teşkilatında iki başlılığın ortadan kaldırılmak istenmesinin ve Başbakan'ın konuşmasında “*demokratik ülkelerdeki gibi*” vurgusunu yapmasının arka planında şüphesiz bu dönemde Amerika'dan alınmakta olan yardımlar ve 4 Nisan 1949 tarihinde kurulmuş olan NATO'ya⁹⁶ uyum süreci yatmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, Truman yardımlarıyla başlayan süreçte Türk ordusunda Amerikan tarzı hâkim olmuş, daha sonra Marshall yardımlarıyla ülke geneli kalkınma hamlelerinde Amerikalı subay ve uzmanlardan geniş ölçüde yardım alınmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda 1948 yılında alınan yardımlar 1949 yılının ilk aylarında da yoğun bir şekilde devam etmiştir.

12 Ocak 1949 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Amerikan Askerî Yardım Kurulu hava ve deniz grubu üyelerinden dört uzmanın görev yapmak için ikinci yasak bölgeler ve bu bölgelerdeki limanlara girmelerine izin verilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 118-90-15) 4 Şubat 1949 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla yine aynı yardım kurulu üyelerinden 35 uzman, Trakya kara yollarında seyahat ederek incelemeler yapmak için Türkiye'ye gelmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 118-95-4) 9 Mart 1949 tarihinde ise Askerî yardımlar kapsamında Amerika'dan gelmekte olan malzemelerin kullanılışı hakkında bilgi vermek üzere Türkiye'ye gelen 33 Amerikan uzmanın kara, hava ve deniz teşkilatlarında çalıştırılmasına karar verilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 118-103-11) Bunlara ek olarak, 1 Mart 1949 tarihinde, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine subay yetiştirmek için Amerikan sisteminde eğitim verecek olan Yüksek Kumanda Akademisi açılmıştır. (Akkaya, 2006: 199)

Nitekim 30 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilen 5398 sayılı “*Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun*” ile Genelkurmay Başkanlığı, Milli

⁹⁶ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika ve Sovyetlerin üstünlük yarışı başlayınca İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg 17 Mart 1948'de Brüksel Antlaşması'nı imzalamış ve Eylül 1948'de Sovyetlere karşı Batı Birliği Savunma Örgütü (Western Union Defense Organization) adında bir askeri örgüt kurmuşlardır. Daha sonra Brüksel Antlaşmasının tarafları ile Amerika, Kanada, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda Washington'da bir araya gelerek, NATO'yu kuran Kuzey Atlantik Antlaşmasını (North Atlantic Treaty), 4 Nisan 1949'da imzalamışlardır. Türkiye ve Yunanistan Nato'ya 18 Şubat 1952 tarihinde katılmışlardır. Baskın Oran, **a.g.e.**, s.543.

Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Kanunla beraber Genelkurmay Başkanlığı ve ona bağlı daireler Milli Savunma Bakanlığı'nın idaresi altına girmiştir. Genelkurmay Başkanı, ordu müfettişleri, kara, hava, deniz kuvvetleri komutanları ile diğer orgeneral ve oramirallerin de Milli Savunma Bakanı'nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla atanmasına karar verilmiştir. (Resmi Gazete, 3 Haziran 1949)

Aynı gün kabul edilen 5399 sayılı “*Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu*” ile topyekûn Milli Savunma görevlerini yerine getirmek üzere Millî Savunma Yüksek Kurulu (MSYK) kurulmuştur. Başbakanın başkanlığında Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği bakanlardan oluşan kurulun tabii başkanı Cumhurbaşkanı olarak belirlenmiştir. Sefer durumunda ise Harp Kuvvetleri Genel Komutanı yüksek kurulun tabii üyesi olacaktır. Kanunda yüksek kurulun görevleri şöyle açıklanmıştır; Hükümetin izleyeceği Milli Savunma politikasının esaslarını hazırlamak, Milli Savunma işleri ile ilgili alınacak tüm tedbirleri yetkili makamlara sunmak, milli seferberlik planı hazırlamak ve gerektiğinde uygulanmasını sağlamak. Son olarak, kurulun ayda en az bir kere toplanacağı belirtilmiştir. Milli Savunma Yüksek Kurulu'na seçilen bakanlar ise 1 Temmuz 1949 tarihinde, kanunun yürürlüğe girdiği gün belirlenmiştir. Kurula İçişleri, Dışişleri, Maliye, Bayındırlık, Ekonomi ve Ticaret, Ulaştırma, Tarım ve İşletmeler Bakanları seçilmiştir. (BCA, 30-18-1-2 / 119-52-9)

Bu gelişmelerle birlikte 1949 yılı, savunma teşkilatında önemli değişikliklerin yaşandığı bir yıl olmuş ve aynı zamanda CHP'nin iktidardan ayrılmadan önce ordu teşkilatıyla ilgili yaptığı son düzenleme olmuştur. Değişikliklerden sonra iktidar olan Demokrat Parti'nin 1950-1960 yılları arasında ordu-siyaset ilişkisi açısından en keskin yıllar yaşanmış, neticede 1960 Askeri Müdahalesi ile bu dönem son bulmuştur. 1960 yılından sonra yapılan düzenlemelerle Genelkurmay tekrar Başbakanlığa bağlanmış ve Milli Savunma Yüksek Kurulu yerine Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kurularak savunma teşkilatında tekrar değişiklik yapılmıştır. (Kalyon, 2008: 121)

1949 yılının sonuna doğru gelinirken, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis'te 1 Kasım 1949 tarihinde yaptığı açılış konuşmasında, yeni askerî teşkilata değinmiş ve yurt savunması konusunda titiz davranmaya olan ihtiyacın azalmadığını söylemiştir. Amerika'dan gelen askeri yardımların meyvesinin alındığını, ordunun günden güne iyileştirildiğini ifade eden İnönü, geçen senelerde olduğu gibi bu sene de Milli Savunma'ya ayrılacak ödeneğin yüksek olacağını açıklamıştır. Buna ek olarak tarım, yol, maden

alanlarında önceki yıllarda başlamış olan çalışmaların beklenen neticeleri vermeye başladığını ve 1950 yılında da sürdürüleceğini belirtmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 21.Cilt, 1 Kasım 1949)

Tek parti döneminin son bütçe tasarısı, 13 Şubat 1950 tarihinde Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal tarafından Meclis'e sunulmuştur. Bütçede toplam gelir 1.312.381.043 lira, toplam gider ise 1.487.218.563 lira olarak tespit edilmiştir. İlk olarak 1949 yılının zirai mahsuller ve hububat açısından talihsiz geçen bir sene olduğunu söyleyen Aksal, dışarıdan hububat ithal etmek zorunda kalındığını, buna karşın pamuk, tütün, yağlı tohumlar ve meyve üretiminin memnuniyet verici bir seviyeye yükseldiğini belirtmiştir. Kalkınma meseleleri ile ilgili ise uzun vadeli kalkınma yatırımlarının sonuçlarının henüz alınmaya başlamadığını söylemiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 24.Cilt, 13 Şubat 1950) Son on yılın en önemli harcama kalemi olan Milli Savunma bütçesine ise daha öncesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün belirttiği gibi en yüksek ödenek ayrılmıştır. 431.175.725 lira olarak belirlenen ödenekle beraber, 1949 yılının Milli Savunma bütçesinden yaklaşık 30.000.000 lira az bir bütçe belirlenmiştir. 1939 yılından 1950 yılına kadar Milli Savunma'ya ayrılan tüm bütçeler Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3

1939-1945 Yılları Arasında Bütçe Kanunları ile Milli Savunma Bakanlığı'na Verilen Ödenekler

	MSB	Olağanüstü Ödenek	Toplam
1939	83.953.000	-	83.953.000
1940	71.767.000	-	71.767.000
1941	77.050.000	-	77.050.000
1942	100.476.314	-	100.476.314
1943	116.031.238	-	116.031.238
1944	139.682.350	376.000.000	515.682.350
1945	87.114.700	179.333.338	266.448.038

Kaynak: Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978, s.87.

Tablo 4

1946-1950 Yılları Arasında Bütçe Kanunları ile Milli Savunma Bakanlığı'na Verilen Ödenekler

	MSB	Olağanüstü Ödenek	Toplam
1946	149.890.000	115.000.000	264.890.000
1947	242.497.895	115.000.000	357.497.895
1948	376.934.895	-	376.934.895
1949	460.450.000	-	460.450.000
1950	431.175.725	-	431.175.725

Kaynak: Baydar, a.g.e, s.87.

Bu verilere göre, 7 yılı savaş ve 5 yılı savaş sonrası olmak üzere toplam 12 yıllık dönemde, Milli Savunma Bakanlığı'na 3.122.374.455 Türk lirası ödenek ayrılmıştır. Savaş yıllarında verilen toplam ödenek 1.231.407.940 lira, savaş sonrasında verilen toplam ödenek ise 1.890.966.515 lira olmuştur. En yüksek ödenek 1944 yılında olmak üzere, onu takip eden ikinci ve üçüncü en yüksek ödenekler 1949 ve 1950 yıllarında verilmiştir. Tarihsel süreç incelendiğinde, bahsedilen yıllarda Türkiye'nin iç ve dış dinamiklerinde de önemli dönüm noktaları olduğu görülecektir. Milli Savunma'ya en yüksek ödeneğin verildiği 1944 yılı, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı dengeleri içinde bıçak sırtı bir politika yürüttüğü yıldır. 1944 yılına kadar savaşta tarafsızlığını ve savaşa girmeme kararını koruyabilmiş olan Türkiye, 1944-1945 yıllarında savaşın değişen dengeleri karşısında bir tarafa yakınlık kurmak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda Almanya ve Japonya ile ilişkilerini keserek savaş ilan etmiş, İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği'ne yakınlaşarak Birleşmiş Milletler masasına oturmuştur. Fakat bu yıl aynı zamanda Türkiye için Sovyet tehdidinin başladığı yıl olmuştur. Sovyetlerin savaş sonrası toprak isteklerinin temeli 1944 yılındaki Birleşmiş Milletler görüşmelerine dayanmaktadır. Ordu teşkilatı açısından da 1944 yılında önemli değişiklikler olmuştur. Mareşal Fevzi Çakmak, uzun yıllardır bulunduğu Genelkurmay Başkanlığı görevinden ayrılmış, buna ek olarak 4580 sayılı kanun ile Genelkurmay Başkanlığı Başbakanlığa bağlanmıştır.

Milli Savunma Bakanlığı'na en yüksek ödeneğin verildiği 1949 yılı ise, bahsedilen 4580 sayılı kanunun tartışıldığı ve yine ordu teşkilatını etkileyecek önemli bir kararın alındığı yıl olmuştur. 1944 yılında Başbakanlığa bağlanan Genelkurmay Başkanlığı, 1949 yılında Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Buna ek olarak Milli Savunma Yüksek

Kurulu teşkil edilmiştir. Ayrıca 1949 ve 1950 yılları, Amerika'dan en yoğun askerî ve ekonomik yardımların alındığı yıllardır. Ülkenin kalkınma hamlelerinin arka planındaki çalışmalarda Amerikalı uzman ve subaylardan geniş ölçüde yardım alınmış, ayrıca NATO üyeliğinin de yolu bu yıllarda açılmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde başlayan modernleşme hareketi kapsamında önemli değişikliklere uğrayan en temel kurum ordu olmuştur. Savaşlarda alınan yenilgiler karşısında modern bir ordu kurmak ve bu ordunun mensuplarının da Avrupa standartlarında bir eğitim almasını sağlamak gerekmiştir. Bu doğrultuda orduda ve subayların eğitiminde yaşanan önemli değişiklikler sonucunda ülke içinde muhalif bir akım ortaya çıkmıştır. Tarihsel sürece bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde askerlerin yönetim üzerindeki etkisi ve zaman zaman yönetime alenen müdahale etme eğiliminde oldukları açıkça görülmüştür. Genellikle yeniçerilerin tepki gösterdiği çeşitli düzenlemeler hayata geçirilememiş veya ordu teşkilatı ile ilgili düzenlemeler getirmeyi hedefleyen padişahlar tahttan indirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar ordu-siyaset ilişkisinin etkileri, bazen açıkça bazen de geri planda varlığını her zaman hissettirmiştir. Ordu-siyaset ilişkisinin mahiyeti, 1800'lü yıllardan itibaren başlayan dönüşüm süreci ile farklı bir şekle bürünmüştür. Ordu, modern anlamda düzenlemelerin ilk basamağını oluşturmuş ve bu kapsamda gerçekleşen değişimlerle beraber ordu teşkilatında sancılı bir dönüşüm süreci başlamıştır. Bu durum ordu mensupları ile devlet arasındaki iplerin gerilmesine sebep olurken, aynı zamanda ülkenin geneline yayılan muhalif hareketlerde dolaylı yoldan askerlerin de farklı ideolojilere yönelmesinin yolunu açmıştır.

Askerî temellere dayanan bu değişim sürecinin sonunda ise Osmanlı Devleti yıkılmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Aynı temele dayanarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de orduya devlet kurumları içinde önemli bir yer verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunun Milli Mücadele'yi yürüten askerler olması, yeni rejimin de sivil bir şekilde yürütülmesini imkânsız kılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin aldığı önemli kararların arkasında ordunun onayı alınmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde bu durumun en net örneği halifelüğün kaldırılmasının altındaki ordu imzasıdır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında rejimi tehdit eden birçok isyan ve ayaklanma yaşanmıştır. Rejimin tehdit altına girdiği olaylarda kontrol genellikle ordu aracılığıyla sağlanmış, ordu bu noktada rejimin koruyucusu olarak görülmeye başlanmıştır. 1935 yılında da ordunun bu rolü Dâhili Hizmet Kanunu ile resmiyete dökülmüştür. Bu dönemde ordunun dış savunmadaki rolü geri plana atılıp iç güvenlik ordu vesilesiyle sağlanırken, dışarıda da bölgesel paktlarla ulusal egemenlik güvenceye alınmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığı makamına gelen İsmet İnönü ile beraber Türkiye Cumhuriyeti için yeni bir dönem başlamıştır. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra başlayan İkinci Dünya Savaşı, dünya için de, Türkiye için de tüm dengeleri alt üst etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra hız kesmeden devam eden kalkınma çalışmaları savaş yıllarında duraklamıştır. Bu dönemin şüphesiz en önemli siyasal gelişmesi çok partili hayata geçiş olmuştur. Atatürk Dönemi'nde iki kez denenmiş ve olumsuz sonuçlanmış olan bu sistem, İnönü Dönemi'nde resmen hayata geçirilebilmiştir. Önceki döneme göre bu dönemde çok partili hayata geçiş motivasyonunun daha farklı olduğu söylenebilir. Öncelikle İkinci Dünya Savaşı'nın ve değişen dış dengelerin bu karardaki etkisi yadsınamaz. Bu dönemde özellikle dışarıdan alınan yardımlar ve kurulan ilişkilerde “*demokratik ülkeler gibi*” vurgusunun ön plana alındığı gözlemlenmiştir. Bununla beraber ülke içinde savaş ortamının yarattığı etki ve hükümet politikaları da halk üzerinde bunaltıcı bir etki göstermiş, hükümetlere ve İnönü yönetimine karşı nabız yükselmiştir. Bu durum karşısında çok partili hayata kendi otoritesi altında geçiş sağlamak, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başarılı ve akıllıca bir hamlesi olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın hükümetler üzerinde yarattığı baskı, kaynakların ve bütçenin çoğunun savunma alanına aktarılmasını, orduya yüksek yatırımlar yapılmasını ve ordunun el üstünde tutulmasını gerektirmiştir. Ayrıca savaş yılları ve sonrası yönetimde de kriz etkisi yaratmış, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu idare etmekte zorlanan hükümetler uzun ömürlü olamamıştır. Nitekim 1939-1950 yılları arasında 8 ayrı hükümet kurulmuştur. Görev başına gelen her hükümet özellikle ekonomi alanında birbirinden farklı politikalar uygulamış, bu durum da takip edilen politikaların uzun ömürlü ve istikrarlı olamamasına, doğal olarak da verimsiz olmasına sebep olmuştur. 1939-1942 yılları arasında, yani savaşın ilk yıllarında görev başında bulunan Refik Saydam Hükümetleri döneminde temel tüketim maddeleri ve üretim alanlarında baştan sıkı tedbirler alınmış, üretim ve tüketim büyük oranda devletin kontrolünde yürütülmüştür. Ekmek karnesi ve kullanılacak un miktarına kadar tüm tüketimin sınırlandırılması gibi uygulamalarla ülkede yokluk ve kıtlık olmaması için çabalamışlardır.

1942-1946 yılları arasında, savaşın en yoğun etkilerinin yaşandığı ve nihayete erdiği dönemde görevde bulunan Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri ise üretim-tüketim politikalarını Saydam Hükümetlerinin aksine daha serbest bırakmış, ağırlığı devlet bütçesini korumaya yönelik vergi uygulamalarına vermişlerdir. Bu dönemde ayrıca dış politikaya da önceki

döneme nazaran daha fazla ağırlık verilmiş ve bölgesel ittifaklarda Türkiye bir denge unsuru olmuştur. İzlenen stratejilerin başarısında şüphesiz dönemin Başbakanı ve hükümetlerinin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile fikir birliği içinde olması ve kararların bir bütün halinde uygulanması etkili olmuştur.

Türkiye, takip ettiği politikayla savaşın dışında kalmayı başarmıştır fakat savaş yılları ve sonrasındaki süreç tüm ülkeler gibi Türkiye için de oldukça yıpratıcı olmuştur. Savaş ortamından olabildiğince az zararla çıkmak için uygulanan ekonomik, siyasi ve askerî politikaların doğurduğu birtakım olumsuz sonuçlar, halkın ve yıllarca kışlada kalan ordunun tepkisini çekmiştir. Bu noktada halkın geneli savaştan kaçınmak gerektiğini düşünürken, bir kesim savaşa girilmesi gerektiğini savunmuştur.

Bu dönemde hükümete karşı askerî kanattan gelen tepkiler, ordu içinde ihtilal fikri olarak vücut bulmuştur. 1942-1943 yılında başlayan cunta fikri, 1950 seçimlerine kadar olan süreçte ordu içinde birçok farklı grup tarafından tartışılmıştır. Bunlardan kimi İnönü idaresini devirmeye yönelik, kimi ise seçimlerde Demokrat Parti'nin kazanması durumunda İnönü idaresini desteklemeye yönelik girişimler olmuştur. Çoğunlukla İsmet İnönü idaresini hedef alan cunta planları gerek çok partili hayata geçiş süreci, gerek Cumhurbaşkanı koltuğunda oturan kişinin İsmet İnönü olması sebebiyle hayata geçirilememiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü iktidardan ayrıldıktan on yıl sonra, İnönü'yü hedefleyen cunta Demokrat Parti'yi bulmuştur. Ulaşılan hatıratlardan derlendiği haliyle, 1960 Askerî Darbesinde aktif rol oynayan subayların isimlerinin Tek Parti döneminde bahsedilen cunta girişimlerinde de bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin temelini İsmet İnönü'nün ilk iktidar yıllarına dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. Burada bir diğer çıkarım, askerinin öncelikli olarak demokrasinin işlemlerini beklemesi olmuştur. 1946 yılında çok partili hayata geçiş süreci başlamadan önce ve başladıktan sonra, cunta söylemlerinde de değişiklik olduğu görülmüştür. Bu anlamda ordunun “*seçimle gelen seçimle gider*” düsturuna bir noktaya kadar saygı duyduğu söylenebilir.

Ordu içinden hükümete yönelik ortaya çıkan tepkiye karşın, bu dönemde devlet de ordunun rejim içindeki konumunu tam olarak belirleyememiştir. 1944 ve 1949 yıllarında çıkan kanunlarla birlikte Genelkurmay Başkanlığı'nın devlet içindeki konumu iki kez değiştirilmiştir. Ayrıca 1944 yılında Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılmasıyla beraber orduda geleneksel bir dönem kapanmıştır.

Savaş dışı kalma politikası doğrultusunda 1939 yılından 1945 yılına kadar Milli Savunma'ya oldukça yüksek bütçeler ayrılmış, dışarıdan alınan Truman Doktrini ve Marshall planı kapsamındaki yardımlarla da Milli Savunma ödenekleri desteklenmiştir. Bu doğrultuda orduda Amerikan sistemine geçilmiştir. Temel sistemin değiştirilmesi de ordu içinde gerginlik yaratarak hükümete karşı tepkiye neden olmuş ve cunta fikrini beslemiştir. Bu durumun bir benzerinin Meşrutiyet döneminden önce de yaşandığı görülmektedir. Bahsedilen dönemde de ordunun temel eğitiminde ve yönetilmesinde Fransız geleneği hâkim durumda iken, 1836 yılından itibaren Alman sistemine geçilmiştir. Bununla başlayan süreçte ordu teşkilatında önemli değişiklikler olmuş, yurtdışından gelen subaylar ve yurtdışına eğitim almak için gönderilen öğrenciler, ülke içinde farklı fikir akımlarının ortaya çıkmasına ve muhalif fikirlerin beslenmesine sebep olmuştur. Bu anlamda İsmet İnönü Dönemi'nde de ordunun Amerikan stiline geçişinin askerler arasında Meşrutiyet öncesi dönemle benzer bir etki yarattığı sonucuna ulaşılabılır.

Bunlara ek olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı durum nedeniyle hükümetlerin birtakım savunma stratejileri uygulaması gerekmiştir. İçeride ekonomik durumu ve üretimi korumak için çeşitli vergi uygulamaları, dışarıda ise gelebilecek tehlikelere karşın savaşın tarafı olan devletlerle dengeli ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye savaş yıllarında denge politikası izlemiş, en önemli savunma stratejisi savaşın gidişatını izleyerek bu politikayı şekillendirmek olmuştur. Türkiye, üzerinde kurulan savaşa girme baskısını, kimi zaman askerî teçhizat yetersizliğini öne sürerek, kimi zaman da Rusya ve Almanya'nın saldırı ihtimalini ortaya koyarak kaldırmaya çalışmıştır. Savaşın neticesi belli olana kadar bu politika sürdürülmüş, netice belli olduktan sonra ise savaş sonrası yeni düzende yer almak için girişimlere başlanmıştır. Türkiye'nin savaşın sonuna doğru Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi, hem saldırı ihtimalini ortadan kaldırmış, hem de Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girmesini sağlamıştır.

Türkiye'nin savunma ihtiyacı bu hamlelerle ve savaşın bitmesiyle beraber son bulmamıştır. Savaş sonrası barışın kurulması sürecinde de Türkiye yeni düzende duracağı yeri belirlemek için çabalamış, bu sırada Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve üs isteklerinin ortaya çıkmasıyla, Türkiye Amerika-İngiltere tarafıyla yakınlaşmıştır. Bu dönemde Amerika ile olan yakınlaşma aynı zamanda NATO'ya uyum sürecini de başlatmıştır. 1950 yılında başlayan Kore Savaşı'na asker gönderme kararı da Türkiye'nin NATO'ya girişinde etkili olmuştur. Sürecin sonunda 1952 yılında Türkiye, NATO üyesi olmuştur. Ayrıca Amerika'dan alınan yardımlarla Türk ekonomisinde de Amerika etkisi görülmeye

başlanmıştır. Yardımlarla beraber Türkiye’de askeriye, tarım ve diğer alanlarda planlanan kalkınma hamleleri dışa bağlı bir gelişme göstermiş ve bu sebeple kalıcı ve köklü değişiklikler gerçekleştirilememiştir. Özellikle orduda Amerikan silahlarıyla iyileşme sağlanması, Machiavelli’nin (2020) *“başkasının silahları ya üzerinden dökülür ya ağırlık verir ya da dar gelir”* düşüncesini doğrular nitelikte sonuçlar vermiştir. Amerika’dan gelen silah ve teçhizatın Türk askerince nasıl kullanılacağına bilinmemesi, bu anlamda eğitim vermek için dışarıdan uzmanlar getirilmesini gerektirmiştir. Görünürde bu sistem orduyu ve savunma faaliyetlerini iyileştirmiş görünse de, bu teçhizatın Amerika’nın izni olmadan başka bir yerde kullanılamayacağına belirtilmesi ilerleyen yıllarda Türkiye’nin aleyhinde bir duruma dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

1. Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmi Yayın ve Tutanaklar

Meclisi Mebûsân Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Resmi Gazete

3. Araştırma Eserler

Kitaplar

Aktar Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 12.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Altay Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Arcayürek Cüneyt, **İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

Armaoğlu Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 11.Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2001.

Armaoğlu Fahir. **Türk Dış Politikası Tarihi**, 2.Baskı, Kronik, İstanbul, 2019.

Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Aybars Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

Aydemir Şevket Süreyya, **İkinci Adam (1938-1950)**, C. II, 15.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018.

Aydemir Şevket Süreyya, **Tek Adam (1881 – 1919)**, C. I, 40.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

Aydemir Talat, **Hatıratım**, 3.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Bayar Celal, **Ben de Yazdım**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Baydar Ertuğrul, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978.

Belen Fahri, **Ordu ve Politika**, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971.

Berkes Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

Birand Mehmet Ali, Dündar Can ve Çaplı Bülent, **Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu**, 6.Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993

Bozdağ İsmet, **Toprakta Bile Bitmeyen Kavga: Atatürk-İnönü / İnönü-Bayar**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Bozdemir Mevlüt, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

Coşar Nevin, **Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004.

Çöklü Şenol, **I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.

Dünden Bugüne Başbakanlık, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

Erendil Muzaffer, **İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Erkanlı Orhan, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...**, 3.Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I-II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Goloğlu Mahmut, **Milli Şef Dönemi**, 2.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Güneş İhsan, **Türk Parlamento Tarihi – Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, Cilt: I, TBMM Vakfı Yayınları No:14, 1996.

Güneş İhsan, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Arslan Gürbüz, **Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

İba Şaban, **Ordu Devlet Siyaset**, Çivi Yazıları, İstanbul, 1998.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, C.1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 56, Ankara, 1992.

İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları), TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No. 1, Ankara, 2015.

Karabekir Kazım, **Paşaların Kavgası**, 4.Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

Karpat Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş, İstanbul, 2010.

Karpat Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, 2.Baskı, Timaş, İstanbul, 2015.

Kayalı Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**, 7.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Kayra Cahit, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, 6.Baskı, Tarihçi, İstanbul, 2018.

Kocatürk Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Koçak Cemil, **Recep Peker Konuşuyor "Disiplinli Hürriyet"**, Alfa, İstanbul, 2018.

Koçuş Sadi, **Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar**, C. I, May Yayınevi, İstanbul, 1977.

Lewis Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 10.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2018.

Machiavelli Niccolo, **Prens**, 29.Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2020.

Moltke Helmuth Von, **Türkiye Mektupları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1967.

Mumcu Uğur, **40'ların Cadı Kazanı**, 18.Baskı, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Okyar Ali Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Olgun Kenan, Eraslan Cezmi. **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.

Oran Baskın, **Türk Dış Politikası**, C.I, 15.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Ökte Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu, İstanbul, 1951.

Özdağ Ümit, **Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu ve Siyaset İlişkisi**, Bilgesuz Yayınları, İstanbul, 2006.

Özdağ Ümit, **Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Kripto Kitaplar, Ankara, 2017.

Özkan Asaf, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Öztürk Metin, **Ordu ve Politika**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

Sanders Liman Von, **Türkiye'de Beş Yıl**, 7.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Sarıkaya Musa (Ed.), **Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019.

Soysal İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

SSCB Dışişleri Bakanlığı, **İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.

Şen Serdar, **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, Nokta Kitap, İstanbul, 2005.

Taylak Muammer, **27 Mayıs ve Türkes**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977.

TBMM Albümü 1920-2010, C.I, TBMM Yayınları, Ankara, 2010.

Tekeli İlhan, İlkin Selim, **Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C.I, İletişim Yayınları, Ankara, 2013.

Tepedelenlioğlu Nizamettin Nazif, **Ordu ve Politika**, Bedir Yayınları, İstanbul, 1967.

Toker Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

Tunçay Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

Türkeş Alparslan, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul, 1977.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1988.

Türkmen Zekeriya, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993.

Türkmen Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

Üskül Zafer, **Siyaset ve Asker**, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Üstün Kemal, **Menemen Olayı ve Kubilay**, 2.Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978.

Wallach Jehuda, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi 1835-1919**, 2.Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.

Weisband Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, C.II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.

Yalçın Osman, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi**, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Zürcher Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 7.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Makaleler

Akbal İsmail, “Kafkasya Kahramanı Deli Halit Paşa Cinayeti Acaba Komitacılığın Tezahürü mü? Yoksa Kaza mı?”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 17/34 (2017), s.326-344.

Akcan E, “Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi”, **Atatürk Dergisi**, 4/1 (2015), s.13-35.

Akman Ş.T, Akman İ.S, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1/2 (2011), s.73–91.

Aksanyar Necati, Biçer Murat, “II. Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında Ve Kamu Oyunda Yansımaları (11 Kasım 1942-15 Mart 1944)”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 21 (2008), s.379-400.

Atabey Figen, “İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7/31 (2014), s.296-304.

Aydın Mehmet Korkud, “Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 29/1 (2019), s.413-428.

Aysal Necdet, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 11 (2006), s.15-53.

Aysal Necdet, “Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 44 (2009), s.581-625.

Aytepe Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 29-30 (2002), s.15-29.

Berber Şarika Gedikli, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP’de 35’ler Vakası”, **Akademik Bakış**, 6/11 (2012), s.131-150.

Beydilli Kemal, “Helmuth von Moltke”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005.

Beydilli Kemal, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013.

Birecikli İhsan Burak, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, **Gazi Akademik Bakış**, 2 (2008), s.211-226.

Birinci Ali, “Hürriyet ve İtilâf Fırkası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998.

Burak Begüm, “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, **History Studies**, 3/1 (2011), s.46-67.

Çürük Cenap, “Kuleli Askeri Lisesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002.

Dokuyan Sabit, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması”, **Turkish Studies**, 8 (2013), s.193-210.

Duman Mehmet Zeki, “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri”, **İnsan&İnsan**, 6/20 (2019), s.145-164.

Ergin Koray, “II. Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi”, **Cedrus**, 5 (2017), s.427-445.

Ertem Barış, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12/21 (2009), s.377-397.

Gümüş Musa, “Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, **Bilig**, 47 (2008), s.215-240.

Haçin İlhan, “1939 Erzincan Büyük Depremi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 30 (2014), s.37-70.

İlyas Ahmet, “Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar”, **The Journal of Academic Social Science Studies International**, 28 (2014), s.329-348.

Kara Hidayet, “Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme; “Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme””, **Turkish Studies**, 11/21 (2016), s.551-564.

Karabulut Umut, “Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 14/28 (2014), s.199-223.

Karakaş Nuri, “Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” Yardımlarında Türkiye”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 24/1 (2009), s.21-52.

Kaya Cüneyt, “Mehmet Emin Erişirgil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2020.

Kayıran Mehmet, Metintaş Mustafa Yahya, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 10/19 (2018), s.647 – 666.

Kış Salih, “Birinci Dünya Savaşı’nda Müşir Von Der Goltz Paşa’nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü”, **History Studies**, 9/3 (2017), s.121-139.

Kocaman Habip, Ceylan Mustafa, “Türkiye Cumhuriyetinin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Yasama Dergisi**, 34 (2016), s.5-23.

Koç Nurgün, “Şeyh Sait Ayaklanması”, **Turkish Studies**, 8/2 (2013), s.153-166.

Köse İsmail, “Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği’nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 19 (2015), s.241-276.

Kurat Yuluğ Tekin, “Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri”, **Belleten**, 47/185 (1983), s.295-338.

Küçük Cevdet, “Bâbîâli Baskını”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C:4, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991.

Küçük Cevdet, “İstiklal Mahkemeleri”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001.

Olgun Kenan, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, **İlmi Araştırmalar**, 7 (1999), s.158-175.

Otaç Tuğrul, “İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi”, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1/1 (2019), s.97-126.

Özer Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yılları’nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, **Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-**, 5 (2011), s.215-234.

Özgüldür Yavuz, “Yüzbaşı Helmut von Moltke’den Müşir Liman von Sanders’e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri”, **OTAM Dergisi**, 4 (1993), s.297-349.

Öztoprak İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, **Belleten**, 63/237 (1999), s.597-618.

Öztürk İbrahim Mert, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 32/54 (2013), s.135-166.

Uçarol Rıfat, “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 13, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996.

Sıvış Efe, “Türk – Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye”, **Belgi Dergisi**, 2/18 (2019), s.1525-1543.

- Sonyel Salahi, “Lozan’da Türk Diplomasisi”, **Bellekten**, 38/149 (1974), s.41-116.
- Tuna Serkan, “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 13 (2007), s.86-121.
- Türkmen Zekeriya, “Kuleli Vak’ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C: 26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002.
- Uluç Vahap, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17/1 (2020), s.465-486.
- Uyar Mesut, “Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)”, **CTAD**, 15/30 (2019), s.29-84.
- Uzman Nasrullah, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, **Akademik Bakış**, 11/22 (2018), s.117-142.
- Uzun Hakan, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 9/20-21 (2010), s.233-271.
- Üçüncü Uğur, “Halit Paşa Olayı Ve Yankıları”, **History Studies**, 4/1 (2012), s.547-571.
- Yalçın Osman, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 47 (2011), s.701-731.
- Yavan Mehmet Kürşad, “İttihatçılar ve İzmir Suikastı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 118/232 (2018), s.97-116.

Tezler

- Akbaba Burcu, **Ulus Devlet Anlayışı Bağlamında Türkiye’de Ordu Siyaset İlişkisi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.
- Akbal Selami, **Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yenidünya Düzeni**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2019.

Akkaya Erdal, **Türk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Akyürekli Mahmut, **Dersim Sorunu (1937-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Altay Neslihan, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları**, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2021.

Ayvalık Elif, **Osmanlı Devleti'nde Darbeler (II. Osman, III. Selim ve Abdülaziz Örneği)**, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2018.

Bostancı Ahmet, **Lozan Görüşmeleri Sırasında Yapılan Askeri Hazırlıklar**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Bulut Abdülkerim Buğrahan, **Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Osmanlı Modernleşmesi**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2019.

Dereli Uğur, **Recep Peker'in Başbakanlık Dönemi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

Emre Yusuf, **Savaş Ekonomisi Uygulamaları Açısından Saraçoğlu Dönemi (1942-1946)**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2020.

Gelmez Adnan, **Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebûsân Seçimleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

Gümüşkaya Ö, **Cumhuriyet Hükümetlerinin Türkiye'nin Savunmasına Yönelik Harcamaları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

İnal İbrahim, **Türkiye'de Ordunun Demokratik Modernleşmesi**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

Kara Bülent, **Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Dr. Refik (Saydam) Bey (1881-1942)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1995.

Karaca Mehmet, **İkinci Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi (1940-1945)**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2005.

Kaşıyuğun Ali, **Enver Paşa'nın Orduyu Islah Çalışmaları 1914-1918**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2009.

Kocatürk Kıymet, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerindeki Baskılar**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2019.

Korkmazcan Nezihe Selcen, **Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

Kurt Sinan Burak, **Türk Ulus Devletinin Kurulma Sürecinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Rolü ve Ordu Siyaset İlişkileri**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2016.

Kalyon Levent, **Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Mendi Ahmet, **İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Dış Politikasına Etkileri, Truman Doktrini, Marshall Planı ve Türkiye**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

Metintaş Mustafa Yahya, **Refik Saydam'ın Yaşamı ve Kişiliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Öcal Zeliha Özlem, **Siyasi Açıdan I. ve II. Refik Saydam Hükümetleri (1939-1942)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Özipek Bekir Berat, **Türk Siyasal Yaşamında Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1991.

Özkuyumcu Merve Hasene, **Birinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2019.

Özlu Hüsnu, **II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939- 1990)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

Öztürk Fatih, **Hasan Saka (1885-1960)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

Öztürk İlker, **Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Sağlam Cemil, **İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Ordusunda Mekanizasyon ve Ordu-Toplum İlişkilerinde Modernleştirme Misyonu**, Mili Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021.

Savran Gülten Savaşal, **1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

Yayla Turay, **Teknokrat-Bürokrat Kişiliğiyle Diplomat Numan Menemencioglu’nun Biyografisi (1891-1958)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

Yüksel Orhan, **31 Mart Olayı ve Hareket Ordusunun Mahiyeti**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986.

4.Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Son Posta

Tan

The Times

Time

Vakit

Vatan

5. Elektronik Kaynaklar

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=CemalTural>

<https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/ali-seyfi-kurtbek>

https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

<https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/cemil-cahit-toydemir>

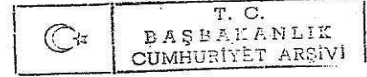
https://www.mfa.gov.tr/sayin-necmettin-sadak_in-ozgecmisi.tr.mfa

EKLER

Ek-1: Havacılık dersleri vermek üzere Amerika'dan getirtilecek bir hava albayının Kara ve Deniz akademilerinde çalıştırılmasına izin verilmesi.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı:
2

Kararname

18960

Kara ve Deniz Akademilerimizde Havacılık dersleri vermek üzere Amerikadan getirtilecek bir hava Albayının adı geçen Akademilerde çalıştırılmasına izin verilmesi; Genelkurmay Başkanlığının 20/6/1942 tarihli ve 49840 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine, İcra Ve-killeri Heyetinin 5/II/1942 tarihli toplantısında kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail İnönü

Bş. V.

S. Savaş

Ad. V.

A. Memmen

M. M. V.

A. P. Akın

Da. V.

R. Pınar

Ha. V.

M. M. M. M.

Ma. V.

S. Savaş

Mf. V.

Yücel

Na. V.

A. F. Akın

İk. V.

Y. Y.

S. İ. M. V.

Dr. H. Akın

G. İ. V.

S. Savaş

Zr. V.

S. R. Hatınoğlu

Mü. V.

F. Engin

Ti. V.

S. S.

030 18 01 02 100 93 11

BCA, 30-18-1-2 / 100-93-11

Ek-2: Hava taarruzlarından korunma nizamnamesi gereği gaz mektebi açılması.

T. C. MALİYE VEKÂLETİ
BÜTÇE VE MALİ KONTROL
U. MÜDÜRLÜĞÜ

T. C. BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara, 7-7-1939

Yüksek Başvekâlete

SUBE : I
SAYI 7770-4
3022

44
26

Öz: Gaz mektebi için her Vekâlet bütçesinden terkedilecek binde bir nisbetindeki para H.

Ek: Genelkurmay Başkanlığının Yüksek Makamlarından Maliyeye havale buyurulan 10/6/1939 tarihli ve 19337 sayılı tezkeresi - tetkik olundu:

Bu tezkerede; Hava taarruzlarına karşı pasif korunma - nizamnamesi mucibince Vekâletler ve Mahallî İdareler tarafından alınan tedbirlerin noksanlığı ve bu maksatla açılan gaz - kurslarından gereği veçhile istifade edilemediği ileri sürü - lerek Yüksek Hava Müdafaa Komisyonunun bu seneki içtimasında verilen karara müsteniden mevcut Gaz mektebinin daha geniş mık yasta yapılması için her Vekâlet bütçesinden terkedilecek bin - de bir nisbetindeki paranın Millî Müdafaa bütçesinde hususî - bir tertibe konulması istenilmektedir.

6/6/1939 Tarihli ve $\frac{11110/4}{2516}$ sayılı tezkeremizle de ar - zolunduğu üzere 1939 malf yılı bütçesi mart ayı bidayetinde - Büyük Millet Meclisine takdim edilmiş ve 3620 sayılı kanunla - tasdik edilerek halen mer'iyet mevkiine de girmiş bulunduğu - cihetle Genelkurmay Başkanlığının teklifinin nazarı dikkate - alınmasına imkân görülememekte olduğunu arzeylerim.

Maliye Vekili
yazı isleri m.
10-7-1939 cevap

1 8065 65-A-2
5906
2

286

BCA, 30-10-0-0 / 51-332-9

Ek-2/1:

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
IV. Şube
Sayı: 1939

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara
10 / 6 / 1939

44
26

Baş vekalet yüksek katına

İlişigi

I- Hava taarruzlarına karşı passif korunma nizamnamesi mucibince vekaletler ve mahalli idarelere mensup passif korunma teşkilatları şeflerinin yetiştirilmesi için vekaletler veya vilayetler tarafından gaz kursları açılmaktadır . Halbuki gerek yetişmiş muallim ve gerek tedris malzemesi noksanlarından dolayı bu kurslardan layikile istifade edilememektedir . Bu hususları nazarı itibare alan yüksek hava müdafaa kolisyonu bu seneki toplantısında (Gaz Gn.komutanlığınca yapılabilecek gaz mektebinden bütün vekaletler ve mahalli idarelere mensup passif korunma teşkilatları şeflerinin istifade etmesi ve kurs görebilmeleri için gaz mektebinin daha geniş makyasda yapılmasına ve bunun içinde her vekalet bütçesinden terk edilecek I/1000 nisbetinde bir paranın M.M. vekaleti bütçesine verilmesi suretile bu meselenin tahakkuk ettirilmesine) karar verilmiştir .

2- Gaz mektebinin inşasına bu sene başlanmıştır . Vekaletlerin bütçelerinden yüksek hava müdafaa komisyonunca takarrür ettirilen yardım yapıldığı takdirde bu mektebin inşaatının yukarıda arz edilmiş gibi vekaletler ve mahalli idarelere mensup elemanlarında yetiştirilmesine elverişli bir şekilde tevsi mümkün olduğundan vekalet bütçelerinden arz edilen nisbette bir paranın milli müdafaa bütçesine nakli suretile bu önemli işin başarılmasına emir ve müsadelerinizi saygılarımla arz ederim .

4- Baş vekalet ve malumat için M.M.vekaletine arz edilmiştir.

H. Pulat
15.6.1939

Maliye vekilligine
12-6-1939

Genelkurmay Bş.
Mareşal
Feyzi Sabuncu
3

MALİ KONTROL
03750 | 13.VI.39

Bütçe
BÜT.ve TAAH.
04664 | 14.VI.39

11110-4

12-6-39 4922

Cevaplarda Ş. nin isim tarih ve No. sının yazılması lazımdır.

BCA, 30-10-0-0 / 51-332-9

Ek-3: Hava taarruzlarından korunma eğitime tabi tutulacak sağlık elemanları için açılacak kursun programı ve bununla ilgili tamim.

44 / 37

— 2 —

prensipleri ve şartları (39 numaralı Yurt Sıhhat İşleri Talimatı Fasikül 1 - 2)

5 — Fosfor ve termit, elektron bombalarından husule gelen sathî ve derin yanık yaraları, fosforun mevzî'i ve umumî tesir ve tedavî şekilleri ve fosfor tesemmütünü, gazğren ve gazlıgagren ve tetanozu önleyici tedbirler, ameliyat ve tedaviler.

6 Cephe ve bombardıman edilmiş şehir ve müesseselerle triaj, ilk yardım ve pansuman (harp paketi, teskereci veya ilk siblihye yardım ekibinin İşleri hem gazlı hem yaralıların triajı, ilk bakım ve tedavileri, (teçhizatı gösterilecek) (39 numaralı Yurt Sıhhat İşleri Talimatı fasikülü bir)

İlk siblihye yardım ekipleri ve teskereler, yaralı yanık, ve gazlı yanına varışları, halilerine göre onlara yapılacak ilk yardım ve tedavî, onları yerdan kaldırma teskereye koma ve yarıma, nakletme usulleri. (ameli) (39 numaralı Yurt Sıhhat İşleri Talimatı 1, Teskere timar malzemesi ile eşhas üzerinde tatbikat)

7 — Kırıklı ve kanayıcı yaralı ve yanıklara yapılacak ilk pansuman, cebire ve kankesme bağı tatbikatı (elde, kolda, ayakda, bacakda, pazıda, uyluklarda, kafada, yüzde, göğüste ve belkemiğinde) yara ve kırık olduğuna göre (ameli yapılacak ve yapırlacak)

8 — Yarasına göre hangileri yürütülebilir, hangileri yatarak nakil olunur. elde, sırtta, iskenlede, uydurma sedyeler, hayvan sırtında, arabada yaralı arabasında veya kamyonetinde yaralı indirip bindirme usulleri (ameli)

9 Dağda uzun kollu sedyeye ve kayakla, kayak ve kızak üstünde teskere ile yaralı nakletme, usulleri şehirci el arabası, sepetli motorsiklet, otomobil otobüs, kamyon, adı aralı, derezin, otoray, vapurlarla sedyeli ve sedyesiz yaralı nakil usulleri, denizde gölde kayak, sandal, mavuna, vapurlarla (teskere ile üst üste yaralı komacak dispozitifler ve tertibat üzerinde ameli)

10 — Şehir ve kasabalarla mahallî passif korunmada siblihye teşkilatı ilk siblihye yardım ekipleri, siblihye bakım merkezleri, yaralı ve gazlı tedavî hastahaneleri, hafif yaralı ve gazlı tedavî kampları, ve nekabet müessesesi ve köyleri ve bunların dahili tertibat ve taksimatı ve eşhas, malzemesi ve vazifeleri (Şemalar, maketler, kumdan kartırma krokoller üstünden)

4

030	10	51	332	20
-----	----	----	-----	----

187

Passif Hava ve zehirli gazdan korunmada Meslekî Kurslar Programı

Harp Cerrahisi Dersleri

1 — Muhtelif silahlar (bıçak, süngü, rovelver, tüfek, makinah tüfek, top, bomba, lağım V. S.) ve bunların açtığı yaralar (yalnız giriş veya giriş çıkış delikli), kemik kırığı ile beraber veya yalnız et yaraları, multitelif evsaf (boşluk) yaraları, bir anda müteaddit yerde olmuş yaralar, büyük ve parçalanmış et yaraları (omuz ve kavalarda olduğu gibi) temiz ve müteves yaraların inzar farkları ve bunların yara tedavisi bakımından hususiyet ve ehemmiyetleri.

Yaraların tefrih veya hayret devri ve evlusuyonu

Harp cerrahisi bakımından yaraların tasnifi, 1 - 2 - 3 - 4 üncü derece müstacel müdahaleyi muhtıl yaralar.

2 — Basit ve temiz yaraların ilk pansuman ve bakımı (ameli) kırıklı, multitelif temiz yaraların pansumanı ve bakımı (ameli) kırılı ve mikroplu müten yaraların ilk pansumanı ve muahhar tedavisi (ameli). Kanayıcı (nezifli) yaralara ilk pansuman ve kan kesme işleri ve müdahale istitbab ve kademeleri, vakit ve saatı (ameli)

3 — Temiz ve basit ve multitelif yaralara müdahale istitbabı ve müdahale kademeleri ve yeri (Orduda ve geride)

İlk dikmiş (suture primitive d'emblé) = (Suture précoce) ne için ve cephe ve bombardıman edilmiş şehir ve müesseselerle nerede ve ne zamanda yapılmak lazımdır. (Suture primitive retardé) ne demektir, ne için, nerede ve ne müddet zarfında yapılması lazımdır. (39 numaralı Yurt Sıhhat İşleri Talimatı Fasikül 1 - 2 lahika)

4 — İkinci dikmiş (Suture secondaire) ne demektir, ne için nerede ve ne müddet zarfında yapılır ? Müten yaraların başlıca intan amilî mikropları (Stafillokok, Stereptokok, Vibriyon septikler) (gazlıgagren ve tetanoz amilleri) ve bunların mevzî'i ve umumî, vaki ve şafî tedavileri.

Harp cerrahisinde Bakteriyojinin yardımları, intan mikroplarının teacridi, buna göre tedavî aşısı ve serum tatbikatı ve mevzî'i nekantik ve şimik yara temizleme usulleri, yaralıların nakil ve tabiihye

Hava ve Zehirli Gazdan Korunma ve Tedavi Dersleri

- 1 - Hava taarruzlarına karşı passif korunma esasları (toplu, tek başına) ve mahallî passif korunma şekilleri (3502 numaralı passif korunma kaunumun 10340 - 10680 - 10719 numaralı passif korunma nizamnameleri, 11769 numaralı passif korunma talimatnameleri gösterilip sühbiyei alakayan mühim yerleri okunacak)
Tayyareler, bunların birlikleri uçuş ve taarruz şekil ve gayeleri yağın, tahrir, zehir bombaları ve bunların yapıldığı tahrifat ve açtığı yaralar, zehirlenmeler, Bunların kaldırılması ve ilk yardımı, tedavisi için sühbiye teşhisi ve vasıtaları, nelerdir. Bunların vazifeleri (39 numaralı Yurt Sıhhat işleri talimatı fasikül 1 - 2) (1, 2, 3, 4, 5. numaralı passif korunma tedris levhası üzerinden)
- 2 — Zehirli gaz nedir ? kimyevî bünyesi ile, fiziki ve askerî ve fizyolojik tasnifleri.

Zehirlenme nedir ? mekanizması zehirli gazların uzviyet'e duhul kipları, lütrevi masil tahrir ettiği veya vazifeden alakoyduğu. Reversible, İrreversible tesirler ve neticeler.

Gazların ilk tahrir, ademi tahammül ve ölüm hadleri = ölüm hasıası (gaz nümüneleri üzerinden)
3 — Mubarrişlerden göz yasartıcı gazlar, bunların te'sirleri fizyopatolojisi seriri arazi, korunması, ilk yardım, tefriki teşhisi ve tedavileri, muzaddı istibahları, ihtilat ve inzaları.

Mubarrişlerden kusturucu ve aksirtuolar, bunların tesirleri (gaz nümüne ve figekleri ile, maskeli maskesiz tecribe, 7 numaralı passif korunma levhası üzerinden)

4 — Rie ozınması yapan boğucu gazlar bunların te'sirleri, fizyopatolojisi boğucu gaz hastahklarının seririyatı, seyir müddeti ve hararet mübhanası ve öldürücüliğin diğer gazlarla mukayyese. Boğucu arsiner... tesirleri, fizyopatolojisinin klor muştaktatınmki ile farkı, multetif azada husule getirdiği tali afet, boğucu gaz hastahklarının tefriki teşhis ve inzaları, korunma, ilk yardım tedavisi ve muzaddı istibahları, ihtilatları bırakacakları sekeller ve bu sekellerin tedavisi (gaz nümunesi, maske 8,9 numaralı passif korunma levhası üzerinden)

5 — Kabartıcı ve yara açıcı gazların te'sirleri, fizyopatolojisi seriri arazi korunması, tefriki teşhisi ilk yardım ve vakı tedavisi

Kabartıcı gazların tenefüz cihazı, gözler, bazım cihazı ve ciltde husule getirdiği afet, bunların inzar ve ihtilatları, seyir müddeti ve öldürücüliğin boğucu gazlarınmle mukayyese şafı tedavi usulleri, muzaddı istibahları braktığı sekeller ve sekellerin tedavisi (10, 11, 12, 13. numaralı passif korunma levhası üzerinden)

6 — Nesci teneffüsü bozan (umumî te'siri gazlar) bunların kimyevî ve fizyolojik vasıfları, asid siyanidrikim muhtelif cihazları te'siri ve tesemmüm arazi, inzarı korunma, ilk yardım, tefriki teşhis ve tedavi.

Barut gazları ve bunlardan karbon monoksit, buğunla tesemmümünün fizyopatolojisi, seriri envaf ve arzı, inzar ve ihtilatları, korunması ilk yardım ve tedavisi. Barut gazlarından nitroz gazlar, bunlarla tesemmümünün fizyopatolojisi, seriri envaf ve arzı, inzar ve ihtilatları korunması ilk yardım ve tedavisi. karbon dioksid, tesemmümü ilk yardım ve tedavisi.

Barut hastahklarının bunlardan beherin nisbetile mütenasibi olduğru.

7 — Hava taarruzlarında ilk yardım, sun'î teneffüs usulleri (Stwester Schafer) ve muhtelif sun'î teneffüs cihazları (Dr. He-derer, Drinker - Collins) bazarda miyhaniki ve suda boğulma, kömür ve hava gazı, Elektrik çarpualarında ilk yardım ve tedavi usulleri (Hava - Kimya harbi kitabı sahife 346 - 368.5 numaralı passif korunma levhası üzerinden) Zehirli gaz tesemmümlerinde oksijen ve karboksijen tedavisi, rie ozınması olan ve olmiyan vak'alarda bu tedavinin farkları, muhtelif oksijen verme aletleri (tek, çift, 4 kişilik, hastanelerde 2 tevzi boruları tesisatı) Floucan laveur ve menthol ile maske kullanmanın faydaları (5 numaralı passif korunma levhası, 39 numaralı Yurt Sıhhat işleri talimatı fasikül 2 sonundaki resimler, Oksijen koklatma aleti ve şahıs üzerinde amelî tatbikat)

8 — Hem yaralı hem gazlı olanların tedavisi. Boğucu ve kabartıcı gaz hastahkları servislerinin ve pavyonlarının iç tertibat ve taksimatı ve hizmet şekilleri ve farkları her iki grup gazlarının nakli ve tahiyesi ve nakli vasıtalarının vasıfları, ayrılığ, temizleme (6 numaralı passif korunma levhası, 39 numaralı Yurt Sıhhat işleri talimatı fasikül 2 resimleri üzerinde) gaz arama ve temizleme usulleri meskenlerin yiyecek ve içeceklerin, giyecek vesair eşyanın temizlenmesi

030 10

51 332 20

030 10 51 332 20

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARSIVI

4/37

Salgın Hastalıklar ve Mücadelesi Dersleri

1 - SARI ve SALGIN hastalıklarda intanım asıl sebepleri, yardımcı sebepleri (Umumi Bilgiler). SARI ve SALGIN hastalıklarda sirayet vasıtaları (Umumi Bilgiler).

2 - İntan ve müfayet ve bu esas ile aşıların ve serumların, antitoksinlerin faydalı vakti ve şaifî tesirleri hakkında umumî malmumat. Grip hastalığı mikrobu sirayet ve istilası, arazi, en çok görülen ihtilatları, inzari, tedavisi, korunması, grip aşısı, dünya Harbinde İspanyol nezlesi salgını verdiğü ziyat.

3 - Hummayı racia ve lekeli humma hastalıkları, bunların amili marazileri sirayet vasıtaları, arazi, seriri seyirleri ve farkları (hararet münhanileri farkları ile) en çok ihtilatları, inzari, Dünya harbinde ki Halk ve Ordu sağlımları ve mucib oldukları ziyat Bu iki hastalıklardan korunma, takib filiasion, Bit mücadelesi, Bitlerin, Biyolojisi, Bit öldürme vasıtaları, kuru ve ıslak hararetle Bit öldürme (furunlarda, tazyikli ve salma etuvler de), temizleme evleri ve bunların dahili tertibatı, lekeli humma aşısı ve faydası;

4 - Basilli ve amipli dizanteri hastalıkları arazi, seriri seyirleri ve farkları (hararet ve diyare münhanileri ile), en çok ihtilatları, inzari, hararet tedavileri, sirayet tarz ve vasıtaları, korumaları, aşıları.

5 - Tifo ve paratifo hastalıkları, Amili marazileri arazi ve seriri seyirleri ve farkları (hararet münhanileri ile) en çok ihtilatları, inzari, hararet tedavileri, sirayet tarz ve vasıtaları, korumaları, aşıları.

6 - Veba ve Kolerâ salgınları, nereden gelir, nasıl çıkar. Marazî amilleri seriri şekilleri, arazları, seyirleri hangi şekillerinin daha saldırgan ve tehlikeli olduğü ihtilatları, inzari, hararet tedavileri, korumaları, aşıları fare mücadelesi, karantina ve Hudut ve Sahiller Sıhhat İşleri (Tecrit maddeyi gata muayenesi filyasyon V. S.)

7 - Difteri, Kızıl, Çiçek salgınlarının marazî amilleri seriri şekilleri, arazları, seyirleri mühim ihtilatları, inzar ve tedavileri, korumaları, aşı ve serumları, bu intanlarla mücadele bakımından mektepler, sinemalar, vesair iğtima mahallerinde tatbik edilecek tedabir ile bizzat hasta hakkında alınacak tedabirle;

8 - Tetanoz, gazlı gangren amili marazileri, arazi ve seriri şekilleri, bunların yararı ihtilatları, inzari tedavisi, korunması aşısı ve serumlarının istimal tarzı ve vakti. Ruam, tatarak humması, yayı

030 10 51 332 20

usulleri hakkında her meslek mensubuna umumî malmumat ve yönergiler. (Kimyager, eczacı ve gaz arayıcılarla temizleyicilere tafsilatlı ve tabiki tedrisat) (Hava - Kimya harbi kitabı sahife 383 - 406. 42 numaralı genel bilgiler, 6 numaralı passif koruma levhası ve arazi üstünde ve sait ile tatbikat)

9 - Toplu korunnmada sığınaklar neye yaradığı ve envan bunların dahili taksimat tertibat, teşhizatı, temiz hava verme usulleri ve cihazları, sığınakta hayvan idamesi ve hastalardan hastalık geçmemesi için sähli ütüyaçlar kaideler sığınak reviri ve malzeme ve sıhhat memurları. Toplu korunnmada barınılacak şehir ve kasabalarda halkı dağıtma ve tahiyu usulleri ve bunun keideleri, teşhizatı planları, sevk ve idaresi bunda sıhhat mensublarına düşen vazif (Hava - Kimya harbi kitabı sahife 42 - 59 resimleri vesair şemala ile arazi üzerinde kazınmış siper ve hendekler, sığınaklar üzerinde ameli) (10719 numaralı hayvan ve yiyecekleri korunnması talimatı)

10 - Tek başına korunnmada kendimi, ailesini, evini ve eşyasını koruma, maskeler envan, süzgeçli maskelerin aksami, tertibatı süzgecin muhteviyatı maske nasıl kullanılır ? nasıl muhafaza edilir ? asser ve koruma teğtillerinin maskeleri, halk maskesi, yedi yaşında çocuklar ve süt çocuklarının maskeleri, kimler ve hangi hastalıklar maske takmaz, sığınmağa gitmeğe mecbur-tur. Hekimin bu hususta ki müayene ve karar vazifesi :

Tecrid maskeleri : (oksijen bombalı, kimyevi hartuclu) aksan ve teferrüatı bomba hazinelerinin nasıl işleliği, tecrid maskesi nerele ne zaman ve kimler tarafından kullanılır.

Gaz elbisesi ve merhemleri, elbisenin aksami ve teferrüatı, giyilip çıkarılması, muhafazası, temizlenmesi, kimler kullanır ve hangi hastalıklar kullanmaz (Hava - Kimya kitabı sahife: 60 - 92 resimler süzgeçli ve tecrid edici maskeler, gaz elbisesi ile eşhas üzerinde tatbikat)

030	10		51	332	20
-----	----	--	----	-----	----

- 7 -

(veil) hastalıkları marazi amilleri, sirayet tarzları; arazi, seriri şekilleri ihtilatları, tedavileri, korunma.

9 - Yılcık, Kabakulak, Boğmaca, Kızamık vesair indifai hummiyat hakkında esas faydalı malumat (korunma, tedavi ve talebe ile askere göçmenlere vesair kalabak yerlere tatbiki icab eden tedabir.)

10 - Serum hastalığı, Skorbüt, Pellagra, Avitaminoz esasları, alınacak tedabir ve tedavi usulleri hakkında umumî bilgiler. Mikrop ve Salgın hastalıkları harbi, bu harbe karşı alınacak tedabir, teşkilat ve vesait hakkında esas bilgiler.

Tenbih : Sarî ve Salgın hastalıklar tedrisati için kitab Sağlık propaganda levhalarından istifade edilmesi muvafıktır.

030	10		51	332	20
-----	----	--	----	-----	----

Ek-4: Ordunun kuvvetlendirilmesi ve bütün birliklerin tam kadroya çıkarılması için 1938 ve 1939 yıllarına ait Milli Müdafaa Vekâleti bütçelerine ek ödenek konulması.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı
2
10623

GİZLİDİR 20 / 06 / 1994 tarih ve
6321 sayılı Oranla KALDIRILDI

Gizlidir

Siyasî durum dolayısıyla ordunun kuvvetli bulunması ve bu maksatla bütün birliklerin tam kadroya çıkarılması icap ettiğinden 1938 mali yılı bütçesinde 2,262,038 ve 939 bütçesine de 14,572,314 liranın ilâvesi lâzımgeldiği cihetle Meclisin açıldığında 2,262,038 liralık munzam tahsisat lâyihası arz edilmek üzere lâyihanın kanuniyet kesbetmesine kadar ihtiyacın Milli Müdafaa bütçesinden karşılanması ve 939 tahsisat ihtiyacının da bütçenin Mecliste müzakeresi sırasında nazarı itibara alınması; Milli Müdafaa Vekilliğinin 22/3/939 tarih ve 740/930 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 24/3/939 tarihli mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 24/3/939 tarihinde onanmıştır . 24/3/939

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. *S. F. Vaysoy* Ad. V. *T. F. Slay* M. M. V. *M. T. Tuncay* Da. V. *Fayık Özalp*

Ha. V. *S. G. G. G. G. G.* Ma. V. *A. A. A. A. A.* Mf. V. *Yücel* Na. V. *A. C. C. C. C.*

İk. V. *H. C. C. C. C.* S. I. M. V. *S. I. M. V.* G. I. V. *R. R. R. R. R.* Zr. V. *Zr. V.*

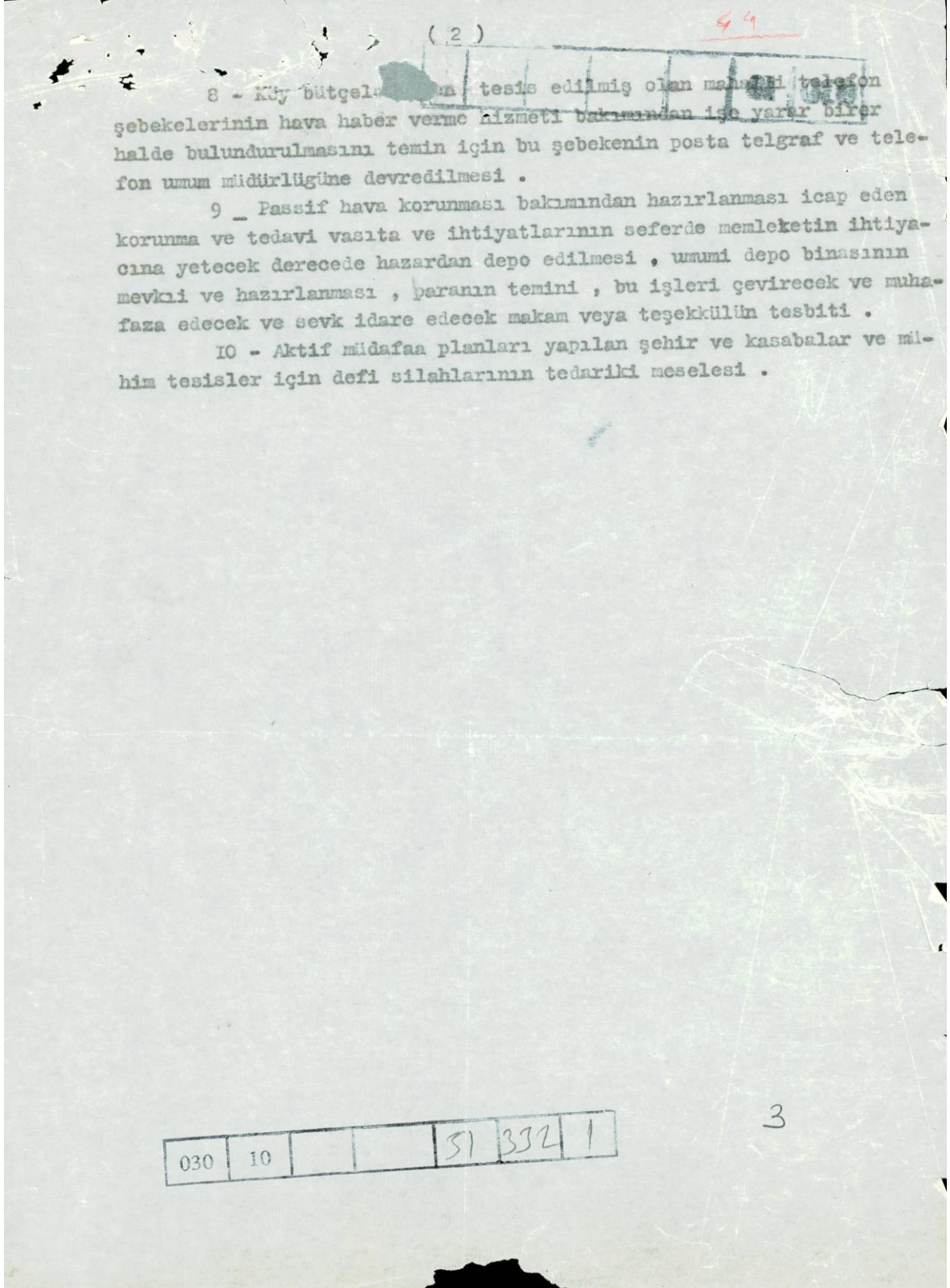
030	18	01	02	86	24	17
-----	----	----	----	----	----	----

BCA, 30-18-1-2 / 86-24-17

Ek-5: Yüksek Hava Müdafaa Komisyonunun toplanması ve telgraf-telefon hatlarının yer altına yapılması, İstanbul'daki devlet evrakının Anadolu'ya nakli veya muhafazası gibi konuların gündem olarak teklifi.

- 99
19
- 1 - Vekalet binalarının vaziyeti :
(Boşaltılacak ise çalışma yerlerinin tesbiti)
- 2 - Sığınak işleri :
- 1 - Vekalet ve müesseseler için (Mektepler ve hapishaneler dahil)
- 2 - Halk için ve hususi müesseseler için
- 3 - Sıhhye sığınakları
- 4 - Vazife esnasında dışarda bulunacaklar için tek veya iki kişilik sığınaklar .
- 5 - Evrak sığınakları .
- Gaz maskesi (Memurlar için ve halk için)
Gaz maskesi tipinin tesbiti ve en ucuz fiyata mal edilmesi çareleri .
- a - Passif koruma nizamnamesinde memurların bizzat birer maske tedarik edecekleri ve tedariki için hükümetçe kolaylıklar gösterileceği kaydı konulmuştur . Bu kayda göre kendi paralarıyla tedarik edecekler demektir . Ancak vazife başında buldukları zaman kendi paralarıyla almış oldukları maskelerini kullanacaklar , yoksa ayrıca hükümet tarafından münhasıran vazife esnasında kullanılmak üzere bir maske verilmesine imkân vardır .
- b - Memurlara ve halka maske ve koruma teşkilleri (daire ve müessese ve fabrikalar dahil) gaz elbisesi, ayak kabası ve eldiveni ve gaz temizleme alât ve edevatı tedarik edileceğine göre mühim bir yekun tutacak olan bu malzemenin maske fabrikamızın bir az daha genişletilmek suretile dahilden teminine teşebbüs edilmesi , harıçten getirilmesinin gümrük resminden istisna edilmek suretile ucuz satılması ve yeknasaklığı temin için her birinden bir tip kabul edilmesi .
- c - Maske süzgeci istoku temini
- 4 - Elektrik , telgraf, telefon hatlarının , santirallarının , mühim depo ve emsalinin ve hususile elektrik ile işleyen fabrikaların motor dairelerinin yer altında yapılması .
- 5 - Bazı eğlence yerlerinin (tyatro , sinemalar, kulupler gibi ictimâ mahallerinin) yer altında yapılması ve yapan sahibine teşvik eseri olarak kolaylıklar gösterilmesi mesela ayrı bir kanun ile 8 : 10 sene vergiden af edilmek gibi .
- 6 - Yapılacak büyük demir yol köprülerinin zaruret olmadıkça masraftan kaçınmayarak bir az doluşturılmak suretile mümkünse dağ eteklerinden geçirilmesi ve mevcutlarının da bu bakımdan yeniden tetkik ettirilmesi .
- 7 - İstanbuldaki kıymetli umumî evrakın ya mahallerinde veya ana dolu içinde yer altında veya betondan yaptırılacak yerlerde muhafazası .
- 2

Ek-5/1:

BCA, 30-10-0-0 / 51-332-1

Ek-6: Hava programının tahakkuku için Almanya'dan pazarlıkla satın alınacak 60 adet avcı uçağı bedelinin Türk-Alman kliring sözleşmesi esasları dâhilinde ödenmesi.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
10546

Kararname

GİZLİ 18170 06 1939 5 tarih ve 0337 sayılı Onayla Kalınlıktır!

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

Hava programının tahakkuku için alımı icab eden 15 adedi mamul ve 45 adedi (komple) malzeme halinde olmak ve Kayseri Fabrikasında yaptırılmak üzere altmış aded Messer Schmit M.E.109 avcı tayyaresinin, yedek motör ve malzemesiyle birlikte 2490 sayılı kanunun 46 nci maddesinin K fıkrasına tevfi kan ve doğrudan doğruya Almanyadaki firmasından pazarlıkla satın alınması ve bedellerinin Türk-Alman kliringi mukavelesi esasları dâhilinde ödenmesi; Millî Müdafaa Vekilliğinin 7/3/939 tarih ve 97/278 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 9/3/939 tarih ve 1426 sayılı mutaleenemesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10/3/939 tarihinde onanmıştır.

10/3/939

REİSİCÜMHUR

İsmail İsmail

Bş. V. *B. P. Akşoş* Ad. V. *F. Akay* M. M. V. *M. Akay* Da. V. *Fayık Özlü*

Ha. V. *S. Akay* Ma. V. *A. Akay* Mf. V. *Yücel* Na. V. *A. Çetinkaya*

İk. V. *İ. Akay* S. İ. M. V. *S. Akay* G. İ. V. *Rama Akay* Zr. V. *M. Akay*

030 18 01 02 86 20 20

BCA, 30-18-1-2 / 86-20-20

Ek-7: İstanbul'un un ihtiyacının temini için Toprak Mahsulleri Ofisince değirmenlere buğday satılacağı.

T. C.
TİCARET VEKÂLETİ
Teşkilatlandırma Um. Müd.

Genel Özel Eki
Savii

Ozo

Kararname projesi

Buğday piyasasının yükseldiği zamanlarda İstanbul şehri ihtiyacının temini için İstanbul değirmenlerine piyasadan daha düşük fiatlarla Toprak Mahsulleri Ofisi depolarından yevmiye 300 tona kadar buğday satışı yapılması 9.4.1939 tarih ve 2/10718 numaralı kararname ile kabul edilmiş idi.

Bu kararnamenin tatbiki, māmullerini münhasıran İstanbula sevk etmek suretile bura ihtiyacının mühim bir kısmını temin etmekte olan Eskişehir ve havalisi değirmenlerini müşkil bir vaziyete duçar etmiş olduğundan İstanbul ihtiyacına tahsis edilmiş olan buğdayın üçde birinin Eskişehir havalisinde bulunan mezkûr değirmenlere tevzii 25.5.1939 tarih ve 2/11091 numaralı kararname ile tasvip edilmiştir.

Bu kerre İstanbul Vilâyetinin 31.1.940 tarihli telgrafına atfen İstanbul şehri buğday ihtiyacının yevmiye 350 ilâ 400 ton tahmin edildiği Ticaret Vekâletinin iş'arından anlaşılmiş olduğundan:

1.- Mezkûr Vekâletce lüzum görülecek hadler dahilinde, üçde ikisi İstanbul değirmenlerine ve kırmacılarına ve üçde biri İstanbul dışında, Eskişehir, Karaköy ve Bozbüyük'deki un fabrikalarına İstanbul ihtiyacına mahsuben tevzi edilmek ve bu fabrikaların imalâtı münhasıran İstanbula tahsis ve sevk olunmak ve bu bapda alâkalılarından birer taahhüt senedi alınmak kaydile İstanbul un ihtiyacı için yevmiye azamî 400 tona kadar buğdayın Toprak Mahsulleri Ofisinin silo ve depoların-

030 10 184 269 6

n.z. 1.6

BCA, 30-10-0-0 / 184-269-6

Ek-7/1:

Ticaret Vekâleti Özel Sayılı ve gÜnlük yazının arkası

- 2 -

dan satılması;

2.- İstanbul değirmenlerine ve kırmacılarına satılacak olan bu buğdayların, 9.4.1939 tarih ve 2/10718 sayılı kararnamede tasrih edildiği veçhile yumuşak cinsinin kilosunun 5,80 ve sert mahlut cinsinin kilosunun 5,50 kuruş fiatla; Eskişehir, Karaköy ve Bozöyük'deki değirmenlere tevzi edilecek buğdayın dahi 25.5.1939 tarih ve 2/11091 numaralı kararname esaslarına tevfikan yumuşak cinsinin kilosunun 5,175 ve sert mahlut cinsinin kilosunun ise 4,875 kuruş fiatla satışı;

3.- Mezkûr buğdayların Istanbuldaki değirmencilere ve kırmacılara Ofisin Istanbulda, Haydarpaşa depolarında mevcut stoklarından; Eskişehirdeki yeni un fabrikası ile Yasin Çakır ve Gümülcüneli un fabrikalarına, keza Karaköydeki Karaköy un fabrikasına ve Bozöyükteki Karasu un fabrikasına Toprak Mahsulleri Ofisinin, Eskişehir silo ve depolarında mevcut stoklarından, salıfüzükir şartlar dairesinde, teslimât yapılması, Ticaret Vekâletinin tarih ve numaralı teklifi üzerine 3491 numaralı kanunun ikinci maddesinin (B) fıkrasına tevfikan İcra Vekilleri Hey'etince tarihinde müzakere ve kabul olunmuştur.

30-10-00 184 269 6

~y. 7

BCA, 30-10-0-0 / 184-269-6

Ek-8: Başbakan Refik Saydam'ın toprak ürünlerinin değerinin arttığını, bu yıl meydana gelen mahsulün hiçbir ziyana uğratılmadan kaldırılması gerektiğini bildiren tamimi.

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı: 6 - 1051
3085

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı: 6 - 1051
3085

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı: 6 - 1051
3085

Tamim
6-7-1940
13/70

Valiliklere
ve Müfettişlere
malumaten *Valiliklere*

1 — Dünya vaziyetinin karışmağa ve bir Avrupa harbinin belirmeğe başlaması üzerine -Eylül 1939 da yaptığım beyanatta Türk çiftçisini fazla ekime davet etmiş ve bütün idare âmirlerinden de bu istihsal mevzuunda azamî alâka ve gayret istemiştim.

Büyük bir memnuniyetle kaydederim ki: Müstahsilin, idare âmirlerinin ve Ziraat Teşkilâtının birini tamamlayıcı mesai ve tedbirlerle bu yıl her yıldan daha fazla ekilmiş ve ekilen de hemen her tarafa bir çok yıllardan daha büyük bir feyiz ve bereketle yetişmiştir.

Dünya buhranı devam etmektedir; bir çok memleketlerde bilhassa Avrupada ziraat vaziyeti bu yıl müsait geçmemiştir. Evvelki beyanatomda da işaret etmiş olduğum gibi gerek memleket iktisadiyat ve müdafaası, gerek çiftçinin kendi menfaati bakımından toprak mahsullerinin ehemmiyet ve kıymeti artmıştır; daha da artması beklenebilir. Onun için idrak edilen mahsulün hiç bir ziyaa uğratılmadan, vakit ve zamanile kaldırılması günün büyük işlerinden biridir.

Bu işte idare âmirlerinin, kendilerine terettüp eden çok ehemmiyetli ve mesuliyetli vazifeleri azamî bir gayret ve basiretle başaracaklarından eminim.

2 — Umumi dünya vaziyeti karşısında memleket müdafaası bakımından uyanık bulunmak vecibi; Hükümeti bazı sınıfları silâh altına çağırmağa ve bir kısım hayvan ve nakil vasıtalarını satın almağa mecbur etti ve daha da edebilir. Memlekette umumi olarak mahsul normalin üstünde iken, bir de kol ve hayvan kuvvetinin eksilmesi karşısında hasat ve harman işlerini aksatmamak için, gayretimizi arttırmak, mevcut imkânlardan azamî istifade tedbirlerini mahallinde aramak ve bulmak icap etmektedir. (Aynı köyde, hatta birbirleriyle alâkalı ve münasebetli köyler arasında iş birliği yapmak, mesaiyi tanzim eylemek ve insan ve hayvan kuvvetlerinde muvazeneyi tesis etmek) suretile gerçeveleyebileceğim tedbirlerin, mahallin icap ve hususiyetlerine uygun olmak şartile, çok faydalı ve tesirli olacağına kanım.

Dar ve sıkışık zamanlarda Türk köylüsü kendiliğinden iş birliği yapmağa, iş muvazenesi kurmağa alışkıdır. Bu hususta yer yer teessüs etmiş teamüller vardır. Köy Kanununda, Millî Korunma Kanununda buna aid bazı hükümler mevcuttur. Her tedbirin yeri ve zamanı vardır: Bunları direktif halinde teferuatile uzaktan teşbite imkân yoktur.

En isabetli tedbiri, işin içinde ve başında olan, vaziyete adım adım takib edebilecek mekide bulunan idare âmirleri bulabilirler. Bu itibarla tafsilâta girmiyerek yalnız mühim bir noktaya dikkat nazaranızı celbedeceğim :

Köylüye işlerini kendi aralarında kendilerine yaptırmak; bu hususta onlara yol göstermek, kolaylıklar ve yardımlar yapmak, dışardan her hangi bir müdahaleye tercih edilmelidir. Yersiz ve zamansız bir müdahalenin aksi tesir yapacağından, işi iyi yapacağına, bozacağından endişe ederim. O itibarla dışardan müdahaleye zaruret hasıl olur, bilhassa Millî Korunma Kanununun 37 nci maddesinin tatbiki icap ederse derhal bana müracaat ediniz.

3 — Bu mevzu üzerinde ehemmiyetle durmaklığım, daha işin başında iken bazı vilâyetlerden hasat ve harman için yardımlar istenmesinden ve bütün tedbirlerin merkezden beklendiğini sezmişimdir.

Esasen Ziraat Vekâleti, elindeki bütün vasıtaları bu işe tahsis etmiştir. Hükümetin de, son zamanlarda büyük döviz fedakârlığı ile Amerikaya ısmarladığı bir takım hasad ve harman makineleri de gelmiştir. Fakat takdir edersinizki : Bunların miktarı mahduttur; her yere makine yetiştirmeye imkân yoktur. O itibarla elde mevcut vasıtalarımızı mümkün olduğu kadar azamî randuman temin edecek bir surette ve en lüzumlusunu tercih şeklinde tevzi ve taksim ettik. Bunların nerelere ve ne kadar ayrıldığı, ne suretle ve ne şartlarla işletileceği Ziraat Vekâletince teşbit ve takib olunmaktadır.

Bu hususta Ziraat Vekâletinin iş'arı dairesinde hareket edilmesini ben de dilerken şu noktaları da hatırlatırım:

Makinaları iyi kullanmak ve ondan azamî randuman almak esastır. Bunun için de, makinaları ekip-ler halinde çalıştırmak, kontrol ve idareyi güçleştirecek surette dağıtmak, fuzuli gidip gelmelerle makineyi beyhude yormamak ve işden kaybetmemek, işi iyi sıralatıp beklemelerle vakit geçirmemek, kabil olursa iki üç ekip-le çalışarak çok iş yapmak gibi noktalara dikkat etmek lâzımdır.

4 — Hasat ve harman işlerini gerek siz, gerek kaymakam ve nahiye müdürleri aleddevam ve muntazaman yerlerinde takip ederek her hafta başı vaziyeti telgrafla bana bildireceksiniz.

Muvaffakiyetler temenni ederim.

5 — Bilgi için Vekâletlere, doğruca Umumi Müfettişlere, Valilere yazılmıştır.

6/7/1940

Başvekil

030	10			15	84	20
-----	----	--	--	----	----	----

BCA, 30-10-0-0 / 15-84-20

Ek-9: TMO tarafından un stoku yapılmasına dair kararın yürürlüğe konulması.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı

2

15114

28/II/1940 tarih ve 2/14710 sayılı kararnameye ekdir:

3491 sayılı kanunun 8 inci maddesinin 2 inci fıkrası mucibince, Toprak Mahsulleri Ofisinin memleket ihtiyacı olarak un stokları vücade getirmesi ve bunları fevkalâde hallerin icap ettirdiği şekil ve mahallerde muhafaza ve idare etmesi hakkındaki ilişik kararın meriyete konulması; Ticaret Vekilliğinin 23/I/1941 tarih ve 6/505 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 30/I/1941 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMHUR

İsmail İsmail

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
S. P. Haydaroglu Ferid Özyar S. Alihan Ferid Özyar S. S. S. S. S.

Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V.
A. A. A. A. A. A. A. A. A. A.

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.
R. Karadiz N. Karadiz C. K. Karadiz M. Karadiz

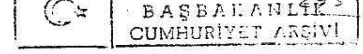
00	10	01	02	93	128	9
----	----	----	----	----	-----	---

BCA, 30-18-1-2 / 93-128-9

Ek-10: Hububat, bakliyat, patates, pirinç un ve ezmelelerinden pasta ve benzeri maddelerin yapılıp satılmasını yasaklayan 255 sayılı kararın yürürlüğe konulması.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı:
2

Kararname

17199

Hububat ,Bakliyat, Patates ve Pirincin; Un ve ezmelelerinden Psta, Çörek ve bunlara benzer maddelerin yapılması ve satılması ya sak edilmesine mütedair olup Koordinasyon heyeti Reisliğinin 8/I/94 tarih ve I/26 sayılı tezkeresile teklif edilen ilişik (255) sayılı Kararın mer'iyete konulması;İcra vekilleri Heyetince 21 Nisan 1942 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ M. V.
G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

030 18 01 02 97 111 6

BCA, 30-18-1-2 / 97-111-6

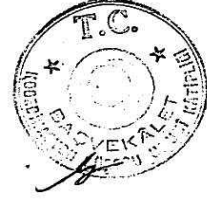
Ek-10/1:

1-26

K/255

1.- Hububat, bakliyat, patates^{ve} pirincin un ve ezmelerinden pasta, çörek ve bunlara benzer maddelerin yapılması ve satılması Millî Korunma Kanununun 21 inci maddesine dayanılarak yasak edilmiştir.

2.- İşbu karar neşrinden üç gün sonra meriyet mevkiine girecektir.

030 18 01 02 19711116

HG/S.

BCA, 30-18-1-2 / 97-111-6

Ek-11: Karne ile dağıtılacak ekmeklerin gramajları.

Yarı 12 Sayfa
Cemal Nadirin üç renkli harikaları

Son Posta

Sene 12 — No. 4112

Yeni İktisat telefonları: 30203

ÇARŞAMBA 14 EKİNCİKANUN 1942

İktisat telefonları: 30203

Fiyat 5 kuruş

Bu sabahki haberler

Filipinlerde Amerikanın ilk zaferi

Japon tank ve zırhlı kuvvetleri dağıtıldı

Londra, 14 (A.A.) — Filipinlerde Amerikan kuvvetleri önünde bir başarı elde etmişlerdir. 11 saat süren bir savaşta Japon tank ve zırhlı kuvvetleri dağıtıldı ve geri çekildiler. Japonların ağır kararla yenildiği.

Bu sabahki Sovyet resmi tebliği

Rus süvari «Almanların Karımındaki vaziyeti Moskova garbündeki vaziyetlerinden iyi değil diyor

Londra, 14 (A.A.) — Kuzeybatıdaki Moskova garbündeki vaziyetleri Moskova garbündeki vaziyetlerinden daha iyi değil diyor.

Rus süvari kuvvetleri geçen yıl, Moskova garbünde Alman kuvvetlerini karşılamak için bir takım tedbirler almıştı ve bu tedbirlerin başarılı olduğunu belirtiyor.

Sovyet tebliği

Londra, 14 (A.A.) — Bu sabahki Sovyet resmi tebliği, Moskova garbündeki vaziyetleri Moskova garbündeki vaziyetlerinden daha iyi değil diyor.

Leningrad

Londra, 14 (A.A.) — Leningrad'daki hava saldırıları Moskova garbündeki vaziyetlerinden daha iyi değil diyor.

Ruslar çizgi bir silah imaline başlamışlar

Londra, 14 (A.A.) — Ruslar, çizgi bir silah imaline başlamışlar. Bu silahın imalatı Moskova garbündeki vaziyetlerinden daha iyi değil diyor.

Rio konferansı yarın toplanıyor

Amerika hariciye nazarı «Harbi hazanlık için Amerikan devletlerinin birleşmesi» demiş

Washington, 14 (A.A.) — Yarın Rio de Janeiro'da toplanacak konferansta, Amerika hariciye nazarı, «Harbi hazanlık için Amerikan devletlerinin birleşmesi» demiş.

Malayada Japonlar cenuba akmakta devam ediyorlar

Yeni Delhi, 14 (A.A.) — Japonlar, Malayada cenuba akmakta devam ediyorlar.

Ekmek bugün karne ile dağıtılıyor

Ağır işler erbabı (750) gram, büyükler (375) gram, ekmek alacaklar

Valinin beyanatı : “Kimsenin ekmezsiz kalması tehlikesi mevcut değildir. Vatandaşlardan istediğimiz, hakka hürmetkâr ve hükûmete müzahir olmaktır,,

Fransızca imaline bugünden itibaren nihayet verildi

Refah vapuru hâdisesi

Başvekilin Partide izahatı

O zaman Vekil bulunan iki meb'us isticivab ediyor

Ankara, 14 (A.A.) — Cumhurbaşkanı Refah Vapuru hâdisesi hakkında Başvekilin Partide izahatı yapıldı. Başvekil, «Bu hâdisenin milletimiz için bir ders olduğunu» belirtti ve «Hükûmetin bu hâdiseyi bir fırsat olarak değerlendireceğini» söyledi.

Ekmekler 750 gramlık olarak çıkarılıyor, fiyatı 12,5 kuruş

Fırınlarda müteaddid yerlerde şubeler açılıyor, bakkallarda da ekmek satılacaklar.

Karneniz yoksa derhal nahiyâ müdürlüklerine müracaat ediniz!

750 GRAM 375 GRAM 187.5 GRAM

Karne vesikâli ile ekmek bu miktarlar üzerinden dağıtılacaktır. Bu ekmeklerin fiyatları, karne sahiplerinin bu ekmekleri almak için bakkallarda bulunmaları halinde, bakkalın karne sahibine gösterdiği fiyattır. Karne sahipleri, ekmek almak için bakkalın karne sahibine gösterdiği fiyattır.

Karne usulünün faydaları

«Karne usulünün faydaları» başlıklı bir rapor, karne sahiplerinin bu ekmekleri almak için bakkalın karne sahibine gösterdiği fiyattır.

Uzakşarkta harb

Japonlar Malaka'ya doğru ilerliyor

Singapura karşı gündüz hava akınları yapıldı

Felem: nk tayyareleri Japon gemilerine hücum ettiler

Tokyo, 13 (A.A.) — D. N. B. Japonya'nın Malaka'ya doğru ilerlediği ve Singapura'ya karşı gündüz hava akınları yapıldığı bildirildi.

“Ofi,, ye göre

Rusyada kış harbi hiçbir suretle siper harbine dönmiyecek

Volga kıyılarında şiddetli muharebeler oluyor

Berlin, Rusların kapana tutulduklarını belirtmektedir

Kış hattı

Stockholm, 13 (A.A.) — O. E. V. «Kış hattı» hakkında Stockholm'de yapılan görüşmelerde, «Rusların kış harbinde hiçbir suretle siper harbine dönmiyeceği» belirtildi.

Havacılık mütâhassısı diyor ki

Amerikan havacılığının hazırlığı karşısında Almanların vaziyeti

YAZAN : MITAD TUNCEL

Zalimden zalime, zulme zulme...

«Amerikan havacılığının hazırlığı karşısında Almanların vaziyeti» başlıklı bir yazı, Almanların havacılık altyapılarının yetersiz olduğunu ve Amerikan kuvvetlerinin bu alanda büyük bir üstünlüğe sahip olduğunu belirtti.

Türkiyenin vaziyeti ve Sovyetler

«Türkiyenin bugünkü bitarafılığı Moskova'da tamamen tasvib ediliyor,,

«İngilterenin olduğu gibi Rusyanın da arzusuna kavretti bir Türkiye görünmektedir»

Moskova'dan dönen İngiliz gazetecinin beyanatı

Ankara, 14 (Haber) — Bir İngiliz gazetecinin Moskova'dan döndüğü ve «Türkiyenin bugünkü bitarafılığı Moskova'da tamamen tasvib ediliyor» dediği bildirildi.

Kanlıca cinayeti

Kıskaç koca, karısını tabanca ve bıçakla sokakta nasıl öldürdü?

Cinayete, hırsızın genc ve güzel karısından mitemmelenen Kanlıca'nın cinayeti, bir kumarbazın, bir hırsızın ve bir kumarbazın cinayeti oldu.

Ek-12: İngiltere ve Amerika'nın notası üzerine, Almanya'ya yapılan ihracatın Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülmesi.

T. C.
Hariciye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

Ankara 20 Nisan 1944
Hulâsa

U. No. 27095
H. No. 111
Lef:

46-69
16-5-766

172
157

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Yüksek Başvekâlete

1 - İngiliz ve Amerika Hükümetleri 14.4.1944 tarihli Notalarında Almanya ve peykleri olan memleketlerle aramızda mevcut anlaşmalara tevfikân verilen mallar meyanında harbin idamesi için zarurî telâkki ettikleri malların verilmesine devam edilmesinin hayatî menfaatlarını haleldar etmekte olduğunu ileri sürerek : Krom, bakır, demir ve çelik, nebatî yağlar, yağlı tohumlar, deri debağlanmasında kullanılan maddeler, mazi, deri, pamuk, pamuk paçavrası döküntüsü ve kazıntısı, yün paçavrası, tiftik, ipek koza ve döküntüsü, kendir, keten, afyon, kuzu bağırsağı gibi maddelerin ihracına devam olunması halinde bitaraf memleketlere tatbik edilmekte olan bloküs tedbirlerinin Türkiye'ye de teşmil olunacağını beyan etmiş bulunmaktadır.

2 - Yüksek malûmları olduğu üzere İngiliz ve Amerikan Hükümetlerine verilen 17.4.1944 tarihli cevabı Notada Hükümetimiz, istenilen yardımı, maddî imkânlarının müsaadesi nisbetinde, yapacağını bildirmiştir.

3 - Bu itibarla Avrupa kitasile dış ticaret münasebetlerimiz iktisadî safhadan siyasî mülâhazaların hâkim olduğu bir safhaya intikal etmiş olduğundan ihracat

-4-

030	10			163	140	18
-----	----	--	--	-----	-----	----

BCA, 30-10-0-0 / 163-140-18

Ek-12/1:

T. C.
Hariciye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Ankara 193
Hulâsa

U. No.
H. No.
Lef :

- 2 -

ve ithalâtımızın haricî politikamız esaslarına tamamen uygun bir tarzda sevk ve idare edilmesi kat'î bir zaruret haline gelmiştir.

Binaenaleyh dış ticaretimizin seyrini haricî politikamızın inkişafına uygun olarak tanzim edebilmek için umumî veya ahdî rejimlere müsteniden :

a) Hususî takas
b) Serbest döviz
c) Kliring
d) ve deblokaaj suretleriyle vuku bulacak ihracata müteallik bilûmum istimzaç lisans ve mukavele projelerinin Vekâletimce yakından takip, tetkik ve tasvip edilmesi ve bilfiil ihracatın bütün bu murakabeye rağmen maksadı tecavüz edememesi için Devlet Demir ve Deniz Yolları nakliyatının durdurulması, ağırlaştırılması gibi hususatin da Vekâletim kararile temin edilebilmesi zarureti mütebariz bulunmaktadır.

Bu mülâhazalara istinaden yukarıda maruz işlerin Vekâletimde yapılacak hususî bir teşkilât ile idare edilmesi Yüksek taktirlerine iktiran ettiği takdirde icap eden İcra Vekilleri Heyeti kararının alınmasına

....

2

030	10			160	140	18
-----	----	--	--	-----	-----	----

BCA, 30-10-0-0 / 163-140-18

Ek-12/2:

T. C.
Hariciye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

U. No.
H. No.
Lef :

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Ankara 193
Hulâsa
172
157

- 3 -

Yüksek müsaadelerini derin saygılarımla rica ederim.

ve
Neç

Hariciye Vekili
M. Münemcioglu

Olur
S.S.

20.4.1944 tarihli toplantı

865	11	16-69
-----	----	-------

030	10			163	140	18	3
-----	----	--	--	-----	-----	----	---

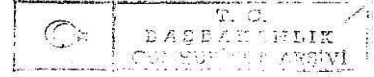
BAŞVEKÂLET MÜDÜRLÜĞÜ		
Tarih	27-5-44	2051

BCA, 30-10-0-0 / 163-140-18

Ek-13: Amerika'dan gelmekte olan askeri malzemenin kullanılmasını göstermek üzere Amerikalı 200 uzman ve personelin kara, deniz ve hava birliklerinde çalıştırılmalarına izin verilmesi.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar say 761
3

KARAR

7467

Amerika'dan gelmekte olan askeri malzemenin kullanılmasını göstermek üzere, Amerikalı 200 uzman ve personelin, kara, deniz ve hava teşkillermizde çalıştırılmaları; Bakanlar Kurulunun 14/ 5/ 1946 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan <i>Ş. S. Sarıkaya</i>	Devlet Bakanı Bağ. Yardımcısı	Devlet Bakanı	Adalet Bakanı	Millî Savunma Bakanı
İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı	Millî Eğitim Bakanı	
Bayındırlık Bakanı	Ekonomi Bakanı	Sa. ve So. Y. Bakanı	Gümrük ve Tekel Bakanı	
Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Ticaret Bakanı	Çalışma Bakanı	

030 10 01 02 116 33 19

BCA, 30-18-1-2 / 116-33-19

Ek-14: Sümerbank Sanayi ve Etibank Maden ve Enerji Planlarının uygulanması.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Sayı :

-2-

1- Şimdiye kadar 51,93 milyon liralığı siparişe bağlanmış ve 11,63 milyonu ödenmiş bulunan 189,83 milyonluk Sümerbank sanayi plânından:

a- 67,9 milyon lira ile ifade edilen ağır sanayi kısmı, ancak İngilizlerle yapılacak temaslar neticesinde, bir kredi sağlanacağı takdirde tatbik mevkiine konulacaktır.

b- 33,8 milyon liralık İzmir kombinesi tesisinin şimdiden özel teşebbüslere devri imkânları araştırılacaktır.

(Umumiyetle müesses tekstil sanayisinin ferdeleştirilmesi için lüzumlu teşebbüsler alınması konusunun diğer bir karar mevzuu olmak üzere ayrıca tetkike tabi tutulması uygun görülmüştür.)

2- Etibank'ın 589,925 milyon liralık programından:

a- Kozlu siyefi amanjmanı, liman ve iltisak hatlarıyla iki bölge lavvarına taallük eden ve 3,6 milyonu ödenmiş olan 104,5 milyon liralık kısmının,

Murgul Bakır madeni tesislerine müteallik ve 11,4 milyon lirası ödenmiş olan 23.- milyon liralık kısmının,

Çatalağzı bölge santrali ile Çatalağzı-Karabük enerji nakil hattının tesisine taallük eden ve 11,6 milyonu ödenmiş olan 41.- milyon liralık kısmının

tahakkuku için başlanmış işlere devam edilecek ve diğerleri için lüzumlu teşebbüslere girişilecektir.

b- Ereğli kömür havzası amanjmanının mütebaki kısmı

(276,85 milyon lira) ile Garp Linyitleri amanjmanı (41,125 milyon lira) ve Çağlayık, Tunçbilek santrallerine taallük eden (85.- milyon lira) kısmın tatbiki için hariçten sağlanacağı umulan kredinin neticesine intizar olunacak, ancak Kırıkkale-Ankara enerji nakil hattının şimdiden tesisi derpiş edilecektir.

030	18	01	115	85	14
-----	----	----	-----	----	----

c- Bolkaradağı-Keban gümüşlü kurşun madeninin tesisi programdan çıkarılacaktır.

d- Yukarıda sayılan konular haricinde kalıp plânda yer alan Divriği, Şark Kromları ve Ergani Bakır İşletmelerine taallük eden tesislerin tahakkuku yolundaki çalışmalara Etibank kendi menabii ile devam edecektir.

3- Esas itibarile kabul edilen bu plânların yukarıda sayılan kayıtlar altında tahakkuku için ayrıca:

a- Malî tedbirlerin teferruatını tesbit etmek üzere Maliye ve Ekonomi Bakanlıkları arasında sürekli bir işbirliği tesisi,

b- Karabük tevsilerile alâmalı Ereğli limanı- Ereğli Tefen ve Amasya- Somucak hatlarının inşasıyla lüzumlu taşıma araçlarının tedariki için Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlıklarınca zamanında gerekli teşebbüslere geçilmesi ve bu hususların tevsî işleriyle müvazi bir surette tahakkuk ettirilmesi,

c- Tekstil sanayiimizin tevsî ve ilâvelerle mazhar olacağı inkişaf neticesinde artacak ham madde ihtiyaçlarının karşılanabilmesini teminen bilhassa pamuk istihsalimizin teşviki yolunda Tarım Bakanlığınca şimdiden gereken tedbirlerin alınması,

d- Selüloz sanayii için Orman İşletme İdarelerinin çeşitli bölgelerde ormandeşelerinden odun hamuru yapacak ufak tesisler meydana getirmesi için Tarım Bakanlığınca gerekli tedbirlerin alınması ve Ekonomi Bakanlığıyla işbirliği yapılması,

e- Maden İşletmelerimizin istihsallerini artırmakla beraber olacak trafik artışının denizde ve karada karşılanması maksadıyla Ulaştırma Bakanlığınca gerekli tedbirlerin alınması ,

f- Kömür havzası ile linyit madenlerimizin artacak maden

030	18	01		115	85	14
-----	----	----	--	-----	----	----

T.C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü

Karar sayısı
3

688I

direği ihtiyacını karşılamak üzere Tarım Bakanlığınca dahilden sağlanması mümkün olacak direklerin temini için bu Bakanlıkça ve dahilden temini mümkün olmayanların hariçten celbi için Ticaret ve Maliye Bakanlıklarınca gerekli tedbirlerin alınması ve Ekonomi Bakanlığı ile işbirliği yapılması,

g- Kömür havzasının ikinci kademe (yani krediye intizaren) mütalâa edilen amanjmanın tahakkuku halinde Kandilli siyeji istihşalâtını Ereğli limanına nakledecek olan demiryolu hattının yapılması için Bayındırlık Bakanlığınca gerekli teşebbüslere girişilmesi ve bu hususların havzanın amanjman programının uygulanmasıyla müvazil olarak yürütülmesi .

CUMHURBAŞKANI

İsmail

14
85
115
07
18
09

Başbakan <i>Şif. Bakay</i>	Devlet Bakanı Başv. Yardımcısı <i>Banbakan</i>	Devlet Bakanı <i>Ulkükdag</i>	Adalet Bakanı <i>S. Nurmankıran</i>	Milli Savunma Bakanı <i>Borsef</i>
İçişleri Bakanı <i>em. e</i>	Dışişleri Bakanı <i>N. G. G. G.</i>	Maliye Bakanı <i>H. N. N.</i>	Millî Eğitim Bakanı <i>P. S. S.</i>	
Bayındırlık Bakanı <i>G. G. G.</i>	Ekonomi Bakanı <i>C. C. C.</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>S. S. S.</i>	Gümrük ve Tekel Bakanı <i>S. S. S.</i>	
Tarım Bakanı <i>S. S. S.</i>	Ulaştırma Bakanı <i>S. K. K.</i>	Ticaret Bakanı <i>G. G. G.</i>	Çalışma Bakanı <i>P. P. P.</i>	

Ek-15: Türkiye yolları üzerinde incelemeler yapacak olan 12 Amerikalı uzmanın Trakya'daki karayollarında seyahat etmelerine izin verilmesi.

T.C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü

KARAR

Karar sayısı:

3

6831

Türkiye yolları üzerinde incelemeler yapacak olan ilişik listede adları yazılı 12 Amerikalı uzmanın işleri icabı olarak, bu yolların içinde bulunduğu ikinci yasak bölgelere girmelerine ve 2/1948 sayılı karar hükmünden istisnaen, Trakya'daki kara yollarında seyahat etmelerine izin verilmesi; Bayındırlık Bakanlığının 13/12/1947 tarihli ve 16485 sayılı yazısı üzerine, 1110 sayılı kanunun birinci maddesinin B fıkrasına göre, Bakanlar Kurulunca 8/1/ 1948 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan *İsmet İnönü* Devlet Bakanı Baş. Yardımcısı *B. Barın* Devlet Bakanı *İsmet İnönü* Adalet Bakanı *S. Berrin* Milli Savunma Bakanı *İsmet İnönü*

İçişleri Bakanı *İsmet İnönü* Dışişleri Bakanı *İsmet İnönü* Maliye Bakanı *İsmet İnönü* Milli Eğitim Bakanı *İsmet İnönü*

Bayındırlık Bakanı *İsmet İnönü* Ekonomi Bakanı *İsmet İnönü* Sa. ve So. Y. Bakanı *İsmet İnönü* Gümrük ve Tekel Bakanı *İsmet İnönü*

Tarım Bakanı *İsmet İnönü* Ulaştırma Bakanı *İsmet İnönü* Ticaret Bakanı *İsmet İnönü* Çalışma Bakanı *İsmet İnönü*

030 18 01 115 83 4

BCA, 30-18-1-2 / 115-83-4

Ek-16: ABD'den yapılan ve yapılacak olan yardımlardan Milli Savunma ihtiyaçları ile yine bu maksatla her çeşit yol, iskelelerin onarılması, cihazlandırılması ve diğér ihtiyaç maddelerinin vergi ve harçlardan muafiyeti.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Sayı:

3
7585

Karar

Amerika Birleşik Devletlerinde Türkiyeye yapılacak yardımlardan münhasıran Millî Savunma ihtiyaçları ile yine bu maksatla her çeşit yol, köprü, liman ve iskelelerin yapılması, onarılması, tamamlanması ve cihazlandırılması için sağlanacak Kara, deniz ve hava harp teçhizatı, mühimmat ve araçlarıyla bunların yedek ve yenileme parçaları ve levazımı, akaryakıtlar ile bunların taşınmasına, konmasına mahsus duba, sarnıç, teneke, bidon gibi her türlü kab ve araçların, her çeşit taşıt, muhabere, inşaat ve tesisat malzemesi, makineler, cihaz ve aletlerle bunların yedek ve yenileme parçaları ve levazımı, baraka, sabit ve sabit vasıtaları, her türlü giyecek maddeleri, garnizonlar ve hastaneler tesisi, askerî fabrika ve teknik atelyesi idaresi için lüzumlu her çeşit tezgâh, malzeme, ham madde, eşya, ilâçlar ve müstahzarat, aletler ve cihazlar ile bunların dışında olarak Millî Savunma ihtiyaçları için gelecek diğér her çeşit maddelerin gümrük vergisi ve zamlarıyla Hazineye, Özel İdare ve belediyelere ait her türlü vergi ve resim, harç ve zamlarla ardiye ücretinden bağışık olarak yurda sokulması ve şimdiye kadar Millî Savunma ve Bayındırlık Bakanlıklarınca getirilmiş olup yukarıda yazılı ihtiyaçlarda kullanılmış veya kullanılacak olan maddeler hakkında da aynı işlemin uygulanması, Millî Savunma Bakanlığının 10/2/1948 tarihli ve 14101/20521 sayılı ve Bayındırlık Bakanlığının 26/ 2/ 1948 tarihli ve 54130-M/2629/2935 sayılı teklifleri ve Maliye Bakanlığının 30/ 3/ 1948, 13/5/1948

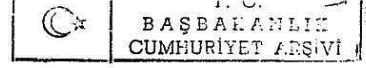
030 18 01 02 116 39 17

BCA, 30-18-1-2 / 116-39-17

Ek-16/1:

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü

Karar sayısı:
3

- 2 -

7585
tarihli ve 291085-2/6558, 9594 sayılı ve Gümrük ve Tekel Bakanlığı
nın 25/3/1948 tarihli ve 22972 sayılı mütalâaları üzerine 5164
sayılı kanunun 1 inci ve geçici maddesine göre Bakanlar Kurulunca
2/ 6/1948 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan 	Devlet Bakanı Başh. Yardımcısı	Devlet Bakanı -----	Adalet Bakanı 	Millî Savunma Bakanı
İçişleri Bakanı 	Dışişleri Bakanı 	Maliye Bakanı 	Millî Eğitim Bakanı 	
Bayındırlık Bakanı 	Ekonomi Bakanı 	Sa. ve So. Y. Bakanı 	Gümrük ve Tekel Bakanı V 	
Tarım Bakanı 	Ulaştırma Bakanı 	Ticaret Bakanı 	Çalışma Bakanı 	

176 39 17

BCA, 30-18-1-2 / 116-39-17

Ek-17: Devlet Hava Yolları Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı rapor.

62
143

YÜKSEK BAŞBAKANLIĞIN 13.ŞUBAT.948 TARİH VE
76-793/6-526 SAYILI YAZILARINA GÖRE
HAZIRLANAN RAPOR

DEVLET HAVA YOLLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ:

1 - İleride yapılacak kadro tasarrufları dolayısıyla bütçe yükünü ağırlaştırmamak için münhal vazifelere, kat'i bir zaruret bulunmadıkça açıktan memur tayin edilmemesi prensibi idaremizce ötedenberi tatbik edilmektedir.

2 - 1943 Yılında mevcut 6 meydanın 12.ye iblağı göz önünde tutulmak suretile hazırlanmış olan 4467 sayılı teşkilât kanunumuzla alınan kadro ile ilk anlarda işler kolaylıkla tedvir edilmiş ise de; müteakip senelerde görülen lüzuma binaen yeniden açılmış olanlarla meydanların yekünü 19.a bâliğ olduğu ve geçen sene Atina'ya da sefer açıldığı ve bu nisbette muamelât fazlalaştığı halde yine aynı kadro ile bütün işlerin noksansız olarak yürütülmesi hususunda azami mesai sarfedilmekte bulunmuştur.

Bu arada idaremiz geçen sene Westic^{ing}house ve White şirketleriyle yapılan sözleşmeler gereğince çok miktarda teknisyen ve personel istihdamını istilzam eden, Milletler arası vasıflarda hava limanları tesis ve inşası gibi munzam bir işi de üzerine almış bulunmaktadır.

Çalışma sahasının çok genişlemiş ve iş hacminin eskisine nazaran bir kaç misli artmış bulunmasına rağmen idaremiz, yukarıda arzedilen dar kadro ile, mümkün olan şartlar dahilinde en verimli bir surette işlerin yürütülmesine çalışmakta ise de yetiştirilememektedir.

Bu itibarla idaremizin yeni iş hacmine göre hâlen zayıf kalan teşkilât bünyesinin takviyesi zarureti hissedilmiş ve bu maksatla yeni bir teşkilât kanunu tasarıları ihzârı cihetine gidilmiştir.

3 - Memleketimiz sivil havacılık işlerinin genel olarak tanzimi için hava seyrüsefer kanunu hazırlanmaktadır. Buna nazaran meydanlarımızın inşâ, islah ve techizi ve idaresi; meydanlar arasında seyrüseferin idaresi; memleket dahilinde ve harici seferlerin işletilmesi; Milletler arası teahhütlerimizle ilgili işlerin tedviri konularından genel müdürlüğümüze düşecek görevlere göre teşkilâtımız ayarlanacaktır. Bu hususlarda Amerikalı mütehassıslardan istifade olunmaktadır. Bu işleri asgari personelle yapmak prensibi şimdiden ele alınmış bulunmaktadır.

4 - Devlet Hava Yollarının elliye varan uçuş vasıtalarının yakın mesafe uçaklarından gayri büyük kapasite deki yolcu uçaklarından Yunkers tipinde olan beşi, malzemesizlik yüzünden gayri faal olduğu gibi 30 Douglas uçağından 27.si Amerikan ve İngiliz ordu tayyaresi iken hava yollarımız kadrosuna girmiş paraşüt ve pilânör uçaklarıdır.

Bu uçakların motorleri çölde tamir edilmiş ve uzun müddet bakım-sız kalmalarından dolayı da kanat bağlantılarında ve gövdelerinde koroxizyon eserleri görülmüştür. Bunların yolcu uçağı haline ifrağı ve motorlerinin Nomanklâtürlere göre revizyon ve bakımını temin etmek için yedek malzemeye ihtiyaç vardır.

İdare yıllık yedek malzeme sarfiyatını depolarına iddihar etmeden müteakip sene faaliyetini temin etmeğe imkân bulamayacağından her sene bütçesinde mevzû ödenek ve malzeme ihtiyacı karşılığı olarak dövizin sağlanmasına kat'i zaruret vardır.

62
149

Bundan başka bugün meydanlarımıza inen ve havalarımızdan geçen 14 şirketin mevcudiyeti gözönünde tutulursa Uluslar arası nakliyat da emniyet bakımından eşitlik sağlamak zaruretindeyiz.

Uzak mesafelere yapılacak nakliyat ise revizyon görmüş motörlerden ziyade yeni motörlerin kullanılması zaruridir.

Yedek ve anamalzemesi yurt dışında yapılan ve tek fabrikada bulunan uçak malzemesi temininde ödenekten ziyade döviz bütçesinin rol oynadığı aşikardır.

5- Döviz ve malzeme temininde umumî mevzuatın ve formalitele-
rin ortaya koyduğu zaman kayıplarının rasyonel çalışmaya engel teşkil ettiği her zaman görülmektedir.

6- Devlet Hava Yolları İşletmesi 19 meydanda çalıştığına göre ve muhtelif illerin nüfus kesafeti diğer illerle olan iktisadî münasebatı bir uçağı dolduracak yolcu teminine imkân vermemekte ve dolayısıyla uçak seferlerinde her il için kontenjan tahsisi cihetine gidilmektedir. Bu sebeple 2 il arasında ütilizasyon nisbeti daima düşmekte ve rasyonel çalışılmamaktadır. Bu ise anne hizmeti gören müessesemiz için iktihami zarurî bir durum bulunmaktadır yaratmaktadır.

7- Devlet Hava Yolları İşletmesi her hususta bir ihtisas işidir. Mesleğin membaî hiç bir zaman velût olmadığına göre bu günkü işletme personelini lâalettayin elemanla idare etmektedir. Gerek trafik ve gerek işletmenin navigasyon ve komunikasyon branşlarında elemanlarımızı yetiştirmek ve meydanlarımızın Uluslar arası şartlarına ifrağı zamanında da pilotaj sistemimizin en son metotlara uygun olarak revizyon görmesi için yabancı uzmanlar getirilmesi cihetine gidilecektir.

8- Hava Yolları İdaresi 1948 yılında bilet satışlarını kendisi temin etme adımı atmıştır. Esas itibarile Uluslar arası bilet satış kombinasyonuna girerek alacağı komisyonlarla umumî masrafının bilhassa idare masrafı çok olan hava limanlarında bu malî yükün bir kısmını hafifleteceği aşikardır. Bu maksadın sağlanması için yeni teşkilât kanunumuza bazı hükümler konulacaktır.

9- Yüksek Başbakanlık emirlerinin ikinci maddesinin A,B,C ve Ç fıkralarında yazılı hususların sağlanabilmesi için memurî, maaş, teadül, harcirah, emeklilik kanunlarıyla arttırma ve eksiltme ve Muhassebi umumîye kanunlarında gerekli değişikliklerin yapılması lüzumlu görülmektedir.

030	10			61	410	44
-----	----	--	--	----	-----	----

Ek-18: Hava sanayiinin gelişmesini temin için hazırlanmış rapor.

BEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1 - 2 - -

a) İstenilen tipte ve memleketimiz bünyesine uygun tayyare elde edilememesi,
b) Dış kaynaklardan istenilen miktarda tayyare tedarik edilememesi,
c) Bir harp halinde gündük zayıflık karşılayacak dahili bir sanayiın mevcut olmaması,
d) Döviz zorlukları yüzünden pek az sayıda tayyare satın alınabilmesi gibi hususları önceden mütalâa etmek ve ona göre tedbirler almak icabedecektir.

Bunlara ilâve olarak; tayyare, motör ve bunların teçhizatı memleketimizte yapıldığı takdirde, ham malzeme dahilinde temin edilinceye kadar, haricemizdeki malzeme ve hususi teçhizat ile bazı zaruri masraflar için çıkarılacak dövizlerle, daha fazla sayıda ve ihtiyaca uygun hava silâh ve malzemesi tedarik etmek mümkün olacaktır.

Böyle bir hakikat karşısında hâlen mevcut fabrikalarımızın Hava Sanayii bakımından kudret ve kabiliyeti incelenecek olursa :

1 - Milli Savunma Bakanlığının emrinde yurdun muhtelif bölgelerinde kurulmuş tayyare fabrikaları bulunduğu gibi, Türk Hava Kurumunun Ankara civarında tesis ettiği bir Uçak ve Motör fabrikası da vardır. Bütün bu fabrikalar aynı istihşâl seviye ve kudretinde olmamakla beraber, diğerlerinin noksanlarını tamamlamak suretile kifayetsiz bir Hava Sanayii kurulmasında kıymetli ve esaslı bir başlangıç teşkil edebilirler.

Bunlardan Kayseri ve Eskişehir Tayyare Fabrikalarında şimdiye kadar yedi muhtelif tip tayyare lisans altında imâl ve ayrıca bir okul tayyaresi etidü yapılarak bir prototipi inşa edilmiştir.

Türk Hava Kurumunun Etimesgut'daki Uçak fabrikasında, lisans altında okul başlangıç tayyareleri ve muhtelif tip plânörler imâl edilmiştir gibi umumi hizmetlerde ve turizm havacılığında kullanılmaya elverişli tayyarelerin projesi etidüleri yapılmış ve prototipleri inşa edilmiştir. Yine Türk Hava Kurumunun Gazi İstasyonu civarında kurduğu

5

BEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1 - 1 - -

Hava Sanayii Kurulması hakkında rapor

İkinci dünya harbi göstermiştir ki, müstakbel harpler yalnız cephe-
lere münhasır kalmıyacak, bir memleketin en ufak kasaba ve köylerine kadar bütün insan topluluklarına, sınıai ve askeri tesislerine ve bil'umum servet ve istihşâl kaynaklarına ani olarak tevcih edilecek bir baskın şeklinde olacaktır. Memleketin en uzak noktalarına kadar tesir edecek olan bu müstakbel harplerin baş silâhı, şüphesiz ki, TAYYARE'dir.

Şehirlerimizi yıkmaktan; çocuklarımızı, kadınlarımızı ve ihtiyarlarımızı düşman tayyare bombaları altında ağılık ve sefaletten yok olmaktan; sınıai ve askeri tesislerimizle servet ve istihşâl kaynaklarımızı muattal hâle gelmekten korumak için, en tesirli müdafaa silâhı da yine hava silâhıdır.

Barişta ve bilhassa bir harp halinde mevcut tayyarelerimizi faaliyete te tutabilmek, boşalan tayyare birlikleri kadrolarının vaktinde doldurabilmek ve bu işleri dış kaynaklara muhtaç olmadan başarabilmek için, memleketimizde hava taarruzuna karşı tam teşkilâtli bir müdafaa sistemine malik, bir HAVA SANAYİİ kurmak, ilerletmek ve dünya teknik seviyesinde tutmak, istihşâl ve hakimiyetimizin korunması için elzem ve zaruri bir ihtiyaç olarak kendini göstermektedir.

Bugünkü vaziyette, Hava Ordumuzun tayyare, motör ve yedekleri ihtiyacı için her sene kışın emmeyecek derecede mühim yekûnlar tutan dövizler sarfedildiği hâlde, diğer Devletlerin kendi servislerinden çıkarmak üzere olup bize satmaları üstün vasıflı olmayan tayyareler ve teçhizatla, yukarıda önemi belirtilen yurd müdafaaasının, gelecekte, bîhakkın sağlanması mümkün olmayacaktır.

Böyle bir durum karşısında, Hava sanayiinin muhakkak ki bidayette büyük masrafları ve çalışmaları zaruret haline sokan :

100 01 100 6192

4

DEVLET ARSİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

F9

-- 4 --

hususlarında yeter derecede tesisat ve teçhizat malikidir. Bu fabrika ların tesisat ve teçhizatının, Hava Sanayii ihtiyaçlarına göre adapte edilmesi imkân dahilindedir.

Ekonomi Bakanlığı Şirerbank Umum Müdürlüğünz bağlı Karabük Demir ve Çelik Fabrikası ile diğer resmi ve hususi fabrika ve imalâthanelerinin (Dokuma Fabrikaları, Kaçuk ve Boya imalâthaneleri, Kablo fabrikası, Kontrollük fabrikası ve ilh.) istihâllerini, Hava Sanayii ihtiyaçlarının karşılıyacak şekilde düzenlemek de mümkündür.

Yurdumuzdaki Hava Fabrikaları ile Hava Sanayinde istifade edilebilecek diğer sınıl tesisler kısaca tetkik edildikten sonra Türk Hava Kurumu Fabrikalarının bugünkü durumunu inceleyelim :

Çalışmalarının mahiyet ve ehemmiyeti yukarıda kısaca tebarüz ettirilen Türk Hava Kurumu Uçak ve Motor Fabrikaları, memleketimizde sivil havacılığın henüz inkişaf etmemiş, havacılığımızın plânlaştırılmamış ve bu sadede devlet eliyle bir koordinasyon sağlanmamış olmasından dolayı, gelişme imkânı bulamamaktadır. Bu mühim sanayi şubesinin, Türk Hava Kurumunun mahdut ve gayri muayyen gelişleriyle ilerlemesi ve yaşaması imkânsızdır. Bu fabrikaları çökmekten kurtarmak, yurd müdafaasında verimli bir hale getirmek ve Hava Sanayii için emek ve masraflarla yetiştirdiği elemanlara istikbâl ve düzenli çalışma imkânı bulmak, ancak uzun vadeli iş verecek bir alıcı bulunmasına ve memleketin, askeri ve sivil, diğer fabrikalarla alak vererek ahenkli bir çalışma kurulmasına bağlıdır. Bunlar sağlanmadıkça ve bu fabrikalar devamlı sipariş almadıkça, varlıkları değerlendirilemez, oldukları yerde çöker.

Türk Hava Kurumunun, bu tesisleri ayakta tutmak endişesiyle, bu fabrikalarda Hava Ordumuza ait tayyare ve motor onarımı işleri ve havacılık mevzuu dışında kalan imalât yapıtıması, kanaatimizce doğru değildir. Bu suretle belki fabrikaların yaşaması sağlanabilirse de, esas gaye ve maksat kaybolacaktır ve, memleket müdafaası için elzem ve zaruri olan, Hava

DEVLET ARSİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-- 3 --

Motor fabrikası da muhtelif taktette tayyare motorlarını imâl edecek şekilde teçhiz edilmiş bulunmaktadır.

Türk Hava Kurumu Uçak ve Motor Fabrikalarının etid ve imâl sahasında bugüne kadar yapmış oldukları işler, yetiştirdikleri teknik elemanlar ve mevcut tesisat ve teçhizatı, memleket Hava Sanayii bakımından bir varlıktır.

Türk Hava Kurumunun, Motor Fabrikasına ilâve ettiği hafif madden döküphanesi, Hava Sanayinin mühim bir ihtiyacını karşılamak için çok yerinde bir başlangıç olduğu gibi, yine Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikasında yapılan yeni tip tayyare proje ve prototipleri üzerindeki çalışmalar, Millî Eğitimi Bakanlığı ile ortaklaşa kurmakta olduğu Aerodinamik Enstitü Rüzgâr Tüneli, şimdye kadar yaptığı teknik tecrübeler ve memleket Hava Sanayini bağımsızlığa kavuşturmak için gerekli elemanlar yetiştirilmesi önemli teşebbüslerdir.

2 - Hava Sanayii, yalnız tayyare ve motor imâl etmekten ibaret olmayıp fakat aynı zamanda bu imâl işine lüzumlu yarı mamul malzemeleri memleket dahilinde istihşâl gere ve imkânlarını sağlamak ve tayyare ve motorlere ait teçhizat ve aletleri imâl etmek gibi meselelerin de ele alınmasını icabettirir.

Hava Sanayinin, mümkün olduğu kadar bağımsızlığa kavuşabilmesi, bahsedilen bu hususî branşlardan başka, memlekette umumî makina ve maden sanayinin kurulmasına da dayandırdından, Hava Sanayii ile bu umumî sanayii ahenkli ve müşterek bir programa göre yürütme gerekmektedir.

Böylece Hava Sanayii meselesi yalnız Millî Savunma Bakanlığının veya Türk Hava Kurumu gibi ^{ulusi} menfaatlere hadim bir cemiyetin işi olmayıp umumî mahiyette bir Devlet işidir.

3 - Millî Savunma Bakanlığ. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlı Kırıkkale'deki fabrikalardan; Top Fabrikası, Topçu Mühimmat ve Tapa Fabrikası, Tüfenk ve Dişli Fabrikası, Çelik Haddhanesi, Piring Haddhanesi ve saire gibi tesisler, Hava Sanayine lüzumlu bir kısım malzemeleri istihşâl etmek ve döyme çelik ve bakır halitası parçaları yapmak

kaucuk imalâtı; hafif maden, bakır ve renkli halita haddhânesi, hususi çelik imalâthanesi, yâksek evsafta civata, somun, perçin, kupî, pul ve sair e gibi umumî makina sanayii ile elektrik kablo ve malzemesi borda aletleri imâl edecek tesisler ileride üzerinde durulacak konular arasındadır.

Havacılığımızın ve Hava Sanayimizin bağımsızlığı için elzem olan bu sanayi şubeleri, yukarıda da işaret edildiği vechile, yalnız havacılığın değil, fakat aynı zamanda, diğer sanayi kollarının gelişmesini sağlayacak, ziraat işlerimize lüzumlu alet ve makinelerin imaline imkân verecek ve diğer bir çok umumî ihtiyaçlara da cevap teşkil edecektir.

Hava Sanayimizi bu şekilde bir Devlet Teşekkülü olarak organize edilemesi lüzumunu belirtilirken, raporumuzun başındanberi tekrarlandığı üzere, en ön plânda tutulması gereken nokta, hiç şüphesiz, Ordu ihtiyaçlarının temini olacaktır. Hava Sanayii camiasına giren fabrikaların verimli bir hale getirmek ve Hava Kuvvetlerimizi, teknik evsaf bakımından, dünya havacılığı seviyesinde tutmak birinci ve başlıca amaç olacaktır.

Bunu tahakkuk ettirmek için, memleketimizin malî ve iktisadî bünyesi de göz önünde tutularak, bir taraftan dünya havacılığında kaydedilen teknik yenilikleri takip etmek, ilmi araştırmalarda bulunmak, diğer sanayi tesislerimizin istihsalâtını havacılık bakımından değerlendirmeye matuf tecrübeler yapmak ve diğer taraftan da Hava Ordumuzun tayyare ve motör tiplerinin üstün vasıflı olmalarını sağlayacak işleri tanzim etmek için, bu gibi önemli millî memleket davalarını muhtelif makamların görüş ve düşüncesine barakmyarak, Başbakanlık emrinde olması icabeden, tam esafâyetli bir Millî Sanayi Koordinasyon Kurulu teşkilî gerekli görülmektedir.

Bu suretle Hava Ordumuzdaki tayyare ve motör tiplerinden ihtiyaca göre imalât ve mevcutların onarımı yapılırken, Hükümet ve Genelkurmay istihbarat servislerinin başka memleketlerde havacılık sahasında kaydedilen yeniliklere ve buluglara ait topladığı malumat ve yabancı memleketlerin havacılığa ait bilumum yayınlarından edinilen bilgiler göz önünde tutul-

Sanayinin kurulması ve ilerletilmesi meselesi daha geçikecektir.

Memleket Hava Sanayii kurmak ve geliştirmekle varılması istenilen ve arzu edilen gaye, raporumuzun baş tarafında da tebarüz ettirildiği gibi, barışta ve bilhassa bir harp halinde memleket müdafaaası için lüzumlu hava silâhını, dış kaynaklara muhtaç olmadan, memleket içinde imâl suretiyle temin etmektedir.

Yurd müdafaaası ve Cumhuriyetimizin bekası için elzem ve zarurî olan Hava Sanayinde bu gayeye ulaşabilmek ve dünya havacılık gididine ayak uydurabilmek; her şeyden evvel, Devlet Yardımı ile, plânlı ve programlı çalışmak, mevcut Hava Sanayii tesisleri arasında esaslı işbirliği kurmağa ve memleket sanayi işlerini koordine etmeğe lüzum gösteren ve Devlet yanında ele alınması icabeden hayâtî bir meseledir.

Bu maksatla, şimdiye kadar geçirilen tecrübeleri göz önünde tutarak ve Hava Sanayinde ileri memleketlerin teknik terakkiyatından faydalanarak, Hava Ordumuz ihtiyaçlarını kendi imkânlarımızla temine uğraşmak ve en müttekâmil tayyare ve motörlerin imalini hedef tutmak gayemiz olmalıdır.

Mevcut Hava Sanayi tesislerimizin diğer sanayi teşekkülleriyle sıkı bir işbirliği, esaslı bir iş bölümü ve abenklî bir şekilde çalışmalarını halinde, yalnız Hava Ordumuzun değil, fakat muhtelif sınıflara Birliklerinin irtibat, keşif, nakliye ve sıhhiye işlerinde ve diğer Devlet ve amme hizmetlerinde lüzumlu olan her takat ve cesametteki tayyareleri imâl etmek için ettüdler yapmak, diğer taraftan havacılığımızı bağımsızlığa kavuşturmak için, yine Devlet yardımı ile kurulacak Enstitü ve Laboratuvarlarda teknik ve ilmi araştırmalarda ve tecrübelerde bulunmak ve nihayet tayyare ve motör imaline lüzumlu malzemeleri istihâl, tayyare ve motörlere ait teçhizat ve aletleri imâl edecek tesisleri kurmağa teşebbüs etmek, ele alınacak işler arasında yer alan önemli konulardır.

Hava Ordumuzun ihtiyaçlarına göre paraşüt imalâtına tevesselî edilebileceği gibi, tayyare ve motörlerde geniş bir kullanım yeri olan sun'î

-- 3 --

ARŞİTLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hava Sanayinin İhtiyacına ve ne suretle geliştireceğine dair kanatları-
mızı açıklayan işbu raporumuzu saygılarımızla arz ederiz.
13/Mart/1948

T.H.K.Fb.lar Ş.Md. M.S.B.Esl.Mf.Hrp.Sn.Koor.Hıv. Hv.Me.Fn.Sn.Ş.Md.V. Y.Müh. Bnb.
Y.Mühendis
[Signature]
(Muammer Akse) (Bruno Stephan) (Fuat Dörbudadak)

T.H.K.Mt.Fb.İd.S.Ş. T.H.K.Mt.Fb.İd.S.Ş. T.H.K.Üçak Fb.Md. Y.Mühendis
Y.Mühendis Y.Mühendis
[Signature] *[Signature]*
(Mikret Çeltikçi) (Kemâl Tanoğlu) (Salâhattin Beler)

-- 4 --

ARŞİTLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

rak, Hava Sanayimiz için hazırlanacak, asgari beş sene, bir iş progra-
mını daima günün icaplarına uygun tutmak ve Hava Ordumuzun uçuş malzemesi-
nin zamanında yenilenmesini sağlamak gibi hususlar, bu kurulan esaslı vazı-
feleri arasında yer almalıdır.

Hilâ'ülâ'z olarak :

- 1) Hava Sanayinin bir bütün olarak Hükümetçe ele alınarak teşkilât-
landırılması,
- 2) Mevcut askeri ve Türk Hava Kurumuna ait tayyare ve motor fabrika-
larının ve düzenli bir şekilde çalışmalarını sağlamak için, ilgili
Devlet sanayi şubeleriyle beraber, bir Devlet otoritesi altında ik-
tisadî bir teşekkül olarak toplanması,
- 3) Hava Kuvvetlerine ait tayyare ve motor ihtiyaşlarının, Genelkurmay-
ca, uzun vadeli bir programa bağlanması,
- 4) Bu programa göre, uçak siparişlerinden yurd içinde yapılması müm-
kûn olanların, acil bir zaruret hasıl olmadıkça, behemhâl Hava
Sanayii Müessesesinden satın alınması,
- 5) Devletin diğer işlerinde ve emme hizmetlerinde kullanılacak tayya-
relerin (Hususiyet ve mecburiyet arzedenler müstesna) mutlaka Hava
Sanayi Müesseselerinden alınması,
- 6) Havacılığımızın ve Hava Sanayimizin gelişmesi ve lâzım olan ilmi
ve teknik araştırma ve tecrübelerin yapılması için gerekli Enstitü
ve Laboratuvarların kurulmasına ve devamlı çalışmasına Devletin
maddî ve manevî yardım yapması,
- 7) Hava Sanayinin, kolayca gelişmesi için, mevcut bilumun kanunî mua-
fiyet ve tenzilatın istifade ettirilmesi,
- 8) Yukarıdaki maddelerde izah edilen hususların temini ve tedviri mak-
sadile, Başbakanlık emrinde, ilk adım olarak, tam salâhiyetli bir
Millî Sanayi Koordinasyon Kurulunun muhakkak surette teşkil,
gerekmektedir.

10

Ek-19: Ulaştırma Bakanlığı'ndan Başbakanlığa, Milli ekonomide özel teşebbüs ve sermayenin yeri ve çalışma alanı başlığıyla gönderilen rapor.

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
T. C.
ULAŞTIRMA BAKANLIĞI
Karayolları Ulaştırma Dairesi
Başkanlığı
Sayı: 141
2009

27 Mart 1948
Özeti Milli ekonomide özel teşebbüs ve sermayenin yeri ve çalışma alanı.
E13

Eki: Yüksek Başbakanlığa

C.H.P. Partisi programı uyarınca kurulması der piş. olunan Ekonomi Genel Meclisi işe başlayıncaya kadar günün dâvası olarak ele alınması gerekli konuları inceleyen ve Parti Genel İdare Kurulu Ekonomi Bürosunca hazırlanıp Parti Divanı'nın 6.2.1948 günlü toplantısında okunan üç rapor üzerine, Ekonomi Genel Meclisi'nin biran evvel kurulması, Teşviki Sanâyi ve Küçük Sanatlar kanunlarının biran önce Meclise sevkleri ve özel sermayelerin çalışma alanında huzurla yer alabilmesini mümkün kılmak için yurtda hangi işlerin nerelerde ne kadar ve hangi ölçülerde yapılmasının millî ihtiyaçlar bakımından gerekli ve uygun olduğunun belli plan ve programlarla ilân edilmesi hakkındaki Parti Genel Sekreterliğinin 14.2.1948 gün ve 7507 sayılı yazısıyla raporlar, 19.2.1948 gün ve 1/107 sayılı özel yüksek emirleri veçhile, Bakanlığımı ilgilendiren kısımları yönünden önemle mütalaa edilmiştir.

Millî ekonomide kamu menfaat ve hizmetlerini ve millî savunmayı sağlamada büyük rolü olan ulaştırma ve P.T.T. hizmetleri, Parti programının 8-ci maddesine uygun olarak doğrudan doğruya Devlet teşekkülleri tarafından yapılmaktadır. Parti programının Bakanlığımı ilgilendiren esaslarına uygun olmak üzere demir, deniz ve havayolları ulaştırmalarile P.T.T. tarifelerinde mümkün olabilen ucuzluk ve ahengin teminile ulaştırmada güvenlik ve sür'ati sağlayacak işler üzerinde ötedenberi çalışılmaktadır.

Demir ve Denizyollarının vasıta ve tesisler bakımından belirmiş olan ihtiyaçları, yüksek Makamlarınca málum olduğu üzere, imkânlar nisbetinde temin edilmekte, hava meydanlarının memleket ve milletlerarası ihtiyaçlara göre yeniden tesis veya ıslâhı işlerine başlanmış bulunmaktadır.

P.T.T. hizmetlerine gelince, Ankara ve İstan-

Hangi tarih ve sayılı yazıya karışık olduğunun yazılması:

030	01		83	522	2
-----	----	--	----	-----	---

 ./. 1

-2-

BCA, 30-1-0-0 / 83-522-2

Ek-19/1:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET T. C. İVİ
ULAŞTIRMA BAKANLIĞI

..... / 194

Özeti

- 2 -

Sayı :

Eki :

bul'da Amerika ve Avrupa memleketleriyle ticârî mahiyette telgraf ve telefon servisi yapacak takatta telsiz telgraf ve telefon istasyonları tesisi, memleketin her bölgesile şehirlerarası telefon konuşmaları yapılmasını sağlayacak kuranportör tesisatı ile mücehhez telefon devreleri temdid ve İstanbul, Ankara ve İzmir şehiriçi telefon santrali ve şebekelerinin genişletilmesi ve ayrıca yetmişbeş şehir ve kasabada yeniden şehiriçi telefon tesisatı yapılması ve posta servisinin ihtiyacına yetecek miktarda posta vagonları mübayaası işlerine ait programın da tatbikine geçilmiştir.

Denizyolları İnhisar kanununu armatörler lehine tadil etmek ve kredi maritim kanununu Büyük Millet Meclisine sevk etmek suretile de özel teşebbüs ve sermayeye dayanan deniz ticaret filusunun kalkınması derpiş edilmiştir.

Üstün saygılarımla arz ederim.

Ulaştırma Bakanı

S. K. K.

arzedildi
M. N.
7.4.1948

Hangi tarih ve sayılı yazıya karşılık alındığını göstermesi

030	01		83	522	2
-----	----	--	----	-----	---

29-3-958 / 1898

2

BCA, 30-1-0-0 / 83-522-2

Ek-20: Memleketin zirai kredi ihtiyacı hakkında, Ziraat Bankası'nca hazırlanan ve Başbakan'a sunulan rapor.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

YURDUN ZİRAİ KREDİ İHTİYACI TAHMİN TABLOSU

	Dekar itibarile	Lira	Lira		
Tarla ve Bahçeler	Umumi Ekim sahası	Dekar başına kredi ölçüsü	İhtiyaç olan kredi miktarı		
I- Hububat	80.929.860	10	809.228.600		
Pirinç	240.000	28	6.720.000		
Bakliyat	4.298.830	15	64.482.450		
Sınai Bitkiler	7.972.450	15-53	197.112.925		
Meyvelikler, sebzelikler ve zeytinlikler	14.565.280	15-200	1.502.226.890		
	108.006.420	10-200	2.580.440.865		
	=====	=====	=====		
II - Hayvancılık kredisi	Muhtelif cins hayvan adedi	Bankamızca kredi mevzuu olan hayvan adedi	Hayvan başına verilen kredi	İhtiyaç olan kredi miktarı	
	55.241.000	18.117.000	2-60	182.724.000	
	=====	=====	=====	=====	
III - Topraklandırma kredisi	Hiç toprağı olmayan işletme adedi	Beher ailenin vasati arazi ihtiyacı (Dekar)	Umumi arazi ihtiyacı (Dekar)	Beher dekarın vasati bedeli	İhtiyaç olan kredi miktarı
	176.928	75	13.269.600	25	331.740.000
	=====	=====	=====	=====	=====
IV - Çift hayvan kredisi	Hiç hayvan olmayan işletme adedi	Bir / Çift öküzün ortalama bedeli	İhtiyaç olan kredi miktarı		
	663.130	500	331.565.000		
	=====	=====	=====		
V - Ziraî alet kredisi	Pulluğu olmayan işletme adedi	Pulluk ihtiyacı adedi	Beher pulluğun vasati bedeli	İhtiyaç olan kredi miktarı	
	2.000.000	1.000.000	50	50.000.000	
Pulluğu bulunan beşyüzbin işletmenin pulluklarının dayanma müddetine göre		50.000	50	2.500.000	
Muhtelif diğer zirai makineler				13.835.000	
	2.000.000	1.050.000		66.335.000	
	=====	=====	=====	=====	
H ü l ä s a					
I - Hububat ve diğer mahsuller için				2.580.440.865	
II - Hayvancılık				182.724.000	
III - Topraklandırma				331.740.000	
IV - Çift hayvanları				331.565.000	
V - Ziraî aletler				66.335.000	
				3.492.804.865	
				=====	

030 01 | 107 674 2

YURDUN ZİRAİ KREDİ İHTİYACI TAHMİN
TABLOSUNUN İZAHI

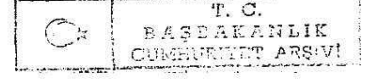
- A) Yurdun Ziraî Kredi ihtiyacı Bankamız Kanunu hükümleri dairesinde açılmakta olan kredi mevzuları gruplar itibariyle tasnif edilmiştir .
- I - inci grup : Tarla mahsullerinin yıllık işletme kredileriyle bağ,bahçe ve meyveliklerdeki istih salatın verimini ve iyileştirilmesini sağlayacak kredi ihtiyacını göstermektedir.
(İstatistik Genel Müdürlüğü'nün 949 yılı neşriyatında bu mahsullerden her biri için tesbit edilen ekim sahaları esas alınmış ve bu sahalar beher dekarı için bankamızca mahsul nev'ine göre verilmesi gerekli kredi miktarıyla çarpılmıştır .)
- II. inci grup : Sürü sahiplerine Bankamızca verilmesi gereken kredi miktarını göstermektedir.
(İstatistik Genel Müdürlüğü'nün 949 yılı neşriyatında yazılı çeşitli ve yekünü 55.241.000 adede balık küçük ve büyük baş hayvanlardan Bankamızca krediye mevzu olabilecek miktarın (18.117.000) adet olduğu gözönünde tutulmak ve bunlardan cinslerine nazaran hayvan başına verilmesi lazımgelen kredi miktarı nazara alınmak suretiyle hesaplanmıştır;)
- III. üncü grup : Toprağı olmıyan ve halen kira veya ortaklıkla ziraat yapan çiftçi ailelerinin toprak edinebilmeleri için muhtaç olacakları kredi miktarını göstermektedir.
(Tarım Bakanlığınca bu mevzuda 37 iğimizde yapılmış olan etütler gözönüne alınmak suretiyle bulunan nisbetlere göre yurdun mevcut 2.5 milyon çiftçi ailesinden 176.928 ailenin hiç toprağı olmadığı tahmin edilmiştir .Bunlardan her birinin ortalama 75 dekar araziye ihtiyacı olduğu ve bunun beher dekarının ortalama 25 lira ile sağlanabileceği hesaba katılmıştır .)
- IV. üncü grup : Hiç çift hayvanı olmıyan çiftçi ailelerinin birer çift öküz edinebilmeleri için gerekli kredi miktarını göstermektedir .
Bu tahmin; Tarım Bakanlığınca yapılan III.üncü grup izahatında yazılı etüde dayanmaktadır.
- V. inci grup : Hiç pulluğu olmıyan Ziraî işletmelerle,pulluğu bulunan işletmelerin,pulluklarının aşınma müddetine nazaran muhtemel yeni kredi talepleri ve diğer muhtelif ziraî alet ve makineler ihtiyacı için gerekli kredi miktarını göstermektedir.
Bu tahminler 1944 yılı Tarım Alet ve makineler istatistiğinden alınan rakamlara dayanmaktadır .
- B) Yeniden tesis edilecek bahçelere ait muhtemel kredi talepleriyle mahsulün değerlendirilmesine matuf sürüm ve satış kredileri ve ziraî sanat kredileri yukardaki rakamlara dahil değildir;

039 01 1076742

Ek-21: Amerika'dan gelmekte olan askeri malzemenin kullanılmasını göstermek üzere 33 Amerikan uzman ve personelinin kara, deniz ve hava teşkilatında çalıştırılmaları.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayıs.
3
8850

KARAR

14/5/1948 tarihli ve 3/7467 sayılı karara ektir.

Amerikadan gelmekte olan askeri malzemenin kullanılmasını göstermek üzere ilişik listede adları yazılı 33 amerikan uzman ve personelinin, Kara, Deniz ve Hava teşküllerimizde çalıştırılmaları, Millî Savunma Bakanlığının 14/1/1949 tarihli ve 10274 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca 9/3/1949 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

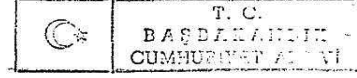
Başbakan <i>J. Ginnaltay</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>Orhan Kalkan</i>	Devlet Bakanı ve Dışiş. B. V. <i>Mustafa Kemal Atatürk</i>	Adalet Bakanı <i>Hasan Hüseyin</i>
Millî Savunma Bakanı <i>Hasan Hüseyin</i>	İçişleri Bakanı <i>R. R. R. R.</i>	Dışişleri Bakanı <i>Mustafa Kemal Atatürk</i>	Maliye Bakanı <i>B. Oran</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>T. Bayraktar</i>	Bayındırlık Bakanı <i>S. Uçer</i>	Eko. ve Ticaret Bakanı <i>E. S. K. K.</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>L. S. K. K.</i>
C. ve Tekel Bakanı <i>J. F. F. Bürke</i>	Tarım Bakanı <i>Canal Bar</i>	Ulaştırma Bakanı <i>D. K. K. K.</i>	Çalışma Bakanı <i>R. S. K. K.</i>

000 19 01 02 118 103 11

Ek-22: Milli Savunma Yüksek Kurulu'na seçilen bakanlıklar.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü

KARAR

Karar sayı

3

9548

Millî Savunma Yüksek Kuruluna, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Bayındırlık, Ekonomi ve Ticaret, Ulaştırma, Tarım ve İşletmeler Bakanlarının seçilmesi; 5399 sayılı kanunun 2 nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunun 1.7.1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan

S. Gümüşel

Devlet Bakanı

Başbakan Yardımcısı

Ö. İnönü

Devlet Bakanı

Adalet Bakanı

Ş. İnönü

Millî Savunma Bakanı

M. İnönü

İçişleri Bakanı

E. İnönü

Dışişleri Bakanı

N. İnönü

Maliye Bakanı

B. İnönü

Millî Eğitim Bakanı

T. İnönü

Bayındırlık Bakanı

Eko. ve Ticaret Bakanı

Sa. ve So. Y. Bakanı

K. İnönü

G. ve Tekel Bakanı

S. İnönü

Tarım Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Çalışma Bakanı

İşletmeler Bakanı

İ. İnönü

T. İnönü

B. İnönü

M. İnönü

080 18 01 02

52 9

BCA, 30-18-1-2 / 119-52-9

Ek-23: Kapağında Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun yer aldığı 12 Temmuz 1943 tarihli Time Dergisi.

TIME, 12 Temmuz 1943